

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL EĞİTİM ANABİLİM DALI

**İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
EMPATİ EĞİLİMLERİ İLE AİLE
BİRLİĞİNİ ÖNEMSEMELERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kahraman KOCA

Danışman

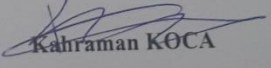
Dr. Öğr. Üyesi Nusrettin YILMAZ

Erzincan 2020

TEZ BİLDİRİMİ

“İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN EMPATİ EĞİLİMLERİ İLE AİLE BİRLİĞİNİ ÖNEMSEMELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. --/--/--

Kahraman KÖCA

Adı Soyadı

İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN EMPATİ EĞİLİMLERİ İLE AİLE BİRLİĞİNİ ÖNEMSEMELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Kahraman KOCA

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2020**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nusrettin YILMAZ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ilkokul 4.sınıf öğrencilerinin empatik eğilimleri ile aile birliğinin önemsemeleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma Ağrı'nın Tutak ilçesinde 224 ilkokul 4.sınıf öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemeleri arasındaki ilişkiyi incelemek için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma verileri empati eğilim ölçeği, aile birliğini önemseme ölçeği ve kişisel bilgi formuyla toplanmıştır. Toplanan veriler spss 22.0 veri analiz paketi ile analiz edilmiştir.

Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemseme ve alt boyutları (sevgi, saygı, iletişim, sadakat) arasındaki ilişki incelenirken korelasyon analizi yapılmıştır. Öğrencilerin empati eğilimlerinin aile birliğini önemseme ve alt boyutları arasındaki ilişkinin ne kadarını açıkladığına ilişkin sonuçlar için basit doğrusal regrasyon analizi yapılmıştır. Öğrencilerin kardeş sayısı değişkeni ve karşı cinsten kardeşi olma durumuna göre, empati eğilimleri ve aile birliğini önemsemeleri anlamlı farklılaşmakta mıdır? problemi için ise t testi analizi kullanılmıştır. Buna göre öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemeleri, saygı, iletişim alt boyutları arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Empati eğilimleri ile sevgi alt boyutu arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki

bulunmuştur. Empati eğilimleri ile sadakat değeri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Çocukların empati eğilimlerinin aile birliğini önemseme alt boyutlarının ne kadarını açıkladığına dair basit doğrusal regresyon analizi sonuçları şu şekildedir. Öğrencilerin empati eğilimleri ile alt boyutları olan saygı, sevgi, iletişimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup empati eğilimleri sevginin %11.6'sını iletişimin %6.7'sini, saygının %1.7'sini açıklamaktadır. Empati eğilimleri ile sadakat arasında anlamlı bir ilişki bulunmayıp %1.2' sini açıklamıştır.

Öğrencilerin kardeş sayısı değişkeni ve karşı cinsten kardeşi olma durumuna göre empati eğilimleri ve aile birliğini önemsemeleri anlamlı farklılaşmakta mıdır? problemine ilişkin t testi sonuçları ise şu şekildedir. Öğrencileri empati eğilimleri kardeş sayısı ve karşı cinsten kardeşi olması durumuna göre anlamlı farklılaşmamaktadır. Öğrencileri aile birliğini önemsemeleri ve alt boyutları (sevgi, saygı, iletişim, sadakat) kardeş sayısı ve karşı cinsten kardeşi olma durumuna göre de anlamlı farklılaşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Aile Birliğini Önemseme, Aile Değerleri, Empati Eğilimi

**INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE
EMPATI TENDENCIES OF THE FIRST CLASS 4 STUDENTS AND THEIR
IMPORTANCE OF FAMILY ASSOCIATION**

Kahraman KOCA

**Erzincan Binali Yildirim University, Institute of Social Scienses, Primary
School Education Department**

Master's Thesis, July 2020

Thesis Advisor: Dr. Lecturer Nusrettin YILMAZ

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between the empathic tendencies of primary school 4th grade students and the caring of family unity. The research was carried out on 224 primary school 4th grade students in Tutak district of Ağrı. The research was carried out with the screening method, which is one of the quantitative research methods. In this context, a relational screening model was used to examine the relationship between students' empathic tendencies and caring for family unity. The research data were collected with empathy tendency scale, family unity care scale and personal information. The collected data were analyzed with spss 22.0 data analysis package.

Correlation analysis was conducted while examining the relationship between students' empathy tendencies and caring for family unity and their sub-dimensions (love, respect, communication, loyalty). Simple linear regression analysis was performed for the results of the students' empathy tendencies, considering the unity of the family and how much the relationship between their sub-dimensions explained. Do the students differ in terms of their empathy tendencies and family unity, depending

on the number of siblings and being a brother of the opposite sex? t test analysis was used for the problem. Accordingly, a positive and low level of significant relationship was found between students' empathic tendencies and caring for unity, respect, and communication sub-dimensions. A positive and moderately significant relationship was found between the empathic tendencies and the love sub-dimension. There was no significant relationship between empathy trends and loyalty value.

The results of simple linear regression analysis on how much of child empathy tendencies explain sub-dimensions of caring for family unity are as follows. There is a significant relationship between students' empathy tendencies and their sub-dimensions, respect, love, and communication, and empathy tendencies explain 11.6% of love, 6.7% of communication, 1.7% of respect. There was no significant relationship between empathy trends and loyalty and explained 1.2%.

Do students differ in their empathy tendencies and family unity in terms of their number of siblings and being a brother of the opposite sex? The t test results related to the problem are as follows. Students' empathy tendencies do not differ significantly based on the number of siblings and the fact that they have siblings from the opposite sex. The students do not differ significantly depending on the importance of family unity and their sub-dimensions (love, respect, communication, loyalty) according to the number of siblings and being a brother of the opposite sex.

Key Words: Values Education, Caring for Family Unity, Family Values, Empathy Tendency

ÖN SÖZ

İçinde bulunduğumuz yüzyılda eğitim önceki dönemlere göre çok daha farklı donanımlar kazanmayı gerekli kılmaktadır. Günümüzdeki eğitimin odağında teknoloji, kodlama, yazılım, bilgiyi en kısa sürede kalıcı şekilde organize etme vb. beceriler bulunmaktadır. Gerçekçi bir bakış açısı ile yaklaşmak gerekirse bunlar yüzyılımızın olmazsa olmazlarıdır. Ancak sadece bunlarla donanmış bireyler yetiştirmek toplumsal açıdan mutlu olmak için yeterli değildir. Toplumsal çözülmenin önüne geçmek ve her yönden mutlu bireyler yetiştirmek için belli değerlerle de bezenmiş olmak gerekmektedir. Bu yüzden değerler eğitimi de en az diğer alanlar kadar kritik öneme sahiptir. Özellikle de toplumların yapı taşları olan ailede değerler eğitimi yüzyılımızın ciddi bir eksiği ve ihtiyacıdır. Eğer insanlık yüzyıllar boyu olduğu gibi bundan sonrada bir arada yaşamak istiyorsa değerler eğitimine gereken önemi vermelidir. Bu çalışma söz edilen bağlamın bir ifadesi olarak, ailede değerler eğitimi üzerine odaklanmakta, ailenin en kritik değerlerinden biri olan “aile birliğini önemseme değeri” ni inceleme konusu yapmaktadır.

Lisansüstü eğitimime başladığımda birçok alanda kendimi yetersiz hissetmiştim. Ancak bir yerden başlamalıydım. Ama nasıl yapacaktım. Tezler, makaleler, bildiriler okuyarak mı, yoksa günler geceler boyu kütüphanede sabahlayarak mı, yoksa sahaya inip meslekte çalışarak mı kapatacaktım bu ciddi eksikliği. Bu konuda en ufak bir fikrim yoktu. Birinin yol göstermesi, en azından o kapıyı açması gerekiyordu. Bu noktada hayatıma çok kıymetli biri dahil oldu. Kıymetli büyüğüm, hocam, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nusrettin YILMAZ. Kendisine; hayatıma, eğitimime, yetişmeme ve yüksek lisans tezime katkıları için çok teşekkür ediyorum.

Gerek ders döneminde gerek tez döneminde yardımlarını aldığım Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesindeki bütün hocalarıma ve ayrıca lisans eğitimime başladığımdan bu yana beraber olduğum ve her zaman yardımlaştığım dostlarıma çok teşekkür ediyorum. Son olarak, aile birliğini her zaman önceleyen ve hayatımda çok özel yerleri olan değerli anne ve babama sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Kahraman KOCA

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
ÖZET	III
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLolar LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1
1. Problem Durumu	3
2. Araştırmanın Önemi	3
3. Araştırmanın Amacı	5
4. Problem Cümlesi	5
4.1. Alt Problemler	5
5. Sayıtlılar	6
6. Sınırlılıklar.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
KURAMSAL ÇERÇEVE	7
1. DEĞER NEDİR?	7
2. DEĞERLER EĞİTİMİ	9
3. AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİ	13
1. Değer Aktarım Yöntemleri Açısından Ailede Değerler Eğitimi	14
2. Değerlerin Gayesi Açısından Ailede Değerler Eğitimi	16
3. Değerlerin Sınıflandırılması Ve Aile Değerleri.....	18
4. Ailede Etkin Olan Değerler	26

4.1.	Saygı Değeri Ve Aile.....	27
4.2.	Sevgi Değeri Ve Aile.....	27
4.3.	Sadakat Değeri Ve Aile	28
4.4.	İletişim Değeri Ve Aile	28
4.	EMPATİ.....	29
4.1.	Empati Nedir?	30
4.2.	Empati Eğilimi Nedir?	33
4.3.	Empati Ve Değerler	33
4.4.	Empati Ve Aile	34
4.5.	Çocuklarda Empati Gelişim Evreleri	39
	İKİNCİ BÖLÜM	42
	İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	42
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	44
	YÖNTEM.....	44
1.	Araştırmanın Yöntemi	44
2.	Evren ve Örneklem	44
3.	Veri Toplama Araçları	49
3.1.	Empati Eğilim Ölçeği	50
3.2.	Aile Birliğini Önemseme Ölçeği	50
4.	Kişisel Bilgi Formu.....	50
4.1.	Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	52
5.	Verilerin Toplanması	54
6.	Verilerin Analizi	55
6.1.	Veri analiz programı	55

6.2. Yapılan istatistiki analizler	55
6.3. Ölçeklerin Geçerlik Ve Güvenirliği	51
6.4. Verilerin Normal Dağılımı	52
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	56
BULGULAR	56
1. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemeleri Arasında Anlamli Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;.....	57
2. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Saygı Değeri Arasında Anlamli Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;.....	57
3. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Sevgi Değeri Arasında Anlamli Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;.....	58
4. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Sadakat Değeri Arasında Anlamli Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;.....	59
5. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan iletişim değeri arasında anlamli bir ilişki var mıdır? Problemine ilişkin bulgular;.....	59
6. Öğrencilerin empati eğilimleri kardeş sayısı değişkeni açısından anlamli farklılık göstermekte midir? Problemine ilişkin bulgular;.....	60
7. Öğrencilerin Empati Eğilimleri Karşı Cinsten Kardeşi Olma Değişkenine Göre Anlamli Farklılık Göstermekte Midir? Problemine İlişkin Bulgular; 61	
8. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri kardeş sayısı değişkeni açısından anlamli farklılık göstermekte midir? Problemine ilişkin bulgular;....	61

9. Öğrencilerin Aile Birliğini Önemsemelerinin Alt Boyutları (Sevgi, Saygı, İletişim, Sadakat) Kardeş Sayısı Değişkeni Açısından Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte Midir? Problemine İlişkin Bulgular;.....	62
10. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılaşmakta mıdır? Problemine ilişkin bulgular; ..	64
11. Öğrencilerin aile birliğini önemsemelerinin alt boyutları (sevgi, saygı, iletişim, sadakat) açısından karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılaşmakta mıdır? Problemine ilişkin bulgular;	65
BEŞİNCİ BÖLÜM	68
SONUÇ VE ÖNERİLER	68
1. Sonuçlar	68
2. Öneriler	81
KAYNAKÇA	83
EKLER DİZİNİ.....	99
A. Empati eğilim ölçeği.....	99
B. Aile Birliğini Önemseme Ölçeği (Aböö).....	100
C. Kişisel Bilgi Formu.....	102

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	58
Tablo 2	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	59
Tablo 3	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	59
Tablo 4	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	61
Tablo 5	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Babalarının Mesleklerine Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	61
Tablo 6	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Annelerinin Mesleklerine Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	62
Tablo 7	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	62
Tablo 8	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Yapılarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	62
Tablo 9	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kardeş Sayılarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	63
Tablo 10	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Karşı Cinsiyetten Kardeşleri Olup Olmaması Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları	63

Tablo 11	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemsene Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	65
Tablo 12	Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemsene Ölçeğine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri	66
Tablo 13	Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemsene Ölçeğine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri	67
Tablo 14	Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemsene Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puanlarının Arasındaki İlişkinin İncelenmesine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları	71
Tablo 15	Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemsene Saygı Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	71
Tablo 16	Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemsene Sevgi Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	72
Tablo 17	Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemsene Sadakat Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	73
Tablo 18	Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemsene İletişim Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	74
Tablo 19	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğilim Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	74

Tablo 20	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğilim Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	75
Tablo 21	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Toplam Puan Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	76
Tablo 22	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Saygı Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	76
Tablo 23	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sevgi Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	77
Tablo 24	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme İletişim Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	77
Tablo 25	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sadakat Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması	78
Tablo 26	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Toplam Puan Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	79
Tablo 27	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sadakat Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	79

Tablo 28	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme İletişim Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	80
Tablo 29	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sevgi Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	80
Tablo 30	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Saygı Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması	81

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlık olarak, içinde bulunduğu çevredeki insanlarla iletişim halindedir. Kişinin diğer bireylerle iletişim kurma gereksinimi yaşamını sürdürdüğü çevredeki diğer bireyler ile etkileşim içerisinde olmasını zorunlu kılar. Kişinin diğer kişilerle etkileşim yaşama gereksinimi temel ihtiyaçlardan bir tanesidir (Salı, 2012: 64). Diğer kişiler ile sağlanan etkileşim, söz konusu ilişkilerin kalitesi ve niteliği etkileşim sürecinde kişinin kendisiyle alakalı almış olduğu geribildirimler, kişinin kendisine dair fikirleri için referans ve çerçeve oluşturmaktadır. İnsan ilişkilerindeki motive kaynağı olan durumlardan bir tanesi, etkileşim halinde bulunan kişilerin karşısındaki tarafından yaşamının, düşüncesinin ve duygusunun anlaşılmasıdır. Özetlemek gerekirse kişi diğerleriyle ilişkilerinde karşısındaki tarafından anlaşılmayı ister. İnsan ilişkilerinde kişinin karşısındaki birey algılama kapasitesi adında ifade edilebilecek olan empati önem arz eden bir özelliktir (Kaya ve Siyez, 2010: 112-113). Hatta sosyal ilişkilerin sağlanmasında en fazla etkili olan becerilerin başında empati becerisinin geldiği ifade edilmektedir (Bilge ve Bilge, 2017: 607).

Sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi adına topluma ait bireylerin uyması gereken birtakım toplumsal değerler bulunmaktadır. Toplumsal değerler toplumdaki bireyler tarafından paylaşılan hüküm ve ölçütlerden meydana gelmektedir. Toplumsal değerler kişinin sosyalleşme aşamasında diğer bireyler ile iletişim kurabilmesi sonucu yaygınlaşmakla birlikte diğer bireylere de aktarılmaktadır. Toplumsal değerler, sosyal sistemin esas kurallarını oluşturmak adına gerekli altyapıyı hazırlamaktadır. Aynı zamanda sosyal beklentileri dikkate alarak bireylerin içinde bulundukları sosyal topluluklara göre tutumlu kararlar vermelerine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda toplumsal değerler bireylerin seçimlerini kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir (Canatan, 2008: 62). Bunun yanı sıra toplumdaki bireylerin beraberliklerini ve toplumların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan kültürün temelinde değerler bulunmaktadır. Bir toplumdaki kültürün güçlü olması, toplum içindeki geçerli değerlerin insanlar tarafından paylaşılmasına bağlı olduğu ifade edilebilir (Tay ve Yıldırım, 2009: 1502).

Herhangi bir toplum biçiminin çözümlenmesi adına, o toplumsal yapı içerisinde bulunan kuruluşların, görevlerin ve dönemlerin bilinmesi gerekliliği yüksektir. Bu kuruluş, görev ve dönemleri sosyal etken aracılığıyla tanımlanması da bilindiği gibi değerler tarafından mümkün olmaktadır. Bu nedenle, herhangi bir toplum biçiminin çözümlenebilmesine katkı sunacak önemli bir öge, o topluma ait değer yargılarının ortaya konulması olacaktır. Böylece, söz konusu toplumun işlev ve şekline dair uzun vadede projeksiyonlarının hayata geçirilmesi de olanaklı olacaktır. Bu nedenle de değer araştırmaları toplum bilimi açısından önemli bir işleve sahip olmaktadır (Küçük, 2009: 2).

Değerler, gündelik hayatta komşu, akraba, aile, yakın çevre ilişkilerinde, bayramda, düğünde alışverişte farklı bir ifadeyle her zaman ve her yerde hayatın tümünde yer almaktadır. Dolayısıyla, öğrencilerin hangi değerlere sahip olduğunu, değerlere yönelik gündelik hayatta ne tür olaylar, durumlarla karşı karşıya olduklarını belirleme sadece okul ve sınıfla kısıtlı olmamalıdır. Öğrencilerin okul haricinde de değerlere sahip olma durumunun, gündelik hayatta hangi değerlerle karşılaştığının, bunların öğrenciler tarafından ne şekilde algılandığının, tepkilerinin neler olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir (Deveci ve Ay, 2009: 169). Bu nedenle son yıllarda öğrencilerin değer algıları ve yönelimleri üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmektedir (Kurnaz ve diğerleri, 2013: 185; Göldağ, 2015: 1; Bozgeyikli ve diğerleri, 2016: 139; Sezer ve Çoban, 2016: 22; Yiğittir ve Öcal, 2010: 407).

Değerler kişinin davranış, düşünce ve duygularına etki edebilir ve onların etkisinde de kalabilir. Farklı bir deyişle davranış, düşünce, duygu ve değerlerle arasındaki bağın karşılıklı olduğu ifade edilebilir. Eğitim sürecinde öğrencinin bilişsel seviyesini artırmaya çalışmanın yanı sıra onun, duygu ve davranışlarına hitap edebilmek, onları da olumlu açıdan geliştirebilmek amaçlanır. Dolayısıyla, değerler eğitimi öğrencilerin duygu ve davranışlarını etkileme, değiştirebilme konusunda, doğuştan mevcut olan insani nitelikleri ortaya çıkarabilme konusunda kritik ve önemli bir role sahiptir (Tulunay-Ateş, 2017: 42). Literatür değerlendirildiğinde de araştırmacılar tarafından değerler eğitiminin önemi üzerinde durulduğu görülmektedir (Sari, 2013: 154; Indrani, 2012: 1; Yaşaroğlu, 2016: 66; Aneja, 2014: 230).

Bir değer olarak empati duygusu da insan ilişkilerinde önemlidir. Her birey başkaları tarafından en azından yanlış anlaşılmamak veya tam olarak anlaşılmak ihtiyaı hissetmektedir. Empati, gerek kavramsal, gerekse kuramsal yönden çeşitli faktörlerle (yaş, cinsiyet vb.) ilişkisi kurulabilen çok yönlü bir kavramdır (Rueckert ve diğerleri, 2011: 1; Christow-Moore ve diğerleri, 2014: 604; Findlay ve diğerleri, 2006: 347; Gadassi ve diğerleri, 2011: 1; Gleichgerrcht ve Decety, 2013: 1; O’Brien ve diğerleri, 2012: 168). Bunun yanında toplumsal bilimler alanında empatinin bilhassa psikolojik ve sosyolojik yönden değerlendirildiği de dikkati çekmektedir. Bu, birey gelişimi üzerinde empatinin önemli olduğunun bir göstergesidir (Oğuz, 2006: 7).

1. Problem Durumu

Araştırmanın problem durumu: “ilkokul 4.sınıf ğrencilerinin empati eğilimleri ile aile birliğinin önemsemeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? cümlesidir.

2. Araştırmanın nemi

Bu çalışmanın önemi ailede değerler eğitimi ve iki değer arasındaki ilişki merkeze alınarak açıklanmıştır. Bu kapsamda ğretim programları, ilgili alan yazın ve 2023 eğitim vizyonundan yararlanılmıştır.

2023 eğitim vizyonunun 21. yüzyıla dair eğitim önerisine göre eğitim sadece beceri kazandırmak hayatı göğüslemeye yeterli olmamaktadır. Gerekli ve yeterli bir donanıma sahip olabilmek için insana ait evrensel, yerel, maddi, manevi, mesleki, ahlaki ve milli tüm değerleri kapsayan ve kuşatan bir olgunlaşma, gelişme, ilerleme, değişim ve ahlak güzelliğini (MEB, 2020) kazandıracak bir eğitim sistemine sahip olmaktır.

Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler değerler eğitimin önemini daha da arttırmıştır. Aileler çocuklarının yenilikleri öğrenmeleri için bütün imkanlarını seferber ederken aynı zamanda iyi bir insan olmalarını sağlayacak bir eğitim almalarını istemektedir. İnsanlar ancak eğitim yoluyla bilgisini ve genel kültürünü artırır, yeteneklerini geliştirebilir. Ancak okul, çocuğun bire bir edinmesi gereken ahlaki değerleri vermede etkili olmayabilir. Çocuğun toplumun kabul ettiği ölçüler doğrultusunda eğitilmesi okul ile beraber ailenin de görevidir. Aileler ocukların okul

eğitimini önemseydiği kadar onların kazanmaları gereken ahlaki tutum ve davranışları öğretmeyi önemsemiş görünmektedir. Kısacası genel anlamda değerlerin öğretilmesi, özel olarak da ahlaki davranışların kazandırılmasında aile de diğer kurumlar kadar önemli bir yere sahiptir (Kulaksızoğlu, 2012).

2018-2019 yılı 4-8.sınıflar tüm dersler için hazırlanan öğretim programlarının perspektifi bölümüne baktığımızda “kök değerler” adı altında on adet değer görmekteyiz. Bu değerler sevgi, saygı, özdenetim, sorumluluk, sabır, dostluk, dürüstlük, adalet, vatanseverlik ve yardımseverliktir. Program bu değerlerin öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu diğer alt değerler ile ve de diğer kök değerler ile ilişkilendirilerek verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Burada yer alan saygı ve sevgi değerleri aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olarak çalışmamızda yer almaktadır.

4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında on adet kök değere ek olarak şu değerler yer almaktadır. Adalet, Bağımsızlık, Bilimsellik, Aile Birliğini Önemseme, Çalışkanlık, Dayanışma, Duyarlılık, Dürüstlük, Estetik, Özgürlük, Sorumluluk, Tasarruf, Vatanseverlik, Yardımseverlik, kök değerler dışındaki değerlerdir.

Öğretim programı belirtilen değerleri birbirleri ile ve işlenecek kazanımlar ile ilişkilendirilerek öğrenciye verilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Buna göre her öğrenim alanı başlığı altında ilişkilendirilecek değerler ikili şekilde verilmiştir. Öğrenme alanları ilişkilendirilecek değerler şu şekildedir. Birey ve Toplum öğrenme alanında Saygı ve Sorumluluk değeri, Kültür ve Miras öğrenme alanında aile Birliğine Önem Verme, Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatanseverlik değeri, Bilim Teknoloji ve Toplum öğrenme alanında Bilimsellik ve Doğal Çevreye Duyarlılık değeri, Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanında Sorumluluk ve Tasarruf değeri, Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında Sorumluluk ve Bağımsızlık değeri, Küresel Bağlantılar öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık ve saygı değerleri birbirleri ile ve diğer kök değerler ile ilişkilendirilerek verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (M.E.B., 2018).

Öğretim programa uygun olarak araştırmamızda da değerler arasında ilişki kurulmasına odaklanılmıştır. Değerler eğitimi alan yazınına bakıldığında iki değer arası ilişkileri inceleyen birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Örneğin Sağlam

(2017) yaptığı çalışmasında aile birliği değeri ile saygı, sevgi, sadakat ve iletişim değerleri arasında ilişki olduğunu bulmuş ve bununla ilgili bir ölçek geliştirmiştir. Başka bir çalışmada Tunar (2017) aile birliğini önemseme değeri ile hoşgörü değeri arasında ilişki olduğunu bulmuştur. Başka bir araştırmada öğrencilerin ahlaki değer yargılarının “adalet, hoşgörü, saygı, dayanışma, misafirperverlik, dürüstlük, sevgi” empati eğilimlerini yordadığı bulunmuştur (Sarmusak, 2011).

4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programına ve ilgili değerler eğitim alan yazınına bakıldığında iki değer arasındaki ilişki olup olmadığının önemsendiği görülmektedir. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemseme arasında bir ilişki olup olmadığı araştırmamızın temel problemidir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ilkokul 4.sınıf öğrencilerinin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemeleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

4. Problem Cümlesi

Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4.1. Alt Problemler

1. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan saygı değeri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan sevgi değeri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan sadakat değeri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan iletişim değeri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Öğrencilerin empati eğilimlerinde kardeş sayısı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?

6. Öğrencilerin empati eğilimleri karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
7. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri kardeş sayısı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
8. Öğrencilerin aile birliğini önemsemelerinin alt boyutları (sevgi, saygı, iletişim, sadakat) kardeş sayısı değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
9. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılaşmakta mıdır?

5. Sayıtlılar

1. İlkokul dördüncü sınıf öğrencileri araştırma ölçeklerini samimi ve dürüst bir şekilde cevaplamışlardır.

6. Sınırlılıklar

1. Çalışma Ağrının Tutak ilçesinde öğrenim görmekte olan ilkokul dördüncü sınıf öğrencileri ile sınırlıdır.
2. Çalışma kapsamında öğrencilerin iki değer arasındaki anlamlı ilişkileri tespiti araştırmacı tarafından uygulanan “empati eğilim ve aile birliğini önemseme Ölçeği” ile sınırlıdır.
3. Çalışma, örneklem grubundaki öğrencilerle sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DEĞER NEDİR?

İçinde yaşadığımız yüzyılda en gelişmiş olanından en gelişmemiş olanına varıncaya kadar her toplumun hatta küçük toplulukların bile kendilerine özgü kültürel bir yapı kurdukları görülmektedir. Bu kültürel yapı içerisinde pek çok farklılığa rağmen ortaklaşa önemsenen en önemli konu değerlerdir. Çünkü değerler olmadan bir birlik kurulması veya devam ettirilmesi mümkün değildir.

İnsan toplumsal bir birlik kurmadan, kendine ait niteliklerini tek başına ortaya çıkarıp geliştiremez. O, doğasında gömülü veya kendisinin deneyimleyerek kazandığı birçok nitelik ve davranışı ancak sosyal bir birlik (aile-grup-toplum-millet) içerisinde gerçekleştirebilir. Bu birlik, aynı zamanda birbirine eşlik eden iki boyutlu ilişkileri de içinde barındırır. Bu ilişki bir boyutuyla, insanın toplumsal veya bireysel olarak gerek doğayla gerekse toplumla kurduğu ilişki, diğer boyutuyla da bazen özne bazen de nesne olarak kendi kendisiyle kurmuş olduğu ilişkidir (Yılmaz, 2019: 44). İnsan çevresindeki her şeyi anlamaya, anlamlandırmaya çalışan, sorgulayan bir varlıktır. Bu yönüyle, “değer”ler olmadan bireyin bir anlamlandırma yapması son derece zordur. Dolayısıyla değerler, insan hayatının her anında etkisini hissettirmesi sebebiyle birçok disiplinde çalışma konusu olmuştur (Taş, 2017: 6).

Diğer taraftan değer, tek bir anlam yüklenerek açıklanacak bir kavram değildir. Bu nedenle farklı amaçları olan birçok bilgi dalı ve düşünce biçimi bu kavramı çeşitli yönleriyle araştırarak tanımlamaya çalışmaktadır. Özellikle değerler ve değerlerin aşılması söz konusu olduğunda, özellikle felsefe ve eğitimin belirleyiciliğini kabul etmek gerekmektedir (Yılmaz, 2019: 43). Nitekim günümüzde de değer kavramı başta felsefe olmak üzere sosyoloji, psikoloji, tarih, dini bilimler, iktisat ve matematik vb birçok bilim dalınca araştırılmaya devam etmektedir. Sosyal bilimler açısından değerleri bu denli önemli kılan nokta, değerlerin insan davranışlarına olan etkisidir. Hayatın her anında neredeyse bütün medya organları tarafından, doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka değerlerden ve değer içerikli konulardan söz edilmektedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 13). Bunun yanı sıra değerler, insanların eylem,

değerlendirme ve algılarına yön veren temel kültürel unsurlardır. Bu kapsamda değerler bir şeyin iyi veya kötü olduğuna dair inançlardır. Değerler farklı pek çok kültürel ve psikolojik unsurla iletişim halindedir. Bu unsurlar bağlamında varsayımlar, normlar, istekleri ilgiler, ideolojiler, tutumlar, ihtiyaçlar ve inançlar sayılabilir (Yılmaz, 2013: 129).

Kavramsal açıdan ele alındığı zaman değer kavramına ilişkin olarak çeşitli tanımlar yapıldığı görülmektedir (Korkmaz-Devrani, 2010: 50; Çelikkaya ve Filoğlu, 2014: 1542;). Aktepe ve Yel'e (2009: 608) göre, bireylerin yaşama yaklaşımlarını ve hedeflerini belirleyen, aldıkları kararları etkileyen, inançlarını yansıtan ve prensiplerini oluşturan faktörler “değer” olarak açıklanmaktadır.

Değer “bir şeyin önemini ifade etmeye yarayan soyut ölçüt, bir şeyin ederinin karşılığı” başka bir açıdan “nesne ve olayların bir toplum, bir grup ya da bir birey açısından sağladığı önemi belirleyen niteliği” şeklinde ifade edilmektedir (Karalar ve Kiracı, 2010: 81). Bir başka tanıma göre değerler, belirli pozisyonların ötesine geçen, tercih yapma ve kararların değerlendirilmesinde rehberlik eden, bu nedenle bireyin yaşam şeklinin bir kısmı ve benliğini şekillendiren ciddi bir unsur olan sonlandırıcı durumlar veya istenilen tutumlara ilişkin temel istek ya da inançlar şeklinde ifade edilebilir. Bu özelliğiyle değerler normatiftir, ilkeci bir özelliğe sahiptir. Pozitif terim ya da cümlelerle isimlendirilmesine rağmen, bireye nasıl davranması gerektiğini gösterir. Kişi, eşyaların, iyi, yararlı, güzel oluşlarını değerlendirmek zorundadır. Böylece bireyin eşyayla bağlılığının sürekliliğini sağlayan bir aşkınlık alanı söz konusudur ki, bu değer alanı olarak da nitelendirilebilir (Çavdar, 2009: 15). Kapan'a (2014: 4) göre, insanlar değerleri yaşayarak ve yaşatarak içinde bulundukları toplumun refah ve mutluluğuna katkı sağlarlar. Bu nedenle değerlerin, bir toplumun esas yapısını oluşturduğu söylenebilir. Değerler nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, toplumsal bir varlık olan insanın toplumla uyumluluğuna ve günlük yaşamlarına olan katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Değeri psikolojik yönden değerlendiren ve benlikle ilişkili anlamlar şeklinde ifade eden Allport'a göre (1968) bir şeyi değerli olarak nitelendirmek demek onu tercih etmek, ona psikolojik yönden bağlılık duymak ve ona sahip olmak veya saklama için belli bir gayret ve çaba içinde olmak anlamına gelmektedir. Rokeach (1973) değerleri

bireysel ve toplumsal yönden açık bir eylem şekline ve yaşam amacına ilişkin kalıcı inançlar şeklinde ifade etmektedir. Schwartz’a (1992) göre değerler, insanların kendileri de beraberinde olmak üzere diğer insanları ve olayları nitelendirmek, faaliyetlerini belirlemek ve meşru kılmak için tercih ettikleri ölçütlerdir. Bu kapsamda değerlerin hem “içten içe/bireyden bireye”, hem de “içten dışa/bireyden topluma yönelik” bir eğilim sergilediği söylenebilir. Çünkü içselleşen değerler hem kişinin kendisini hem de başkalarını değerlendirmeye olanak sunmaktadır (Aktaran: Yapıcı ve diğerleri, 2012: 130). Kuçuradi’ye (2010: 40) göre “değer” ile “değerler” farklı olgulardır. “Değerler” var olan şeyler anlamına gelmektedir, mevcut fırsatlardır; “değer” ise bir şeye dair değerdir; bir şeyin bir nevi niteliğidir. Bu açıdan değerlendirme, değerlerin ortaya çıkmasıdır ve bir eylem ya da bir yapıttır; değerlendirme ise bireyin ve bireyle alakalı her şeyin değerinin ifade edilmesidir. Bireyin yaşamının ilerleyen dönemlerinde, değerlerin ele alınması felsefenin işi; değerlere önem vermekse morallerin, estetiklerin işidir (Aktaran: Akdemir, 2012:

Yer verilen tanımlardan da çıkarılabileceği üzere insanların hayatlarındaki birçok davranış değerlerle yakından alakalıdır. Hatta insanların mevcut değerlerin inançlar ve tutumlarla yakından alakalı olduğu, buna karşın değerlerin gerek tutumlar gerekse inançlardan daha geniş boyutlu olduğu var sayılmaktadır (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008: 71). Buna göre toplumda ihtiyaç duyulmayan ya da karşılık bulmayan herhangi bir şeyin bir “değeri” olacağını varsaymamak gerekmektedir. Çünkü insanın sosyal hayatı dışında bir fenomeni değer edinmesi pek mümkün görünmemektedir (Yılmaz, 2019: 44).

2. DEĞERLER EĞİTİMİ

Her toplum için bir yandan küreselleşen dünyanın hızına yetişmek diğer yandan kendi kültürel değerlerini korumak, kültürel ve sosyal gelişimlerini devam ettirmek en önemli meselelerden biridir. Bu süreci kaçırmak, birçok toplumun asırlardır yarattığı kendilerine özgü kültürlerinin yok olup gitmesi anlamına gelecektir (Acun ve diğerleri, 2013: 193). Bu nedenle her toplum eğitim ve değerler eğitimi önemsemektedir. Her dönemde o sürecin en iyi eğitimi sunmak için çaba gösterilmiştir. Eğitim ve öğretim sürecinde hedef sadece bilgi edindirmek, meslek kazandırmak değil, insan

tutumlarının, karakter ve kişiliklerinin oluşturulması içinde eğitim ve öğretimi etkin kılmaktır (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 1). Bunun yanı sıra eğitim sürecinin en temel fonksiyonlardan birisi, o toplumun sosyal ve kültürel değerlerini genç nesillere aktarmaktır. Bu süreç formal eğitim yöntemiyle olabileceği gibi, informal eğitim aracılığıyla da gündelik hayatta kendiliğinden gelişebilmektedir (Acun ve diğerleri, 2013: 193).

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı gibi öğrencilere toplumsal ve bireysel değerleri öğretmek de eğitimin temel amaçları arasında yer almaktadır. Bu nedenle eğitim sistemi içerisinde “değerler eğitimi” olarak yeni bir alan ortaya çıkmıştır. Değerler eğitimi ile eğitimin hedefleri etkin bir şekilde gerçekleştirilmektedir. İlgili literatüre göre değerler eğitimi aracılığıyla öğrencilere aşağıda sıralanan yararları sağlamak mümkündür;

- Ahlaki değerler aşılama
- Sorumluluk algısı yaratma
- Özgüven geliştirme
- Davranışlarının bilincine varma
- Sosyalleşme
- Akademik başarıyı artırma
- Kültürel değerler kazanma
- Geleceğe hazırlama
- Benliğinin farkına varma (Aydoğdu, 2017 :4).

Yaşadığımız çağda değerler eğitimi adı altında sunulan eğitimin, geçmiş yıllarda (özellikle 1960’lar öncesi) ahlak eğitimi bağlamında yer aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte 1990’lı yıllarda değerler eğitimi kavramından çok karakter eğitimi kavramı dikkati çekmektedir. Yurtdışı literatüründe sıklıkla karşılaşılan “moral education” ifadesi ise pek çok araştırmada (özellikle din konusunda gerçekleştirilen araştırmalarda) Türkçe’ye “manevi eğitim” olarak çevrilmiştir. Türkiye’de ise son dönemlerde bu olumlu davranış kazandırma süreci, değerler eğitimi kapsamında

okullarda öğrencilere aşılarmaya çalışılan olumlu nitelikler olarak dikkat çekmektedir (Yıldırım ve Demirel, 2019: 93).

Ülkemizde Milli Eğitim sistemi dahilinde 2003 yılından günümüze farklı yoğunluklarda ve bilinçli bir şekilde değerler eğitimi uygulanmaktadır. Bu uygulamalar 2010 yılı itibariyle yeni bir hız kazanmıştır. Ancak değerler eğitiminin okulun hedefleri arasında olup olmadığı ve uygulamanın geri planındaki düşünsel boyut da bir taraftan tartışılmayı sürdürmüştür (Meydan, 2014: 93).

Daha sonra değerler eğitimi kapsamında MEB tarafından 2005'te başlatılan öğretim programlarında yenilik ve güncelleme çalışmaları 2015-2016 eğitim-öğretim yılı kapsamında tamamlanarak aşamalı olarak uygulamaya koyulmuştur. Öğretim programları dâhilinde yapılan güncellemeler, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı başından beri günümüze farklı boyutlar kazanarak 51 program kapsamında ayrıntılı olarak bir yenileme çalışmaları yapılmıştır. 2017-2018 eğitim öğretim yılı itibari ile 1, 5 ve 9'uncu sınıflardan itibaren kademeli olarak pratiğe aktarılan programın giriş bölümüne "değerler eğitimi" başlığı kapsamında bir bölüm eklenerek, değerler eğitimi tüm derslerin içeriğinde bulunacak şekilde hazırlanmıştır. Yeni müfredatın "derslerin kapsamı" bölümünde tanıtılan "değerler eğitimi" şöyle vurgulanmıştır (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2017);

1-Değerler eğitiminin bütün eğitiminin esas amacı ve ruhu olduğu, farklı bir müfredat veya konu alanı olarak değerlendirilmemesi gerektiği, bu bakımdan okullar ve öğretmenlerin değerleri programlarının önemli bir etkeni olarak değerlendirilmesi ve uygun yaklaşımlardan yararlanarak öğrencilerine kazandırması,

2-Değerlerin yalnızca müfredat bağlamında yer alan kelimeler olmaktan çıkarılması, öğrencilere okul içinde ve dışında değerleri pratiğe aktarmak için uygun ve etkin fırsatlar sunması,

3-Değer yargılarının anlamlı ve kalıcı olması için öğrencilere kazanımların içeriği ile bağlantı kurularak ve konu anlatımından ve öğrencilerin drama, akıl yürütme becerini pratiğe dökebilecekleri rol oynama, sorgulama, araştırma, yorum yapma, ilişki kurma, değerlendirme gibi çalışmalarla aktarılması,

4-Öğrencilerin kendilerini güvende hissedebilecekleri saygı, sevgi ve toplum bilincinin geliştirildiği, destekleyici bir sınıf ortamının oluşturulması,

5-Değerlerin aşılmasının sadece okul veya sınıf ortamıyla sınırlandırılmaması, okul-aile iş birliğinin sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Işıkgöz ve diğerleri, 2018: 663).

Yukarıda mevcut verilerden de çıkarıldığı üzere Türk milli eğitim sistemini genel hedefleri değerlendirildiğinde iyi vatandaş yetiştirmenin esas amaç olarak alındığı dikkati çekmektedir. Yine genel amaçlar değerlendirildiğinde, Türk ulusunun kültürel, manevi, ahlaki ve milli değerlerinin öğrencilere aşılmasının Türk eğitim modelinin en temel görev ve amaçlarından olduğu görülmektedir. Sosyal Bilgiler programının vizyonu da ele alındığında, program kapsamında bulunan pek çok değer, gelecekte yetiştirilmek istenen bireyin en temel niteliklerini oluşturduğu görülmektedir (Acun ve diğerleri, 2013: 194). Sosyal bilgiler dersinde öğrencilere öğretilen değerlerin başında adil olma, bilimsellik, barış, dayanışma, çalışkanlık, dürüstlük, duyarlılık, misafirperverlik, hoşgörü, sorumluluk, sevgi, saygı, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik, toplumsal ve kültürel değerler gelmektedir (Çelikkaya ve Seyhan, 2016: 174-175).

Okullarda öğretilen değerler eğitimi, toplumun büyük bir kısmı tarafından kabul görmüş değerlerin yeni kuşaklara aşılmasını süreci şeklinde ifade edilebilir. Özellikle Türk milli eğitim sistemini dikkate alındığında, toplumun devamlılığı için ulusal değerlerin kazandırılması daha sistematik duruma getirilmiş ve doğrudan ya da dolaylı öğretim programlarına işlenmiştir. Her ne kadar okullarda birtakım değerler üzerinden eğitimi verilmeye çalışılsa da, değerlerin ne olduğu ve nasıl kazandırılacağı konusunda bilimsel tartışmalar devam etmektedir (Yıldırım ve Demirel, 2019: 93.)

Okullarda değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar vardır. Okullarda seçilen değerlerin öğretiminde, geleneksel telkin tekniği ile değer açıklama yaklaşımından yararlanılmakta, böylece öğrencilerin kendi değerlerinin bilincine varmaları için imkan hazırlanmaktadır. Ayrıca öğrencinin değerlerini anlamak ve değerinin sistematik incelemesini yapmak için ahlaki muhakeme ve değer analizi kuramları da kullanılmaktadır (Çelikkaya ve diğerleri,

2013: 128). Bu yaklaşımlar dışında eğitim sistemi kapsamında çocukların değer algılarının geliştirilmesinde öğretmenler tarafından yararlanılan birtakım baş yöntem ve teknikler de vardır. Literatür kapsamında mevcut çalışmalarda öğrencilere değerler eğitimi bağlamında yararlanılan yöntemlerin başında hikâye ve sunum ile anlatım tekniği, buluş yöntemi, drama ve soru-cevap yöntemi, analiz ile öğretim yöntemi, senaryo ile öğretim yöntemi, beyin fırtınası, bilgisayar tabanlı öğretim yöntemi, benzetim yöntemi, tartışma yöntemi ve ayrıca eğitici oyun kullanma tekniğinin geldiği ifade edilmektedir (Akto ve Akto, 2017: 1092).

Değerler eğitimi ailede başlayarak okulda devam eden bir süreç şeklinde düşünülmelidir. Dolayısıyla ebeveynler ve ailedeki büyükler ile öğretmenlerin nitelikleri ve model olarak sergiledikleri davranışlar rol model olmaları bakımından çocuklar için oldukça önemlidir. Ancak bugün; çalışan annelerin çocuklarının erken yaşta aileden uzak kalmasının ve bu çocukların kreş veya bakıcı ile daha fazla vakit harcamasının, medyanın bireyler üzerindeki tesirinin artmasının, bilgisayar ve internet kullanımının yaygın hale gelmesinin, değerlerin kazanılma süreci üzerinde etkili olduğu da dikkate alınmalıdır. Ayrıca günümüzde teknolojiye faydalanma alanı ve hızının artmasına bağlı olarak değerler eğitiminin daha da önemli hale geldiği söylenebilir (Tulunay-Ateş, 2017: 43).

3. AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİ

Çocuklar, bakımlarından sorumlu olan bireylerle (anne-baba vb) olumlu ilişkiler yaşamaya gereksinim hissetmektedirler. Bakımıyla yakından ilgilenen bireylerle olumlu ilişkiler ortaya koyulmadığı durumlarda çocuklar saldırgan, bağımlı davranışlar geliştirebilmekte ve özgüven düzeyleri düşük olabilmektedir. Çocukluk çağında karşılaşılan söz konusu örselenmeler ileriki yaşlarda toplumsal değer yargıları ile bağdaşmayan hareketler sergilenmesine zemin hazırlamaktadır (Önder ve Gülay, 2007: 24).

Bilindiği üzere toplumsal yapıyı meydana getiren temel kurumlar, değerlerin benimsenmesinde, yaşatılmasında ve yaygınlaştırılmasında ciddi role sahiptirler. Eğitimin ailede başladığı değerlendirildiğinde, değer aktarımıyla ilgili ailenin önemi açık bir şekilde görülmektedir. Eskiden toplum tarafından desteklenen değerler, aile

ortamında günlük yaşam pratikleri kapsamında çocuklara aktarılabilirken, bugün bu yetersiz kalmakta; ebeveynlerin bilinçli şekilde bu değerleri çocuklarına aktarmak için gayret göstermeleri gerekmektedir (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 1). Literatürde yer alan çalışmalarda da hem çocuk gelişiminde (Roostin, 2018: 1; De Figueiredo ve Dias, 2012: 693; Naomee, 2013: 158) hem de değer eğitiminde ailenin önemli bir role sahip olduğu belirtilmektedir (Tonga, 2016: 24; Suriyachinnavar, 2016: 33; Mary ve Dindigul 2016: 58; Maunah, 2019: 292).

Ailenin değeri, çocuklarını değerlerle beslemeleri düzeyinde artar. Eş tercihi ile başlayan ailenin var olabilmesi hoşgörü, sorumluluk, bağlılık, sabır, sevgi ve saygı gibi değerlerin var olmasıyla kurumsallaşır. Bu değerlerin çocuklara aktarılmasında aile önemli bir fonksiyona sahiptir. Çocuğun hayatında ailenin birincil eğitim merkezi olması, beraberinde ailenin bir değer eğitim merkezi olması anlamına da gelmektedir (Sağlam, 2017: 5).

1. Değer Aktarım Yöntemleri Açısından Ailede Değerler Eğitimi

Değerler, evrensel boyutuyla birçok insanı etkileyebilir. Topluma özgün değerler ise oluştuğu toplumun sınırları içindeki bireylerin büyük bir kısmı tarafından kabul görmektedir. Bireylerin bu değerleri kabullenmesinde, yaşanan farklılıklar dolayısıyla, yetişen kuşağın yeteri kadar değerleri özümsemediği dikkate alındığında (Akbaba, 2009: 191) değerlerin aktarılmasının önemli olduğu ortaya çıkar. Bu süreçte değerlerin gelişiminde aile ve örnek alınan bireylerin de son derece etkisi vardır. Değerlerin kabul sürecinde rol-model olma ve alınma önemlidir. Çocukların örnek aldıkları bireyler arasında ilk sırada ebeveynler gelmektedir. Özellikle anneler, değerlerin aktarılması ve kabullenilmesinde önemli bir yere sahiptir. Tüm anneler bilinçli ya da bilinçsiz olarak toplumsal kabul görmüş değerleri çocuklarına aşılama için uğraşmaktadır. Burada özellikle zamana bağlı değişimlerin değerleri nasıl değiştirdiklerinin dikkate alınması (Özen, 2015: 2) ve değerleri aktarma yöntemlerinin güncellenme ihtiyacının fark edilmesidir. İlgili ebeveynler olmak kadar değeri doğru yöntemlerle benimsetmeye çalışmak da önemlidir.

Toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlar, değerlerin benimsenmesinde, yasatılmasında ve yaygınlaştırılmasında, ihtiyaca cevap verecek yöntemleri dikkate almadan üstlendikleri rolleri tam olarak yerine getiremezler. Ayrıca doğru yöntemler dikkate aldığı durumlarda bile tam olarak amaca ulaşılmadığı görülebilmektedir. Bunun belki de tek istisnası aile(ler)deki değerler eğitiminin gönüllülük esasına göre gerçekleştirilebilir bir kurum olmasıdır. Aile, sadece değerlerin olduğu ve ilk olarak öğretildiği bir kurum değil aynı zamanda, gönüllük esasına bağlı olarak değerler eğitimi yoluyla değerlerin içselleştirildiği bir yuvadır. Bu yüzden aile birliğini önemseme önemli bir değerdir.

Esas olan her durumda aile birliğini korumaktır. Bu birliğin bir şekilde boşanma, ayrı yaşama, ölüm vb. nedenlerle bozulmuş olması, en fazla çocuklara zarar vermektedir. Değerler eğitimi her çocuk için eşit derece sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmek için öncelik, ebeveynleri olmayan, ayrı yaşayan ailelerin çocukları için güvenli ortamların oluşturulmasıdır. Kaldı ki gündelik hayatın pratikleri karşısında birlikte aynı aile ortamında bulunan birçok ebeveyn bile değerler eğitimi açısından desteğe ihtiyaç duymaktadır. Aile temelli değer eğitimi için anne-babaların bilinçli olarak değerleri çocuklarına aktarmak için çaba sarf etmeleri gerekmektedir (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 7). Bu noktada aile içinde değer aktarımında çocuklar ile yapılan sohbetlerin, çocuklar ile oyun oynamanın ve onlara değerler yer aldığı hikâyeler anlatmanın değerlerin öğretilmesinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında çocuklar ebeveynlerin değer yargılarını benimseme özelliğine sahiptirler. Dolayısıyla çocukların değer algısına doğrudan etki eden bir kurum olarak ailedeki her bireyin öncelikle kendi tutum ve davranışlarına kılavuzluk eden değer yargılarını içtenlikle benimsemesi gerekir. Çünkü bunlar çocukları tarafından çoğu zaman sorgusuz sualsiz referans alınacaktır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2017: 37-72).

2. Değerlerin Gayesi Açısından Ailede Değerler Eğitimi

Toplumsal yapıyı koruma ve düzeni sağlama gibi değerlerin birçok işlevi ve gayesi vardır. Fichter (1990: 150) Değerlerin temel gayelerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

1. Değerler, bireylerin ve beraberliklerinin toplumsal yönden öneminin ele alınmasında hazır birer araç olarak kullanılmaktadırlar. Tabakalaşma sistemini mümkün kılmaktadırlar. Kişinin çevresindekilerin gözünde “nerede bulunduğu” farkına varmasında fayda sağlarlar. Görüldüğü gibi değerlerin bir gayesi de birey ve beraberlikleri üzerine odaklanmıştır. Ailenin de bu beraberliklerden meydana gelen bir yapı olduğu düşünülürse bu gaye aile ve aile birliği açısından önemlidir.

2. Genellikle bütün toplumlardaki var olan ideal tutum ve davranış geliştirme şekli, değerler aracılığı ile gösterilir. Toplumsal açıdan kabul edilmiş olan tutumun tıpkı bir resmini çizmektedirler. Böylelikle bireyler de fikir ve eylemlerini “en iyi” nasıl ortaya koyabileceklerini kesinleştirebilirler. Ailede de (toplumun bir parçası olması dolayısı ile) bireyler aynı şekilde davranışlarını ve tutumlarını değerlere göre şekillendirirler. Toplumumuzda “ bu benim aileme yakışmaz, bu tam bizim aileye göre” gibi ifadeler de bu gayenin bir yansıması olarak görülebilir.

3. Değerler, bireylerin sosyal sorumluluklarının belirlenmesinde ve yerine getirilmesinde rehberlik ederler. İlgi gösterirler ve cesaretlendirirler. Böylece bireylerde farklı sorumlulukların gereğinin ve isteklerinin bazı önem arz eden amaçlar paralelinde gerçekleşmekte olduğunu kesinleştirmiş olurlar. Toplumda olduğu gibi ailedeki sorumluluklarında belirlenmesinde ve yerine getirilmesinde değerler aile bireylerine öncülük ederler.

4. Değerler, toplumsal kontrol ve baskının araçlarıdır. Bireyleri toplumsal değerlere adapte olmaya sevk eder, “doğru” olanı gerçekleştirme noktasında cesaretlendirir. Bunun yanı sıra değerler onaylanmayan davranışlara engel olur, yasaklanan örüntülerin neler olduğunu ifade eder ve sosyal ihlallerden doğan suçlu olma ve utanç durumlarının basitçe algılanmasını sağlarlar. Aile bireyleri de bu

değerlerin karşıtlarının ortaya çıkardığı utanç gibi durumlardan kaçınmaya çalışırlar. Aile içi davranışlarını değer referanslı sergilerler.

5. Değerler, destek sağlayabilme aracı olarak da fonksiyona sahiptirler. Toplum bilimlerinin çalışmalarından birisi de grupların üstün nitelikte bir takım değerlerin paylaştırılması için bir araya gelmesidir. Bireyler aynı değerleri kabullenmiş kişilere doğru yönelirler. Ortak değerler toplumsal desteği ortaya çıkaran ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir (Aktaran: Küçük, 2009: 11).

Gayeleri açısından ele alındığında, bazı değerlerin aileyi bir arada tutmaya katkı sağladığı görülmektedir. Söz konusu değerler şöylece sıralanabilir;

1. Eşitlik (Equality): Aile içerisindeki birtakım kurallara uyma konusunda eğitim, para, zaman kullanımı gibi yükümlülüklerde ve meşguliyetlerde, sorumluluk ve özgürlük paydaşında, fırsatların değerlendirilmesinde herkes eşit şartlarda olmalıdır. Bu durumun aksi olursa aile birliğinin sağlanamaması söz konusu olabilir.

2. Özerklik (Autonomy): Bütün kişilerin aile aidiyeti yüksek olmalı ve yine herkes kendisinin özgür olduğunu hissetmelidir.

4. Hakkaniyet (Justifying): Hak kullanımlarında bütün bireylerin adil bir ortamda hissettiği bir dağılım olmalıdır. Anne, babanın ve çocukların kendi hakları konusunda belirli sınırlara sahip olmalıdır.

5. Sevgi (Love, affection): Sevgiden kaynaklı oluşacak sıcak ilişkiler bir ailenin en değerli bağıdır. Empatiyi, fedakarlığı ve şefkati sevgi duygusu beslemektedir.

6. Saygı (Respect, esteem): Aileye mensup kişilerin birbirlerine kişilik hakları konusunda özen göstermesi önem arz eden bir durumdur.

7. Güven (Trusting, confidence): Aile bireyleri arasında sadakat oluşabilmesi için bireylerin birbirlerine güveni tam olması gerekir.

8. Paylaşıcılık (Sharing): Aileye mensup kişilerin birbirlerinin lehine olan haklarından feragat edecek etik bir anlayış içerisinde olmalıdırlar (Tarhan, 2019: 1). Öyle ki değerler genel hedefleri itibari ile toplumun en küçük parçası olan aileyi birçok

açıdan desteklediği anlaşılmaktadır. Özelde de bazı değerler aile, aile birliği, aile içi huzur vb. gibi kavramlar üzerine odaklanmışlardır.

3. Değerlerin Sınıflandırılması ve Ailede Değerler Eğitimi

Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü görevi gören Türkiye, coğrafi anlamda olduğu kadar kültürel açıdan da hem modern hem de geleneksel yapı niteliklerini aile yapısında da barındırmaktadır. Bilhassa günümüzde, çekirdek aile yapısına doğru bir ivme göstermesine rağmen pratik olarak geleneksel yapı şeklinde ilişkiler hala devam etmektedir. Bir açıdan evrensel değerleri yakalama ve o değerlere uyumlu bir şekilde yaşama ve diğer bir açıdan kültürel değerlerden kopmama ve o değerlere tutunma çabası, Türk aile yapısını zorlu bir sürecin içerisine sürüklemektedir (Aluş ve Selçukkaya, 2015: 153). Bu noktada aile ve değerler üzerine araştırmaların yapılması önemlidir.

Değerler her ülkenin kendi içinde, toplumdan topluma hatta bireyden bireye de farklılık sergileyebilir. Ancak yine de dünyanın birçok ülkesinde, önemli oranda kabul gören dürüstlük, doğruluk, doğaya-çevreye, insan haysiyetine, tüm canlılara saygı vb. bazı genel-geçer değerlerden bahsedilebilir (Sarıca, 2018: 2071). Bu bağlamda değerleri daha iyi anlayabilmek için, bazı özellik ve işlevlerine göre literatürde değer gruplandırmalarının yapıldığı bilinmektedir (Kapan, 2014: 4). Toplumsal yaşamda insanların benimsedikleri değerler bireysel ve toplumsal değerler olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Toplumsal değerler bir toplumun ayakta durmasını sağlayan ve korunması gereken dikkat çeken dinamiklerdir. Bunlar toplumsal yapıda milli beraberlik hissinin gelişimine ve etkin şekilde devam ettirilmesine katkı sağlarlar (Gömleksiz ve Cüro, 2011: 98).

Aile değerlerinin yaşamasında toplumun ahlaki değer bilincine sahip olması önemli bir faktördür. Herhangi bir şekilde yozlaşmış olan ya da yozlaştırılan birtakım değerler sosyal bozulmalara neden olacağı için, ailelerin değerler yapısı da bu tür bozulmalardan olumsuz şekilde etkilenecektir. Bu sebeple herhangi bir toplumun öz değerlerini en başta aile olmak üzere eğitim kurumu ile birlikte gündelik yaşama yerleştirmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda toplumdaki ahlaki yapı

değerlerini yaşatan ve koruyan en etkili mekanizma olacaktır (Aluş ve Selçukkaya, 2015: 158).

Schwartz, aile içinde sahip olunması gereken değerlerin büyük bir bölümünün sosyal çevrenin etkileşimi ile gerçekleştiğini belirtmiş, değerlerin evrensel düzeyde kabul görmesine karşılık her toplumda değer yargıları arasında bazı farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında amaçlarına göre değerleri 10 grupta ele almış olup, Schwartz (1994: 22) tarafından öne sürülen değerler aşağıda açıklanmıştır;

Güç (Power): Toplumsal prestij ve statü; bireyler ve kaynaklar üstünde kontrol (toplumsal gücü elde tutmak, otoriter olmak, toplum içerisindeki görünümü koruyabilmek ve zengin olmak).

Başarı (Achievement): Sosyal standartlara göre kişisel başarı ile yetkinlik (sözü sayılır bir kişi olmak, hırslı bir kişi olmak, yetkin olmak, başarılı olmak)

Hazcılık (Hedonism): Hayattan zevk ve keyif almak (kendine yönelme, hayattan zevk alma, keyif)

Uyarılım (Stimulation): Değişiklik, yenilik ve heyecan (heyecan dolu bir yaşam, hayattaki değişiklik, cesur, atılgan, girişken)

Özyönelim (Self-direction): Yaratma, keşfetme, bireyin kendi eylemini seçmesi, bağımsız düşünmek (kendi hedeflerini seçebilme, merak, bağımsızlık, özgürlük, yaratıcılık)

Evrenselcilik (Universalism): Doğayı koruma, insanlar için iyi dileklerde bulunma, hoşgörülü olma, koruma, değer verme, insanları anlama (Çevreyi koruma, doğayla iç içe yaşama, yaşanabilir dünya isteği, barışı savunma, eşitlik sosyal adalet, bilgelik, geniş fikirli olmak)

İyilikseverlik (Benevolence): Yakınındaki bireylerin iyiliğini isteme, refahını geliştirme ve koruma (sorumluluk sahibi, vefalı, bağışlayıcı, dürüst, yardımsever)

Geleneksellik (Tradition): Geleneksel dine veya kültüre ait kurallara ve düşüncelere karşı saygılı, bağlanmak ve kabul etmek (ılımlı olma, geleneklere karşı

saygı, dindar olma, hayatın kendine sundukları konusunda kabullenme, alçakgönüllülük)

Uyma (Conformity): Bir başkasına zarar verecek ve sosyal normların ihlalinde sakınma ve kendisini denetlemek (anne ve baba ile yaşlılara değer gösterme, kendini denetleme, itaatkar olma, kibarlık)

Güvenlik (Security): Bireyin, ilişkilerinin ve toplumun kendi kişiliğinin bütünlüğü, güvenliği ve dengeli olması (bağlılık duygusu, temiz olma, sosyal düzenin devam etmesini isteme, toplum güvenliği, aile güvenliği) (Schwartz, 1994: 22).

Bireyin sahibi olduğu değerler sayısı, o bireyin sosyal ve biyolojik olarak bir bütün haline getirdikleri ve gereksinimleriyle sınırlı veya eşit olduğu ifade edilebilir. Rokeach, bu konudan yola çıkıp iki farklı değer tanımlar: Araç değerler ve amaç değerler (Rokeach,1973).

Amaç Değerler: Bireysel değerler ve toplumsal değerler. Tercih edilebilen amaçlardır. Hedef değerlerin toplum ve kişi merkezli veya odak noktası, özedönük veya bireyler arası olabilir (Dünya barışı, rahat yaşam, aile güvenliği, mutluluk vb.).

Araçsal Değerler: Ahlaki değerler ve yeterlik değerleri seçilmiş davranış örüntüleridir. Ahlaki değerler kavramı, önemli düzeyde değerler kavramından daha dar kapsamdadır. Esasında ahlaki değerler, davranış şekline işaret etmektedir, varoluş durumlarıyla ilişkili değerleri kapsamaz. Araç değerleri yeterlik veya kendini gerçekleştirme değerleridir ve bireylerarası olmaktan ziyade kişiseldir. Bu değerler doğruluk ve dürüstlikle alakalı değildir. Söz gelimi bir birey dürüst davranıyor, sorumluluk üstlenerek rehberlik ediyorsa, bu birey ahlaklı tutum sergiliyor anlamına gelmektedir; ancak birey yaratıcı, zekice ve mantıklı bir şekilde tutum sergiliyorsa yeterli bir şekilde davranıyor demektir. Burada, bütün araç ve amaç değerlerin karakter için gerekliliği istenebilir mi sorusu ortaya çıkmaktadır. Amaç değerlerden daha çok araç değerlerin katkısının olduğu ve araç değerlerde de en çok katkıyı yeterlikle ilişkili olanlardan ziyade, ahlakla alakalı olanların sağladığı ifade edilebilir (Kibar, dürüst, mantıklı vb.) (Akt. İşcan, 2007: 23).

Toplumsal olarak kabul gören değerlerin çokluğu ve mevcut değerlerin bağlayıcılık gücü sosyal bakımdan güçlü bir yapıya sahip olmanın esas dinamikleridir. Bireylerin mevcut değerleri toplumsal varlığı sürdürmede önemli bir yere sahipken, toplumsal değerlerin yozlaşması, güncellenmemesi, diğer kuşaklara aktarılmaması ya da ortadan kaybolması da toplumun varken yok olmasını beraberinde getirmektedir (Yeşil ve Aydın, 2007: 68). Literatürde temel bireysel ve toplumsal değerler aşağıda açıklanmıştır.

Güven: Bireyin kendini güvende hissedip hissetmeme durumunun bireyin fizyolojik yapısının tamamını, hepsinden önce de beynin çalışmasına etki ettiği yapılan çalışmalarda ulaşılmıştır. Güven insanlar arası ilişkilere etkisi olan değerli bir kavramdır. Bu nedenle eğitim psikologlarının araştırma alanlarından biri durumuna gelmiştir. Kişiler arasında önemli bir değer olan kurumsal yapı kapsamında da önem teşkil etmektedir. Kurum kapsamında güven ortamı sağlanmadığından insanlar enerjilerini diğer insanları çekiştirmek, bir başkasının düşünceleriyle ilgili fikir üretmek, başkalarının arkasından iş yapmak, kişisel çatışmalara girme, yarış içinde olmak ve siyaset yapmak için faydalanırlar. Güvenin sağlanamadığı ortamda insanlar uğraşlarını yaparlar ama fikirlerini, ruhlarını ve sevinçlerini ortaya çıkaramazlar (Akbaş, 2005: 278). Bunun ile birlikte bireyler güvenin sağlanamadığı ortamlarda sosyal çevresinin ve kendi bireysel huzurunu da sağlamakta güçlük çektiği söylenebilir (Neslitürk, 2013: 10).

Güven değerine ilişkin bilgiler değerlendirildiği zaman insan ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesinde güven kavramının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çünkü ikili ilişkilerde güven ortamı sağlandığı zaman insanların fikir ve görüşlerini rahat bir biçimde ifade edebildikleri belirtilmektedir. İkili ilişkilerde güven ortamının söz konusu olmadığı durumlarda ise insanların hem bireysel hem de toplumsal huzurlarının bozulduğu görülmektedir. Aile içi ilişkiler kapsamında ele alındığı zaman aile bireylerinin birbirine güvenerek yaşamalarının aile içi ilişkileri olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Eşler arasındaki güven ortamı evlilik birliğinin sürdürülmesinde önemli bir yere sahip olmakla beraber, ebeveyn ve çocuklar

arasındaki ilişkilerde güven ortamının sağlanmasının çocukların psiko-sosyal gelişimlerini olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

Dürüstlük: Dürüstlük bir birey özelliğidir. Bütün bireyler bu özelliğe sahip değildir, ancak herkes karşısındakinin dürüst olmasını ister. Dürüst insan yüceltilir, genellikle saygı gösterilir. Onun bir değer olduğunu gösteren yönlerinden birisi budur: herkes değerlerini yüceltir, karşısındaki kişilerden onlara uyumlu davranışlar sergilemesini bekler. Dürüst olmak esasında bütün bireylerin elindedir ve kolaydır. Dürüstlük, yerine getirerek sahip olunan bir birey özelliğidir. Etik anlamda insanlar belli bir şekilde faaliyette bulunarak dürüst bireyler haline gelirler (Tepe ve diğerleri, 2014: 108). Toplum içerisindeki olaylarda bireyler birbirleri ile olan ilişkilerde dürüst davranılmasını ister ve dürüst davranılmayan olay veya durumlarda bireylerin birlerine olan güven düzeyleri düşer ve ilişkileri bu nedenle zedelenebilmektedir. Bireylerin karakterlerinin de özü olarak bilinmektedir. Nitekim birçok birey olmamakla birlikte dürüst davranış sergileyen kişiler toplum gözünde düzgün ve zararsız olarak anlaşılmaktadır (Acar-Başıoğlu, 2017: 12).

Dürüstlük değerine ilişkin olarak literatürde yer alan bilgiler değerlendirildiği zaman herkesin insan ilişkilerinde dürüstlük kavramına önem vermeye çalıştığı, buna karşılık her bireyin sosyal ilişkilerde dürüst davranmadığı belirtilmektedir. Yine literatürde yer alan bilgilere göre dürüstlüğü etik insan davranışları arasında yer aldığı ve dürüstlük değerine sahip olan bireylerin toplum içerisinde sevilen ve saygı duyulan bireyler oldukları ifade edilmektedir. Dürüst insanların başka bireyler tarafından zararsız ve toplum gözünde düzgün insanlar olarak görüldükleri göz önünde bulundurulduğu zaman, sosyal ilişkilerde dürüst davranmayan bireylerin zamanla toplumun gözünden düşecekleri görülmektedir. Aile içi ilişkiler kapsamında değerlendirildiği zaman da aile içi ilişkilerin sağlıklı olması için eşler, kardeşler, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkilerin dürüstlük ekseninde ilerlemesinin sağlıklı bir aile yapısı için gerekli olduğu söylenebilir.

Doğruluk: Doğruluk; iradede, azimde, eylemlerde, dilde, niyette ve düşüncede tutarlık anlamına gelmektedir. Mükemmeliyetin temeli doğruluktur; kalbin saf hali, kişinin fikir ve eylemlerinde adaleti, dikkate almasıdır. Mevcut olan ortamın katkısıyla

ahlaki değerleri geri plana atmamaktır. Diğer insanlara verilen cevaplarla bireyin kendisine verdiği cevaplar uyum içindedir (Karatekin ve diğerleri, 2013: 14). Literatürde yer alan bu bilgilere göre, doğruluk değerine sahip olan insanların sosyal ilişkilerde adil ve dikkatli bireyler oldukları söylenebilir.

Saygı: Saygı, kişiler arasındaki ilişkilerin en temel değerlerinden birisidir. Onun için bir değer, kişinin değerlerinden biri olduğunun en önemli kanıtıdır. Hemen herkesin bütün insanların saygı görme arzusu, karşısındaki insanlardan da saygı istemesi değerin göstergesidir. Kendine saygılı davranılmasını istemeyen bir insan hayal etmek oldukça zordur. Saygılı davranış sergilemek, karşısındaki insanı bir birey olarak görmek, bireye yakışır biçimde, bireyin onuruna uygun olarak davranış sergilemektedirler (Tepe ve diğerleri, 2014: 66).

Literatürde saygı değerine ilişkin bilgiler değerlendirildiği zaman toplumsal yapı içerisinde insanların başka bireylere saygılı yaklaşımları ve kendilerine de saygı gösterilmesi önemli bir insani davranış olarak değerlendirilmektedir. Çünkü saygılı davranma eylemi insan onuruna yakışan bir davranış olarak nitelendirilmekte ve sosyal ilişkilerin sağlanmasında temel insani değer olarak görölmektedir.

Sorumluluk: Toplumda hayatını devam ettiren bireylerin, etkilediği bireyler olduğu gibi şüphesiz etkisinde kaldığı kişiler de mevcuttur. Kişiler arasında yaşanan bu iletişimle belirli değerleri kazanabilmek, örnek tutum ve davranışları devam ettirmek toplum biçiminin işleyişinin sağlıklı devam ettirilmesi açısından değerlidir. Bu açıdan sorumluluklarını yerine getiren bir bireyin tutum ve davranışlarının arkasında sorumluluklarının bilincinde olduğu ve gerçekleştirdiği kabul edilebilmektedir. Sorumluluğunu gerçekleştirmeyen bir işğören, çevresine yararı olmayan bir komşu, kendi ihtiyaçlarına yanıt veremeyen bir birey, derslerini ve ödevlerini tam olarak ve zamanında yapamayan bir öğrenci eğer bu tür tutum ve davranışlardan rahatsız ise bu tür etkinliklere sebep olmaz. Sorumluluklarını yerine getiren, farkında olan bir birey, daha iyiyi yapmak için daha titiz davranacaktır. Böylece gelecek nesillere hayatlarını daha iyi devam ettirebilecekleri bir evren bırakabilir (Aktepe, 2015: 1512). Toplumsal yapı kapsamında ailenin varlığı da kanun kapsamında belirlenmiş ve desteklenmiş, birbirlerine içten hislerle bağlı,

sorumluluklarının farkında olan ve bu sorumluluk kapsamında hareket eden kişilerin aynı sınırlar içerisinde yarattığı birlik ve beraberliğe dayanmaktadır (Aluş ve Selçukkaya, 2015: 154).

Literatürde sorumluluk kavramına ilişkin bilgiler değerlendirildiği zaman sorumluluk sahibi olan bireylerin toplum yapısını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Sorumluluk düzeyi yüksek olan bireyler toplum içerisinde sorumluluk bilinciyle tutumlu davranışlar sergileyen insanlar olarak görülmektedir. Sorumluluk bilincine sahip olan insanlar yaptıkları eylemlerin bilincinde olan kişiler olarak değerlendirildiği için her bireyin sorumluluk değerine sahip olmasının toplumsal yapının sağlıklı olmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Aile içi ilişkiler kapsamında ele alındığı zaman aile bireylerinin sorumluluklarını yerine getiren bireylerden meydana gelmesinin aile içi çatışmaların önlenmesinde etkili olacağı ifade edilebilir.

Dayanışma: Literatürde dayanışma kavramı “emek ortaklaşması” şeklinde de ifade edilmektedir. Kavramsal açıdan dayanışma özellikle bu kapsamda oldukça anlamlıdır. Çünkü toplumu birbirine bağlayan kültürel bağlar ve işbirliği azaldıkça, bir arada yaşamak da zorlaşmaktadır (Kara, 2016: 378). Toplumun en küçük toplumsal ögesi olan aile açısından değerlendirildiği zaman aile bireyleri arasında dayanışma olmasının aile içi ilişkilerin sağlıklı olmasında oldukça önemli olduğu görülmektedir. Özellikle aile içindeki bireylerin zor günlerinde birbirine dayanışma duygusu ile yaklaşmalarının zorlu süreçleri psikolojik açıdan sağlıklı bir biçimde atlarmaya katkı sağlayacağı söylenebilir.

Özgüven: Özgüven hissi değerlerin ötesinde pek çok alanla yakından alakalı bir kavramdır. Farklı bir ifadeyle özgüven, bireylerin sadece kendileri ile ilişkili olarak olumlu yaklaşımlarını ifade ederken, kendini ifade etme konusunda hem olumlu hem de olumsuz düşüncelerin dile getirilmesi söz konusudur. Özgüven duygusunun son derece farklı alanlarla bağlantılı olması, bireylerin özgüvenlerinin düşük ya da yüksek olması şeklinde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin bir bireyin kavramsal becerilere dayalı konularda yüksek özgüvene sahip olmasına karşın, sportif faaliyetler konusunda düşük özgüvene sahip olmaları örnek gösterilebilir (Akyıldız, 2010: 938).

Hoşgörü: Hoşgörü kavramı literatür kapsamında “fikirlerin, inançların ve uygulamaların ifade edilmesinde, tartışılmasında ve gerekli ise pratiğe aktarılması konusunda ikna edici yöntemden ayrılmamak veya en azından ayrılmamaya en üst düzeyde dikkat etmek”, “bir bireyin kendisinden başka düşünceleri, farklı inançları, hayat şekilleri, farklı değer yargıları olan kişi ya da topluluğa sevecen bir tahammül göstermesi”, “temelde başkalarının bir başka deyişle farklı olanların kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek, diğerine verilen zararı kendine ve herkese verilen zarar anlamına geleceğinden zarar vermemeye dikkat etme” olarak ifade edilmektedir (Kaymakcan, 2004: 114).

Demokrasi: Kavramsal açıdan demokrasi yöneticilerin halk egemenliğiyle seçilmeleri anlamına gelmektedir. Halkın egemenliğine dayanan bir yönetim şekli olan demokraside yöneticiler seçmen kitlesinin çoğunluğunun tercih ve isteği ile görevler (Erdoğan, 2018: 5). Hesap verebilirlik, şeffaflık, adalet, hoşgörü, özgürlük, barış, düşünceye saygı, eşitlik, adalet, ifade özgürlüğü vb. söz konusu değerler sisteminin önemli unsurlarıdır. Bu değerler bireysel anlamda demokratik tutum ve davranışlarını ortaya çıkmasına olanak sunarak milli düzeyde adalet, özgürlük ve eşitliği sağlayacak demokratik bir yönetimin gelişmesini zorlayarak demokratik bir toplum ve devlet ortaya çıkarmada ikili bir etki yaratmaktadır (Turan, 2017: 2).

Milli Kültür: Kavramsal açıdan kültür sözcüğü ele alındığında Latince “colere” sözcüğünün kökenine dayanmaktadır. Kültür kişinin; düşünsel, inançsal, duygusal faaliyetleri sonucunda gelişen değerler, nesiller ve yaratılar boyunca aktarılan davranışlar toplamıdır. En genel ifadeyle “kültür”, maddi ve manevi kültür olarak ikiye ayrılmaktadır. Herhangi bir toplumun belli bir zamandaki yapısı, söz konusu toplumun maddi ve manevi kültürü kapsamındaki ilişki çerçevesinde şekillenir (Gümüştekin, 2007: 317).

Duyarlı Olma: Duyarlı olmak demek; çevreye, canlılara ve insanlara yönelik yapılan; zulme, haksızlığa, kuralsızlığa, hukuksuzluğa yönelik tepki göstermek, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak demektir. Duyarlılık, gerektiğinde muhtaç ya da hasta insanlara yardımcı olmak, acı çekenin acısını paylaşmak, derdi olanla dertleşmek, insanların sevincini, mutluluğunu, acısını paylaşmaktır. Yardıma ihtiyacı

olan insanlar için bir şeyler yapmak, yapılıyorsa bile, en azından yanında olduğunu hissettirmektir. Diğer kişilerin dertleri ile dertlenmektir (Ekinci, 2016: 1). Duyarlılık, bireyler arası ilişkiler kapsamında ele alındığında diğerlerini doğru anlayabilme ve uygun davranışlarda bulunabilme olarak nitelendirilmektedir. Ancak optimal düzeyde olmadığında insanlar arası iletişimlerde sorunlara yol açabilmektedir. Bireyler arasındaki duyarlılığın yüksek olması, bu bireylerde kişisel bir yetersizlik ve aşağılanma hissi, diğer kişiler tarafından önemsenip değer verilmemesine ve kötü davranıldığına inanma, kendisini diğer bireylerle karşılaştırıldığında daha aşağı görme, diğer bireylerin yanındayken reddedilme ve eleştiriye maruz bırakılma olasılığını minimuma indirmek için yanlış bir şeyler yapmamak adına dikkatli davranma gibi tecrübeler neden olmaktadır (Aydın ve Hiçdurmaz, 2016: 45).

4. Ailede Etkin Olan Değerler

Toplumun önemli bir kurumu olan aile, üzerindeki rol ve gerçekleştirdiği fonksiyonlarla geçmişten bugüne neredeyse her toplumun karakteristiğini ifade etmektedir. Ulusların ayırıcı özelliklerini, değer yargılarını düşünce ve değer yargılarını içinde barındıran, söz konusu düşünce ve değer yargılarının aktarılmasını ve nesiller arası ilişkilerin devam ettirilmesini sağlayan aile, kendinde içkin olan bir değere sahiptir. Yani aile, sadece toplumsal değerlere sahip değil, beraberinde varlığın kendisi bir değer ifade edilmesidir. Özellikle çağdaş dönemlerde aile ve aile etrafında ortaya çıkan problemlerin, değişimlerin, çözümlerin ve çöküşlerin etkisi aynı hızla toplumun tamamında kendisini göstermektedir (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 31). Çocukların ilk eğitimleri aile içerisinde başlamaktadır. Bu nedenle değerler eğitiminin ilk başladığı yer aile kurumudur. Çocuk aile içerisindeki ebeveynlerinin davranışlarının aynısını yapmaya çalışır ve onların kopyası gibi davrandığı görülmektedir. Böylece çocukta oluşan ilk değer anlayışı aslında anne ve babasından gördüğü ve kendisinin de eyleme döktüğü tutumlar şeklinde olduğu söylenebilir (Aydın, 2005: 2; Akt. Çetinbaş, 2015: 17). Bu durum ailede etkin olan değerlerin sorgulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Literatürde ailede etkin olan değerler aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

4.1. Saygı Değeri ve Aile

Saygı duyan bireye saygı duyulur, saygı gösteren kişiye de saygılı tutumlar sergilenir. Çocuklar ciddiye alındığı zaman saygınlıkları artmış olur. Onlar da kendilerini ciddiye alan kişilere karşı saygı göstermeye başlarlar. Onun tutumlarını çocuksu diye değerlendirerek ciddiye almama, gelecekte saygın olmayan tutumlarda bulunmasının önemli bir sebebidir. Övünerek eve arkadaşlarını getiren ergen birey, anne babası tarafından reddedildiğinde arkadaşları karşısında mahcup hissedeceğinden, o da büyüklerini mahcup edici davranışlarda bulunur ve bunu yadırgamaz. Çocukların saygın tutumlar sergilemeleri için onların ilgi görmeleri gerekmektedir. Bunu, bireyin daha önceden yediği meyveyi daha sonra canının çekmesine benzetmek mümkündür. Çocuk döneminde ilgi görmüş olan birey, bu ilgiyi yeniden görmek isteyecek ve buna uygun saygın davranışlar sergileyecektir (Akbaba, 2009: 198). Aile bireylerinin değerler eğitimi konusunda bilinçli olmaları çocuklara saygı değerinin kazandırılmasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda da ailelerin değerler eğitimi konusunda bilinçlendirilmelerinin aile içerisinde çocuklara saygı değerinin kazandırılmasında önemli bir etkisinin olduğu rapor edilmiştir (Neslitürk ve diğerleri, 2015: 883).

4.2. Sevgi Değeri ve Aile

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında bireyin temel gereksinimlerini oluşturan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının hemen ardından sırayla sevgi ve saygı ihtiyacı gelmektedir. Sevilme ihtiyacı, saygı duyulmanın temelidir. Sevilen çocuk değerli olduğunu hisseder. Başkaları için önemli olduğu duygusunu yaşar. Bunun bir göstergesi olarak o da, diğer insanların önemli ve değerli olduğunu düşünür. Bu duygu ve düşünce bireyin gerek kendisine gerekse başkalarına sevgi ve saygı göstermesine neden olur (Akbaba, 2009: 198).

Eş seçiminin gerçekleşmesi ile başlayan aile yapısının korunması ve devamlılığının sağlanması sevgi değeri ile mümkündür (Sağlam, 2017: 5). Bu noktada sevgi değerinin kazandırılmasında ailenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına karşı tutum ve yaklaşımlarında sevecen davranmaları çocukların sevgi değerini kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle ebeveynler

çocuklarının sevgi ihtiyaçlarını karşılama konusunda istekli olmak durumundadır (Özbek, 1996: 50; Akt. Yıldız, 2015: 162).

4.3. Sadakat Değeri ve Aile

Türk Dil Kurumu sözlüğünde sadakat kavramı “sağlam, güçlü dostluk ve içtenlik” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2020). İki farklı sadakat değeri bulunmaktadır. Bunlar, çalıştığı hizmet ettiği yerin tüm olumsuzluklarına rağmen oraya olan aidiyet düşüncesiyle oluşan sadakattir. Diğer ise kişinin karşı cinse olan sevgisi ve ona bağlılığı dolayısıyla oluşan sadakattir (Ağız, 2014: 42). Eşler arasındaki birlikteliğin sağlıklı olması ve aile birliğinin sürekliliği eşler arasında sadakat olması ile yakından ilişkilidir. Benzer şekilde çocuklara sadakat değerinin aşılması da aile bireylerinin çocuklarına sadakat değerini benimsetmeleri ile mümkündür (Sağlam, 2017: 5).

4.4. İletişim Değeri ve Aile

İletişim insanın dünyaya geldiği an itibarıyla başlamaktadır. Şayet bir bebek acıkmışsa ya da bir yeri ağrıyorsa bunu ifade etme şekli ağlayarak olmaktadır. Zamanla büyüdükçe, yaşamın oldukça karmaşık olduğu ve çeşitlilik barındırdığını fark etmeye başlar. Bu durumda insanlarla, çevreyle etkileşim oldukça farklı bir açı kazanır. Konuşmayı, beden diliyle etkileşim kurmayı, yazmayı, başkalarını dinlemeyi öğrenir (Aytekin, 2018: 7). Bireylerarası iletişim de, insanların birbirini anlaması, yaşamını anlamlandırması için en önemli araçlardan biridir. İnsan yaşamı; konuşma ve diğerleri ile etkileşim sağlama süreciyle başlar, anlamlanır ve insan hayatında diğerleri ile oluşturduğu iletişim biçimine göre kişiliğini, yaşam felsefesini, hayata bakış açısını şekillendirir (Yiğiter ve diğerleri, 2007: 123).

İnsan yaşamı etkileşim kurmadan devam ettirilemez. Biyolojik bakımdan iletişim, insanların güvenlik, sığınma ve beslenme gereksinimlerini gidermeye yardım eder. Bununla birlikte insanlar insani potansiyellerini tam anlamı ile geliştirmek için de iletişime ihtiyaç hissederler. İletişim sayesinde bir taraftan kendilerini ifade etmeye çalışırken öte yandan da diğer insanlarını anlamaya çalışırlar. Kimliklerini geliştirir, yeni tutumlar kazanırlar. Okulda çocukların eğitim süreci iletişim ile mümkündür. Aile için ilişkilerin sağlıklı sürdürebilmesi doğru etkileşime bağlıdır. İş yaşamındaki

başarının temelinde iletişim vardır. Bireyin aklında ne varsa, diğer bireyler yaptığı plan ve projeler, radyo konuşmaları, gazeteye verilen mülakat, iş görüşmeleri, aşk yaşamı, arkadaşlık ilişkileri, proje ve planları bütün faaliyetle iletişim sayesinde gerçekleşir (Aytekin, 2018: 7). Bu kapsamda toplumsal işleyişin sürdürülmesi ve insanlar arasındaki faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin ancak iletişim ile mümkün olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2011: 48).

Bireysel etkileşimde olduğu kadar grup ve toplum ilişkileri de iletişime dayanmaktadır. Bireyler, kimliklerini korumak, diğer gruplarla bağlarını güçlendirmek, bilgi ve görgülerini artırmak ve onları yeni üyelere aktarmak, ilişkilerini devam ettirmek için etkileşim içinde olmak durumundadırlar. İletişim sağlamadıklarında korku ortaya çıkar. Önyargılar, basmakalıp fikirler aşılmaz. Önyargılar arttıkça “öteki” giderek daha tehlikeli ve itici algılanmaya başlar. “Öteki”nden kaçındıkça ve çatıştıkça da onunla ilgili yeni ve daha güçlü önyargılar kazanılır. Bunlardan kurtulmanın yolu bireylerin birbirini dinleme ve anlamaya çabalaması, farklı yönlerine saygı göstermesidir (Aytekin, 2018: 8). Bu kapsamda iletişim olgusu önemli bir toplumsal değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. EMPATİ

İnsan, hayatının her evresinde başka bireylerle etkileşim içinde olmak durumundadır. Bu ilişkilerinde başarılı olabilmesi ise kendisini ve başka bireyleri anlayabilmesine ve kabullenmesine bağlıdır. Bireyin, karşısındaki bireyin duygu ve düşüncelerini anlamasına yardımcı olan empati genel iletişim yetilerinin önemli bir ögesi olarak değerlendirilmektedir (Yüksel, 2015: 2). Çevresindeki olayları ve bireyler, doğru anlamaya çalışmaktır (Pala, 2008: 14). Empati anlayışının temel unsuru empati kurmaya çalışan kişinin karşısındaki bireyi anlamaya çalışırken toplumun ve kendisinin değer anlayışından uzaklaşarak karşısındaki bireyin değer anlayışını göz önünde bulundurarak eylemi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Böylece (Özbek, 2010: 568). Çünkü iletişimin sağlıklı ve etkili olması insanların empati becerisine sahip olmaları ile mümkündür. Ancak özellikle bireylerle etkileşimin birebir ve yoğun olması gereken meslek dallarında (sağlık çalışanları ve öğretmenler gibi) empati daha çok gereksinim duyulan bir terim halini alır. Zira bu mesleklerde mesleğe dair bilginin

haricinde bireye ve bireyi anlamaya ilişkin bir yetkinlik durumu da önemlidir. Genellikle bu ikinci grup bilgiye sahip olan hemşire, öğretmen ya da doktorlar hasta ya da öğrenciler tarafından oldukça fazla sevilir ve tercih edilirler. Pek çoğumuz her öğretmenimizi değil, bizi en çok anladığını hissettiğimiz öğretmenimizi anımsar ve anarız. Veya bizi en iyi anladığını hissettiğimiz doktora gitmeyi seçeriz. Özetle ifade etmek gerekirse anlaşıldığını hissetmek insan ilişkilerinde en önemli faktörlerden birisidir ve empati kavramının temelini meydana getirmektedir (Bilge ve Bilge, 2017: 607).

Empati, gündelik hayatın hemen her kesiminde, tüm insan ilişkilerinde, insanları birbirlerine yakınlaştırma, etkileşimi kolaylaştırma niteliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Diğer bireyler tarafından anlaşılmak, önemsenmek, kişiyi rahatlatmakta ve kendisini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Empati, yalnızca kişinin kendisiyle empati kurulana faydası olan bir etkinlik değildir; empati, empatiyi kuran birey için de oldukça önemlidir. Empatik beceri ve empatik eğilimleri yüksek olan, dolayısıyla diğer insanlara yardım eden bireylerin çevreleri tarafından sevilme ihtimalleri artmaktadır (Oğuz, 2006: 1).

1. Empati Nedir?

Empati anlamına gelen “einfülung” sözcüğü ilk kez 1880’li yıllarda Rudolph Lotz ve Wilhelm Wund tarafından kullanılmıştır. Empati, kişinin bir etkileşim sırasında, kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak olay ve durumlara onun tarafından bakmayı, duygu ve fikirlerini doğru şekilde anlamak için çaba göstermeyi ve duyarlı davranışlar sergilemeyi ifade etmektedir. Farklı bir ifadeyle, empati bir başka kişinin iç dünyasında düşünebilme, hissedebilme, duygu ve fikirlerine cevap verebilme olarak nitelendirilebilir. Empati, duygusal olarak kişinin kendisini karşısındakini yerine koyabilme gücü olduğundan öncelikle kendi hislerimizi tanımaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bazı duyguları hiç bilmeden bir başkasının duygularını anlamak zor olabilir (Pala, 2008: 14).

Empati kavramının gelişim süreci değerlendirildiğinde, aşağıdaki aşamalardan geçtiği ifade edilmektedir:

• 1950'lere dek empatinin “bilişsel” boyutu üzerinde durulmuştur. Empati, bir kişinin karşısındakini tanıması, kendisini onun yerine koyarak onun mevcut özellikleri konusunda bilgi sahibi olması anlamında kullanılmıştır.

• 1960'lı yıllarda empatinin “duygusal” boyutu üzerine yoğunlaşmış ve “temel olan, karşıdakinin hissettiği duygulardır, onun gibi hissetmek önemlidir” algısı önem kazanmıştır.

• 1970'lere denk gelen dönemlerde ise empatiden “bir bireyin belli bir duygusunu anlama, ona göre tepki gösterme, karşıdakinin duyguları üzerinde yoğunlaşma” anlaşılmaya başlamıştır (Dökmen, 1988; Akt. Gökler, 2009: 78).

Literatürde farklı araştırmacıların empati kavramına ilişkin olarak farklı tanımlar yaptıkları görülmektedir. Katman'a (2010: 2) göre, empati; karşısındakinin duygu ve düşüncelerini algılayabilmesinin ve böylece daha dikkatli davranmasını sağlayan duygusal zeka becerisidir. Bu beceriyi iyi kullanabilen yöneticiler bu kapsamda, iyi birey dinleyici olmalarının yanı sıra, karşısındakini dile getiremediği hislerini de hissedebilir, düşüncesini anlayabilir. Bunun yanı sıra empati, farklı kültürlerden gelen kişilerle iyi anlaşılabilmesini de sağlar. Yüksel'e (2015: 2) göre empati, insanların bakış açılarının farkına varıldığını ve anlaşıldığını göstermeye imkan veren önemli bir sosyal yetidir. Empati kurabilmesi için kişinin; karşısındakinin de tıpkı kendisi gibi bir varlığının, farklı değer yargılarının, inançlarının bulunması ve bunu kabul etmesi gerekir. Bu durumdan yola çıkarak; etkileşimde bulunulan bireyin haklı/haksız, iyi/kötü şekilde yargılanmaması, yalnızca durumunun anlaşılabilmesi için gayret gösterilmesi gerekir. Hojat (2009: 412) empati kavramını “başka insanların deneyimlerini, kaygılarını ve bakış açılarını göz önünde bulundurabilme yeteneği” şeklinde tanımlanmıştır.

Ersoy ve Köşger'e (2016: 1) göre empati, bir insanın kendisini karşısındakinin yerine koyarak olaylara onun açısından yaklaşması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru şekilde anlamlandırması, hissetmesi ve bu durumu ona aktarması sürecidir. Zeka bilişsel gelişim açısından ne kadar gerekli ise empati de bireylerarası etkileşim için oldukça önemlidir. Sosyal beceriler ve olumlu toplumsal tutumlar çocuklar için hayati öneme sahiptir. Empatik davranışların gelişimi sosyal becerilerin

önemli ve büyük bir parçası olarak nitelendirilmektedir. Empati kurabilen çocukların daha az saldırgan, daha çok yardımsever ve daha gelişmiş ahlaki değerlere sahip oldukları ifade edilmektedir.

Toplumsal bir varlık durumuna gelen insan çevresindeki bireylerle iletişim kurmak zorundadır. Günlük yaşamda konuşma dilinde dahi yer bulan “empati” hepsinden önce etkileşimde hem felsefe, hem de psikoloji alanında üzerine yoğunlaşılan önemli kavramlardandır. Basit bir ifadeyle empati; bir bireyin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyması onun kendine özgü dünyasını, duygu ve düşüncelerini tam olarak çözümleyebilme gayretidir. Gündelik yaşamımızda son derece büyük bir değere sahiptir. Öğretmenin öğrencisiyle, doktorun hastasıyla, aynı türde arkadaşların veya karşıt tipteki arkadaşlarıyla, anne-babaların çocukları ile eşlerin birbirleri ile yaptıkları empatik etkileşim şüphesiz bireylerin karşısındakilerle daha çok psikolojik paylaşımın meydana geldiği, sağlıklı ve uyum içinde bağlar kurup, devam ettirmelerini sağlamaktadır (Dinçyürek, 2004: 95). Bu bağlamda empati bireylerin birbirini çözümlemesinde önemli bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin, karşısındakinin duygularını anlaması, onun yerine kendini koyabilmesi iletişimde ortaya çıkan sorunları da minimuma düşürmektedir (Rehber ve Atıcı, 2009: 324).

Empati olgusu bilişsel empati, duygusal empati ve bildirim bileşeni olarak empati olmak üzere üç alt boyuttan meydana gelmektedir. Literatürde empatinin söz konusu alt boyutları aşağıdaki gibi açıklanmıştır;

Bilişsel empati: Karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini sözel ve sözel olmayan ipuçları aracılığı ile anlama yetisini kapsamaktadır.

Duygusal empati: Teorisyenler empatinin duygusal boyutunu, karşıdaki bireyin duygularına duyarlı olma, duyguları paylaşma yetisi olarak tanımlanmıştır.

Bildirim bileşeni olarak empati: Bireyin sahip olduğu duygu ve düşünceleri karşısındaki bireye aktarabilme becerisidir. Karşıdaki bireyi anlama, duygusal açıdan hissetmenin sonrasındaki durumu ifade etmek istenildiğinde “kafana takma” yorumu yapılabilmektedir (Gürtunca, 2013: 31).

2. Empati Eğilimi Nedir?

Empatik eğilim kavramı “bireyin başka insanların duygu ve düşüncelerine göre hareket etmelerini” ifade etmektedir (Acun-Kapıkıran, 2009: 83). İletişimde bulunan bireylerin birbirini anlaması iletişimi kolaylaştırıcı faktörlerden biridir. Empati insanların birbirini anlamasında önemli bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin, karşısındaki kişinin duygularını anlaması, onun yerine kendini koyabilmesi iletişimde yaşanan sorunları da en aza indirebilir. Günlük yaşamda kişilerarası iletişimin kaçınılmaz olması, empatik eğilimin önemini arttırmaktadır (Rehber, 2007: 1).

Empatik eğilimi düşük olan insanlar iletişim problemi yaşadıkları için başka insanlara karşı saygısız, anlayışsız ve şiddet içeren davranışlarda bulunabilmektedirler. Literatürde bu alanda yapılan araştırma bulguları da empatik eğilimi düşük olan insanların ikili ilişkilerde saygısız ve şiddet içeren davranışlar sergiledikleri görüşünü desteklemektedir (Gini ve diğerleri, 2007: 467; Joliffe ve Farrington, 2006: 540; Rey ve diğerleri, 2016: 275; Caravita ve diğerleri, 2009: 140; Dodaj ve diğerleri, 2013: 91). Bu noktada insanların empatik eğilimlerinin geliştirilmesi sosyal ilişkilerin sağlıklı olması açısından önem arz etmektedir. Çünkü empatik eğilim, iletişim çatışmalarını önlemekte ve daha sağlıklı ilişkilerin kurulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, öncelikle bireyin kişilik gelişiminde ve yaşamının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan ebeveynlerin ve toplumsallaşmada önemli rol alan okul ortamında öğrencilerin empati kurma becerilerinin geliştirilmesi ve bunun için de bu özelliğin sağlıklı bir biçimde ölçülebilmesi ve geliştirilmesi önemlidir (Gökler, 2019: 84).

3. Empati ve Değerler

Kendi hislerinin farkında olmayan bir kişinin, karşısındaki bireyin hislerini anlaması düşünülemez. Farklı bir ifadeyle empatik olabilmenin ilk koşulu, bireyin kendini tanımasıdır. Kendi yanlışlarını, doğrularını kolaylıkla farkına varabilen kişi, kendi iç mutluluğunu ve huzurunu da sağlayacaktır. Kişi kendi içindeki iletişimi sağlıklı gerçekleştirdiği zaman, toplumsal hayatta da sağlıklı bir kişilik örneği sergileyecektir (Yüksel, 2015: 2). Bunun yanı sıra insanlar, toplumsal hayatta kabul

etmeyi, uyum sağlamayı ve nerede, nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmektedirler. Bu süreçlerden sonra kabul görmeye başlamaktadırlar. İnsan, ancak sosyal olarak kabul gördüğünde sosyal etkileşim içinde yer alabilir. Kabul görmenin en önemli şartlarından birisi de empatidir. Kendi gereksinimleri ve duyguları kadar grup içerisindeki diğer insanların da hislerini ve gereksinimlerini fark etmek önemlidir. Empatik düşünebilen insanlar çevrelerindeki olayları daha iyi yorumlayabilirler ve diğer insanların sorunlarını daha kolay anlayabilirler. Empatik düşünme, ilişkilerdeki sorunları daha kolay çözmede önemli bir unsurdur. İnsanların bu nitelikleri, sosyal çevre açısından kabul görmelerini kolaylaştırmaktadır. Empatik düşünebilen kişiler, kendi hislerinin farkında oldukları ve duygularını aktarabildiklerinden ilişkilerinde daha az problem yaşarlar (Oğuz, 2006: 7).

4. Empati Ve Aile

İnsan ilişkilerinde oldukça önemli bir yeri bulunan empatik yetilerin, çocuklarda çok küçük yaşlar itibari ile görüldüğü belirtilmekte, empatinin geliştirilebileceğine ve bunun için hangi şartların, hangi davranışların daha uygun olduğuna, aile için etkileşimin rolüne dair farklı görüşler ortaya atılmıştır (Salı, 2012: 64). Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle aile faktörünün çocuklarda empati gelişimini etkilediğini ortaya koymaktadır (Batanova ve Loukas, 2014: 1810; Schaffer ve diğerleri, 2008: 1; Paleari ve diğerleri, 2011: 185; Volbrecht ve diğerleri 2007: 105).

Ailenin yapısının ve çocuğa yönelik yaklaşımların çocuğun kişilik gelişimi üzerinde oldukça önemli rol oynadığı noktasında yaygın bir fikir birliği vardır. Hayatın en başından beri ebeveyn davranışları bireylerin kişiliğinin gelişiminde önemli bir temel taşıdır. Bu temel taşı, insan gelişiminin pek çok boyutunu olumlu ya da olumsuz açıdan etkilemektedir. Bunlardan biri de empatik beceridir (Salı, 2012: 67). Aile içerisinde özellikle ebeveynlerin çocukları ile olan ilişkileri ve çocuklara yönelik tutumları empatik beceri gelişimi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Gökler, 2019: 78; Arzeen ve diğerleri, 2012: 60; Antonopoulou ve diğerleri, 2012: 293; Cornell ve Frick, 2007: 305).

Yukarıda yer alan bilgilerde de görüldüğü gibi empatik beceri gelişimi cinsiyet ve aile yapısı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu konuya ilişkin bir çalışmada,

kızların erkeklere kıyasla daha çok empatik beceri düzeyine sahip olduğu; çocukların empatik beceri oranlarının sosyoekonomik düzeye ve anne-babalarının boşanmış olma durumuna göre değişmediği; çocuğun anne-baba yaşı, ailedeki çocuk sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu gibi faktörlerle bir ilişkisi olmadığı; anne-baba ve kardeş dışında bir başka bireyin olmadığı ailelerde yetişen çocukların başka çocuklara kıyasla daha çok empatik beceri düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, haylaz olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeylerinin başka çocuklara kıyasla daha düşük olduğu fark edilmiştir. Saldırgan eğilimlerin görüldüğü ailelerdeki çocukların empati beceri seviyelerinin, saldırgan eğilim görülmeyen ailenin çocuklarına kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir (Taner-Derman, 2013: 1366). Literatürde aile ve empati beceri gelişimi arasındaki ilişkinin ele alındığı diğer çalışma bulguları aşağıda özetlenmiştir.

Boydak (2019: 3) tarafından yapılan araştırmada algılanan ebeveyn davranış şekilleri ile özel yeteneğe sahip ortaokul seviyesindeki öğrencilerin empati seviyeleri ve mükemmeliyetçiliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul il merkezinde 2018-2019 eğitim öğretim döneminde milli eğitim bakanlığı tabi olan bilim ve sanat merkezlerinde öğrenim gören 10-14 yaş aralığında özel yeteneğe sahip olan 427 ortaokul öğrencisi dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda ebeveyn tutumları ile duygusal ve bilişsel empati arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış, özel yetenekli çocuğa sahip olan aile bireylerinde onların samimi, sıcak, duyarlı ve onların bağımsızlığını destekleyici tutumlar sergilemesi özel yetenekli öğrencilerin uyumlu mükemmeliyetçilik ve sağlıklı davranışlar sergilediği ve öğrencinin bu özelliklerine olumlu olarak etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarına karşı suçlayıcı, onları utandıran ve zorlayıcı davranışlarda bulunması sebebiyle öğrencilerin duygusal olarak gelişmelerini olumsuz yönde etkilediği ve empatik davranış düzeylerinin de olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Durlanık (2019: 4) tarafından yapılan araştırmada çocuklarda somut dönemde algılanan anne ve baba tutumları, çocukların empatik eğilimleri, aile aidiyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bu özelliklerin bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Sakarya vilayeti Adapazarı ilçesinde yer alan milli eğitim

bakanlığına bağılı resmi kurumlarda öğrenim gören beşinci ve altıncı sınıf 412 ilköğretim öğrencisi dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda aile bireylerinden duygusal sıcaklı davranışı ile empati ve aidiyet eğilimi arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmış, ebeveynleri tarafından daha destekleyici olduklarını algılayan çocukların aidiyet ve empatik eğilimlerinin daha yüksek olduğu ama çocuklara karşı reddedici ve aşırı koruyucu tutumlarda bulunan aile bireylerinin çocukların aidiyet ve empatik davranış eğilimlerini olumsuz şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca aile bireylerinin çocukları yargılayan bir tutum içinde hareket ettiklerinde çocukların empatik eğilimlerinde azalma olduğu, empati ve aile aidiyet duygusu arasında da anlamlı ve olumlu bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Köse (2019: 19) tarafından yapılan araştırmada çocuklarda empati ve benlik saygısının gelişimi için ebeveyn tutumlarının öneminin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul il merkezi bünyesinde bulunan Esenyurt ilçesinde ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 58 erkek 42 kız toplam 100 öğrenci araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda aile demokratik ebeveyn davranışları ile empati gelişimi arasında rakamsal ve olumlu yönde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmış, Otoriter davranış sergileyen ebeveynler ile çocuklarının empatik gelişim düzeyleri arasında anlamlı ve olumsuz yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ebeveyn tutumu ile empatik gelişim düzeyi arasında da genel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu, benlik saygısının da empatik gelişim düzeyine olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Avcı (2017: 5) tarafından yapılan araştırmada ilkokul seviyesindeki çocuklar ile onların ebeveynlerinin tutumları arasındaki saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişkinin incelemesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Milli eğitim müdürlüğü bünyesinde Van ilinde yer alan çeşitli ilkokullarda dördüncü sınıf seviyesinde öğrenim gören 634 öğrenci dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda çocukların annelerinin eğitim seviyeleri düşük olan, okur yazar olan annelerin empati becerilerinin düşük olduğu, annelerinin eğitim seviyesi yüksek olan, üniversite mezunu, lise mezunu olan annelerin çocukların empati düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmış, dördüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin saldırganlık seviyeleri ile anne baba davranışları alt

boyutlarından olan denetim/kontrol, ilgi/kabul ve psikolojik özerklik arasında olumsuz anlamlı bir ilişkinin olduğu, bu durumunda ebeveyn tutumları ile çocukların empatik gelişimlerini yordadığı tespit edilmiştir.

Doğanay-Koç (2017: 163) tarafından yapılan araştırmada okul öncesi dönemde eğitim öğretim gören altmış ay ve üzeri bireylerin annelerine bağlanma şekillerinin duygusal, sosyal beceri seviyeleri ve empatik özellikleri etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Çankırı ilinde yer alan milli eğitim bakanlığına bağlı resmi ve özel anaokullarında 2015-2016 eğitim öğretim yılında öğrenim gören altmış ay ve üzeri 109 çocuk ve annesi dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda ebeveynlerin davranışlarından çok onların yaşı, aile bireylerinin öğrenim seviyesi, aile bireylerinin çalışma durumu ve ailenin içinde bulunduğu yapı özelliğine göre anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmış, ebeveynlerden babanın yaş değişkenine göre empati arasında da rakamsal olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş, 30-34 yaş aralığındaki babaların empati puanı arasında anlamlı ve yüksek derecede bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Önder ve Gülay (2017: 27) tarafından yapılan araştırmada çocuklarda empatik beceri ile annelerinin ret kabul seviyesi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul il merkezine bağlı Gaziosmanpaşa ve Üsküdar ilçelerinde yer alan ilköğretim okullarında dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarda öğrenim gören 387 öğrenci dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda çocukların empati düzeyleri ile annelerin ret kabul puanları arasında anlamlı olmayan çok düşük düzeyde bir ilişki olduğu, annelerin ret kabul seviyesi ile çocukların empati seviyesi değişkenleri arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Parsak (2015: 7) tarafından yapılan araştırmada çocukların sosyal beceri ve empati düzeylerinin öneminin okul öncesi dönemde çocukların sorunlu davranışları ve onların ebeveynlerinin tutumları arasında ilişki açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İzmir ili ve ilçelerinde İzmir Milli Eğitim Müdürlükleri'ne bağlı ilkokul ve anaokullarında öğrenim gören 210 çocuk dâhil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre aile bireylerinin tutumları ile okul öncesi çocukların sorunlu davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmış, çocukların sosyal beceri seviyeleri ve

empatik davranış düzeyleri ile ebeveynlerin davranışları arasında sorunlu davranışlar arasındaki ilişkinin anlamsız bir hale geldiği rapor edilmiş ebeveynlerin tutumlarının öğrencilerin sorunlu davranışlarının düzeltilmesi ve olumlu olarak değişmesinde etkisinin olduğu ve empati ve sosyal beceri düzeylerinin olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir

Akbaş ve Temiz (2015: 106) tarafından yapılan araştırmada empati beceri seviyelerinin 60-66 aylık çocuklarda anne empati beceri seviyeleri açısından incelenip araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmaya 60-66 aylık çocuğa sahip olan 106 anne ve onların çocukları dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda araştırmaya dâhil olan çocukların empatik beceri seviyelerinin yüksek düzeyde olduğu, bu zamanda 60-66 aylık okul öncesi çocukların annelerinin empatik beceri seviyelerinin orta düzeyde bir bulguyu ortaya çıkardığı ve annelerin ve çocuklar arasında empatik beceri seviyeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sayın (2010: 3) tarafından yapılan araştırmada empati becerileri ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin ilköğretim birinci kademe öğrencileri üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul ili merkezinde yer alan ilçelerde 2009-2010 eğitim öğretim yılında 4. ve 5. Sınıflarda öğrenim gören 360 öğrenci dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda ebeveynlerin tutum ölçekleri ile öğrencilerin empati beceri seviyeleri arasında ilk olarak aile bireylerinden ilgi görme düzeyi yüksek olan ve psikolojik özerklik seviyesi yüksek olan öğrencilerin empatik davranış düzeylerinin yüksek olduğu, ebeveynleri otoriter tutum sergileyen ailelerin çocuklarında empatik davranış düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Köse ve Kolburan (2009: 5835) tarafından yapılan araştırmada empatik gelişim ve benlik saygısına ebeveyn tutumlarının etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul il merkezi Esenyurt ilçesinde yer alan ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 58 erkek 42 kız toplam 100 öğrenci dâhil edilmiştir. Araştırma sonunda çocukların empatik gelişim seviyeleri ile ebeveynlerin demokratik tutumları arasında rakamsal olarak olumlu yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ebeveynlerin otoriter tutum içinde olmaları ile çocukların empatik gelişim seviyeleri arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

5. Çocuklarda Empati Gelişim Evreleri

Empatiye ilişkin literatür kapsamında yer alan bilgiler ele alındığında, empatinin doğuştan itibaren her insanda mevcut olduğu ancak bireyin büyüdüğü ortama göre şekil alan bir yapısı olduğu ve daha sonra da bulunulan ortama göre (okul, iş, aile, toplum) şekillendiği görülmektedir. Söz gelimi empatik eğilimi yüksek bir ailenin fertlerinin empatik olma ihtimali daha yüksek olacaktır. Aynı şekilde mensup olunan meslek grubu ya da toplum ne kadar empatik ise o mesleğe ya da topluma ait bireylerin de empati oranları o denli yüksek olacaktır (Bilge ve Bilge, 2007: 609). Çocuklara empati becerisi en erken yaşlarında kazandırılmasının çocuk için güç durumlarla başa çıkabilmesinin yanında, çocuğun topluma kabul görmesini sağlayan bir etken olacağı bilinmektedir. Bu nedenle empati becerisini çocuğa kazandırmaya erken bebeklik ve çocukluk döneminde başlanması çocuk için yararlı olacaktır ancak bu süreçte çocuğun empati düzeyini ve durumunu ailenin tutumları şekillendireceği bilinmektedir. Çocuk 10-12 yaşlarında kendi duyguları diğer insanların duygularının farklılık gösterdiği ve kendisi ile aynı olmadığını fark etmeye başlamaktadır. Bebeklik döneminde ölüme kadar süren bu empati anlayışı farklı alanlardaki gibi süregelen zaman içerisinde gelişim göstermektedir. Örneğin; 1-2 yaş aralığındaki bebekler karşısındaki bireyin üzüntüsüne tepki verebilirken onun ne sebeple üzüldüğünü anlayamamaktadır. Çünkü bebekler diğer insanların ne gibi gereksinimlerinin olduğunu kavrayamamaktadır. Bundan dolayı bebekler 1-2 yaş aralığındayken karşısında üzülen bireylere uygun olmayan farklı tepkiler göstermektedir. Bir sonraki evrede ise; çocuk artık diğer insanlar ile kendi duygularının farklı olduğunu kavrar ve bireysel gereksinimleri doğrultusunda karşılaşılan durumları eleştirmeye başlamaktadır. Çocuk altı yaşına eriştiğinde ise artık empati kurma becerisi geliştirmiş ve kendisini bir başkasının yerine koyabilmektedir (Köksal ve Koçer, 2005: 13; Akt. Akbaş ve Temiz, 2015: 107).

Erken çocukluk dönemi hayatın temelini oluşturur. Kişiliğin önemli oranda şekillendiği bu dönem, insan hayatının en hızlı en değişken olduğu yılları içerir. Bu süreçte çocuğun gelişimi çok yönlü bir bütünlüğe sahiptir. Gelişimin bir bütün olan farklı açıları birbirini etkiler. Dolayısıyla çocuğun bir bütün olarak gelişimi

amaçlanmalıdır. Türkiye’de erken çocukluk dönemini içeren pek çok çalışma mevcuttur. Empati konusuna ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, bu dönemdeki çocuklarda empatinin gelişimi ve ailenin rolüyle ilgili sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Kişiliğin bir değişkeni olarak empatinin bu süreçteki gelişiminde ailenin rolü kuşkusuz oldukça önemlidir (Salı, 2012: 68). Zira erken çocukluk dönemi itibari ile başlayan empati gelişimi üzerinde toplumsal çevrenin rolü oldukça fazladır. Empatik bir dinleme ortamında yetişen çocuklar topluma karşı daha duyarlı olacak ve iletişim yetileri anlamlı şekilde gelişmektedir (Oğuz, 2006: 8). Empatik becerileri gelişen çocuklar da sosyal ilişkilerinde daha sağlıklı bireyler haline gelmektedir (Yoo ve diğerleri, 2013: 1458). Empati becerisi gelişmiş olan bireyler sosyal çevreleri ile olan ilişkilerinin oldukça sağlıklı olduğu görülmektedir (Çevik-Karatekin, 2018: 13). Bu nedenle bireylerin aile içerisinde aldıkları empati eğitimin okul döneminde sınıf içerisinde de sürdürülmesi gerekmektedir. Bu görev nitekim öğretmenlere düşmektedir (Güven ve Yalçinkaya-Akyüz, 2001: 22; Akt. Ekici ve diğerleri, 2017: 3).

Çocuklarda empati gibi prososyal davranışlar bebekliğin ilk yılında gözlenmemekte ya da nadiren görülmektedir. Empatik davranışlar ilk olarak bebek iki yaşına girdiği zaman ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde bebekler arasında empatik becerilerin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği belirtilmektedir (Roth-Hanania ve diğerleri, 2011: 447). Buna karşılık okul öncesi dönemden itibaren çocuklarda empati gelişiminde cinsiyete özgü bazı farklılıklar görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda genellikle erkek çocuklarının empati becerilerinin daha düşük olduğu, Bununla birlikte ikili ilişkilerde kız çocuklarına kıyasla daha saldırgan bir tavır içinde oldukları rapor edilmiştir (Garaigordobil, 2009: 217).

Okul yaşamına başladıktan sonra çocukların empatik becerileri almış oldukları eğitimin içeriğine, okul içinde diğer öğrenciler ve öğretmenler ile olan ilişkilerin yapısına göre şekillenmeye devam etmektedir. Literatürde okul yaşamının empatik beceri gelişimi üzerindeki etkilerinin ele alındığı çalışmalarda empati geliştirme eğitimin ve okul kültürünün empatik beceri gelişimini etkilediği belirtilmektedir (Barr

ve Higgins-D'Alessandro, 2007: 231; Castillo ve diğlerleri, 2013: 883; Schonert-Reichl ve diğlerleri, 2012: 1).

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Turan (2017) yaptığı araştırmasında hoşgörü eğilimi ile aile birliğini önemseme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin aile birliğini önemseme ile hoşgörü eğilim düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkilerin olduğu; öğrencilerin aile birliğine önem verme düzeylerinin cinsiyet, annelerinin gelir getiren bir işte çalışıp çalışmaması, aile tipleri ve okul türlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı; anne ve babaları beraber yaşamaları durumuna göre anne babaları beraber yaşayan öğrenciler lehine, öğrencilerin algıladıkları aile gelir düzeyine göre üst ekonomik gelir düzeyi lehine anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulunmuştur (Turan, 2017).

Öğrencilerin hoşgörü eğilim düzeylerinin annelerinin gelir getiren bir işte çalışması durumuna ve aile tiplerine göre ölçek toplamında anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur. Öğrencilerin hoşgörü eğilim düzeyleri; cinsiyetlerine göre kız öğrenciler lehine, anne babalarının beraber yaşamaları durumuna göre anne babaları beraber yaşayan öğrenciler lehine, öğrencilerin algıladıkları gelir düzeyine göre alt ekonomik gelir düzeyi aleyhine ve devam ettikleri okul türüne göre özel okulda öğrenim gören öğrenciler lehine anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir (Turan, 2017).

Sarmusak (2011) yaptığı araştırmasında empati eğilimleri ile bazı değer eğilimleri arasındaki ilişkiye bakmıştır. Araştırma yapısal eşitlik modelinde yapılmıştır. 4. ve 5. Sınıf örnekleminde yapılan çalışma sonuçları şu şekildedir. Buna göre empati eğilimlerinin anlamlı yordadığı değer eğilimlerine ilişkin araştırma sonuçları araştırmada şu şekilde yer almıştır.

Araştırmada, adil olma eğilimini doğrudan yordayan bir başka değişken de öğrencilerin empatik eğilimleridir. Öğrencilerin empatik eğilimleri ne kadar fazlaysa, adil olma eğilimleri de o kadar artmaktadır (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, hoşgörölü olma eğilimini doğrudan yordayan bir başka değişken de öğrencilerin empatik eğilimleridir. Öğrencilerin empatik eğilimleri ne kadar fazlaysa, hoşgörölü olma eğilimleri de o kadar artmaktadır (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, öğrencilerin empatik eğilimlerinin, saygılı olma eğilimlerini doğrudan yordayan bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin empatik eğilimleri arttığında, öğrencilerin saygılı olma eğilimlerinin de arttığı görölmektedir (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, öğrencilerin empatik eğilimlerinin, dayanışma eğilimlerini doğrudan yordayan bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin empatik eğilimleri arttığında, öğrencilerin dayanışma eğilimlerinin de arttığı görölmektedir (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, öğrencilerin empatik eğilimlerinin, misafirperver olma eğilimlerini doğrudan yordayan bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin empatik eğilimleri arttığında, öğrencilerin misafirperver olma eğilimlerinin de arttığı görölmektedir (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, dürüst olma eğilimini doğrudan yordayan bir başka değişken de öğrencilerin empatik eğilimleridir. Öğrencilerin empatik eğilimleri ne kadar fazlaysa, dürüst olma eğilimleri de o kadar artmaktadır (Sarmusak, 2011).

Araştırmada, öğrencilerin empatik eğilimlerinin öğrencilerin sevgi davranışında bulunma eğilimlerini doğrudan yordayan bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple empatik eğilimleri fazla olan öğrencilerin sevgi davranışında bulunma eğilimlerinin daha fazla olduğu görölmektedir (Sarmusak, 2011).

Araştırmada genel olarak empati eğilimleri bir çok değer eğilimi ile ilişkili bulunmuştur. Buna göre empati eğilimi adil olma, hoşgörü, saygı, dayanışma, misafirperverlik, dürüstlük ve sevgi eğilimlerini anlamlı yordamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir. (Karasar, 2011). Araştırmada modele uygun olarak iki değişken olan empati eğilimleri ve aile birliğini önemseme değeri arasındaki ilişki incelenecektir.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Ağrı'nın bir ilçesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenimine devam etmekte olan tüm ilkokul 4. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin özellikleri ile ilgili betimsel istatistikler aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin betimsel istatistikleri şu şekildedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Yaş grubu	F	%
10	169	75
11	45	20
12	10	5
Toplam	224	100

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %75'ünün 10 yaşında, %20'inin 11 yaşında, %5'inin ise 12 yaşında olduğu görülmektedir. Örneklemen yaş özelliklerine bakıldığında 11,12,13 yaşlarında öğrenciler bulunmaktadır. Araştırmanın

yapıldığı tarihten itibaren 4 yıl önceye gedildiğinde araştırmaya katılan öğrenciler 2015 yılında ilkokul 1.sınıfa başladıkları görülmektedir. O tarihte ise çocuklar genelde 7 yaşında okula başlıyorlardı. 7 yaşında okula başlayan çocukların 4.sınıfta 11 yaşında olmaları normal bir durumdur. 11 ve 12 yaşındaki çocuklar ise bazı sebeplerden dolayı bu yaşlarına kadar 4.sınıf düzeyinde kalmışlardır. Araştırmanın yapıldığı coğrafya itibari ile ekonomik şartların kötü olması, çocukların okula gönderilmemesine sebep olmuş buda beraberinde sınıf tekrarlarını getirmiştir. Yine coğrafya şartlarından dolayı birçok okulda taşınalı eğitimin yapılması ve ailelerin çocuklarını bu taşınalı eğitimde çok küçük yaşlarda okula göndermek istememeleri çocukların 11 ve 12 yaşlarında 4.sınıfta olmalarına neden olmuştur. Araştırmaya katılan tüm öğrenciler yukarıda sayılan sebeplerden dolayı gelişimsel olarak 4.sınıf düzeyinde kabul edilmişlerdir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Cinsiyet	F	%
Kız	121	54,0
Erkek	103	46,0
Toplam	224	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %4'ü kız, %46'sı erkek öğrencidir. Buna göre öğrencilerin 121'i kız 103'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Eğitim durumu	F	%

Okuryazar değil	12	5
Okuryazar	39	17
İlkokul	70	32
Ortaokul	47	21
Lise	49	22
Fakülte	7	3
Toplam	224	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %5'ünün babası okuryazar değil, %17'ünün babası okuryazar, %32'ünün babası ilkokul mezunu, %21'inin babası ortaokul mezunu, %22'unun babası lise mezunu, %3'inin babası fakülte mezunudur.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Eğitim durumu	F	%
Okuryazar değil	84	37
Okuryazar	49	22
İlkokul	56	25
Ortaokul	22	10
Lise	9	4
Fakülte	4	2
Toplam	224	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %37'sinin annesi okuryazar değil, %22'sunun annesi okuryazar, %25'inin annesi ilkokul mezunu, %10'inin annesi ortaokul mezunu, %4'ünün annesi lise mezunu, %2'sinin annesi fakülte mezunudur.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Babalarının Mesleklerine Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Meslek	F	%
Serbest meslek	150	67,0
Diğer meslekler	74	33,0
Toplam	224	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %67'sinin babasının serbest meslek mensubu olduğu, %33'ünün diğer mesleklerle mensup olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Annelerinin Mesleklerine Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Meslek	F	%
Ev hanımı	219	98
Diğer meslekler	5	2
Toplam	224	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %97’inin annesinin ev hanımı olduğu, %2’sinin diğer mesleklere mensup olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Gelir durumu	F	%
Kötü	6	3
Orta	54	24
İyi	108	48
Çok iyi	56	25
Toplam	224	100,0

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Yapılarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Aile yapısı	F	%
Geniş aile	88	39
Çekirdek aile	136	60
Toplam	224	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %39'ünün aile yapısı geniş aile, %60'sinin çekirdek aile şeklindedir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kardeş Sayılarına Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Kardeş sayısı	F	%
Üç ve altı	88	39
Dört	38	17
Beş ve üstü	98	44
Toplam	224	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin %39'ünün üç veya daha az kardeşi olduğu, %17'sinin dört kardeşi olduğu, %44'inin ise beş ve üstü kardeşi olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Karşı Cinsiyetten Kardeşleri Olup Olmaması Durumuna Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Karşı cinsiyetten kardeş	F	%
Var	170	76
Yok	54	24
Toplam	224	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %76'unun karşı cinsiyetten kardeşi olduğu, %24'inin ise karşı cinsiyetten kardeşi olmadığı görülmektedir.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanma aşamasında 2 adet veri toplama aracı kullanılmıştır. Bu araçlar empati eğilim ölçeği ve aile birliğini önemseme ölçeğidir.

3.1. Empati Eğilim Ölçeği

Empati eğilim ölçeği Dökmen (1988) tarafından çocuklar için geliştirilmiş olup öğrencilerin empati eğilimlerini belirlemeye yönelik kullanılmaktadır. Ölçeğin güvenirliği 0.82 dir. Bu ölçek çocuklar için geliştirilmiş olup 4. Sınıf düzeyinde kullanılmıştır. Beşli likert tipi bir ölçektir. 20 maddeden oluşmaktadır. Her maddeye 1’den 5’e kadar puan verilmektedir. Empatik eğilim ölçeğinin maddelerinden bazıları öğrencilerin maddeleri okumadan cevaplama ihtimallerini önlemek için ters kodlanmıştır. Buna göre ölçekteki sırayla sondan başa doğru şu maddeler “ 15, 13, 12, 11, 8,7,6,3” ters kodlanmıştır. Bu ölçekten toplanan veriler veri analiz programı olan SPSS’e girilirken ilgili maddeler ters kodlanarak girilmiştir. Ölçekten alınacak en düşük puan 20 (her maddeye 1 puan verilme ihtimali) iken ölçekten alınacak en yüksek puan 100 (her maddeye 5 puan verilme ihtimali) dür. Ölçekten alınacak puanlar maddelerin toplam puan üzerinden değerlendirilir. Öğrencilerin empatik eğilimleri düşüktür yada öğrencilerin empatik eğilimleri yüksektir şeklinde sonuçlar elde edilir.

3.2. Aile Birliğini Önemseme Ölçeği

Aile birliğini önemseme ölçeği Sağlam (2014) tarafından 4. sınıf düzeyi için geliştirilmiş olup öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeyini belirlemeye yönelik kullanılmaktadır. Ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sevgi, saygı, sadakat ve iletişimidir. Ölçek beşli likert tipi bir ölçektir. 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik katsayısının .90, Split Half iki yarı test güvenirliğinin .83, test-tekrar test güvenirlik katsayısının .85 olduğu saptanmıştır (Sağlam, 2014).

4. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Çalışma grubuna katılan öğrencilere dair bilgilerin toplanması amacı ile kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu ile öğrencilere ait cinsiyet, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, anne mesleği, baba mesleği, yaş, aile tipi, karşı cinsten kardeşi olma durumu, kardeş sayısı bilgileri toplanmıştır. Formun geliştirilme aşamasında uzman görüşüne başvurulmuştur. 17 kişilik öğretmen grubu formdaki iki madde ile ilgili anlaşılma

sorununun olabileceği görüşünü belirtmişlerdir. Bu iki madde aile tipi ve karşı cinsten kardeşi olma durumu maddeleridir. Öğrencilerin aile tipinden neyin kastedildiğini anlamayabilirler şeklinde görüş belirttiler. Araştırmacı tarafından bu maddenin sonuna açıklama yapıp, araştırma sürecinde verileri toplayan öğretmenler öğrencilere bu maddeler ile ilgili yardımcı olmaları konusunda uyarılmıştır. Diğer madde için de aynı işlem yapıp değişkenler ile ilgili toplanan verilerin geçerli ve güvenilir olması sağlanmıştır.

4.1. Ölçeklerin Geçerlik Ve Güvenirliği

Tablo 11. Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemseme Ölçeğine İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Değerleri

Ölçek	Alt boyut	Madde sayısı	Cronbach's Alpha
Empatik eğilim	Toplam puan	20	,721
	Saygı	8	,640
	Sevgi	7	,630
Aile birliğini önemseme	İletişim	4	,677
	Sadakat	3	,693
	Toplam puan	22	,823

Tablo incelendiğinde, Empatik Eğilim Ölçeğinin toplam puanının Cronbach's alpha iç tutarlık kat sayısının ,721 olduğu, Aile Birliğini Önemseme Ölçeğinin saygı alt boyutuna ilişkin Cronbach's alpha iç tutarlık kat sayısının ,640 olduğu sevgi alt boyutunun ,630 olduğu, iletişim alt boyutunun ,677 olduğu, sadakat alt boyutunun ,693 olduğu, toplam puanının ,823 olduğu görülmektedir. Bu değerler, Aile Birliğini Önemseme Ölçeğinin alt boyutlarının ve toplam puanının orta düzeyde güvenilir olduğunu, Empatik Eğilim Ölçeğinin toplam puanının ise yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar 2013, s.555)

4.2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemseme Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	Alt boyut	N	Alnabilecek en düşük puan	Alnabilecek en yüksek puan	X	Ss
Empatik eğilim	Toplam puan	224	20	100	68,21	11,264
	Saygı	24	8	40	31,97	4,562
	Sevgi	24	7	35	28,46	4,358
Aile birliğini önemseme	İletişim	24	4	20	16,79	3,078
	Sadakat	24	3	15	13,40	1,929
	Toplam puan	24	22	110	90,62	10,807

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğitim düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu görülmektedir. Aile Birliğini Önemseme Ölçeği puanları incelendiğinde, saygı, sevgi ve toplam aile birliğini önemseme puanının orta seviyenin üzerinde olduğu, iletişim ve sadakat düzeylerinin ise yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

4.1. Verilerin Normal Dağılımı

Araştırma kapsamında kullanılan ölçekler alt problemlere göre analiz edilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri kullanılarak incelenmiştir.

Tablo 13. Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemseme Ölçeğine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçek	Alt boyut	Çarpıklık	Basıklık
Empatik eğilim	Toplam puan	-,070	,071
	Saygı	-,042	-,700
	Sevgi	-,624	,027
Aile birliğini önemseme	İletişim	-,986	,451
	Sadakat	-1,397	1,706
	Toplam puan	-,300	-,654

Tablo incelendiğinde, Empati Eğilim Ölçeğinin toplam puanına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri ile Aile Birliğini Önemseme Ölçeğinin saygı, sevgi, iletişim, sadakat alt boyutları ve toplam puanına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ve +2 arasında olduğu, bu nedenle verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2010). Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olup olmadığının incelenmesi için güvenilirlik analizi uygulanmıştır.

5. Verilerin Toplanması

Bu aşamada veri toplama araçları yeteri kadar çoğaltılıp bir kısmı veri toplanacak sınıfın ders öğretmenlerine verilmiştir. Ancak verilerin büyük bir bölümü araştırmacı tarafından sınıf ortamlarında uygulanmıştır. Araştırmacı veri toplama araçlarını öğrencilere dağıttıktan sonra onlar doldurmaya başlamadan önce bazı uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar öğrencilerden toplanan verilerin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Öğrencilere “ bu dolduracakları ölçeklerden herhangi bir not almayacakları, öğretmenlerinin onları hiçbir şekilde değerlendirmeyeceği, ölçek maddelerine düşük ya da yüksek puan vermeleri kendilerine not şeklinde dönmeyeceğini, ölçekteki sonuçlarının öğretmenleri de dahil kimse ile paylaşılmayacağını, ölçek üzerinde isim yazmadığı için kimin ölçeği nasıl doldurduğunun bilinmeyeceği, aile ile ilgili ölçek sonuçlarının kesinlikle aileleri ile paylaşılmayacağı, ölçek sonuçları ile ilgili araştırmacının öğretmene herhangi bir şekilde dönüt vermeyeceği” noktasında uyarılar yapılmıştır. Bu uyarılar öğrencilerin öğretmenlerinin, arkadaşlarının, ailelerinin ve araştırmacının etkisinde kalmadan ölçekleri doldurmaları için yapılmıştır.

Veri toplama araçları dağıtılan tüm okullardan toplandıktan sonra ilk aşamada doldurulmayan, eksik doldurulan, bir maddeye birden fazla puan verilen, kişisel bilgilerde eksiklik olan veriler ayıklanmıştır. Bu veriler araştırma dışına atıldıktan sonra 224 adet veri kalmıştır. Bu veriler araştırmanın ileriki sürecinde tekrar ham veriye dönme ihtiyacı olması ihtimaline karşı 1-300’e kadar numaralandırılmıştır. Örneğin araştırmacı süreç işler iken 200. Veride bir problem yaşadığında direkt verinin ham halinden bu sorunu çözebilecektir. Bu işlemten sonra veriler analiz edilmek üzere spss veri analiz programına girilmiştir. Veriler üzerinde çalışılan problem durumları doğrultusunda analiz edilmeye hazır hale gelmiştir.

6. Verilerin Analizi

6.1. Veri analiz programı

Elde edilen veriler SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçekler alt problemlere göre analiz edilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri kullanılarak incelenmiştir.

6.2. Yapılan istatistiki analizler

Ölçekler güvenilir olduğundan ve normal dağılıma uygun olduğundan (basıklık ve çarpıklık değerleri dikkate alınmıştır) dolayı parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma katılan öğrencilerin kardeş sayılarına göre ölçek puanlarını karşılaştırmak için One Way Anova analizi kullanılırken, karşı cinsiyetten kardeşi olup olmaması durumuna göre ölçek puanlarını karşılaştırmak için Independent T test kullanılmıştır. Empatik Eğilim Ölçeğinin Aile Birliğini Önemseme Ölçeği alt boyut ve toplam puanına etkisini incelemek için Basit Doğrusal Regresyon analizi kullanılırken, iki ölçek puanlarının arasındaki ilişkinin incelenmesin Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Tablo X. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğitim Ölçeği ve Aile Birliğini Önemseme Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	Alt boyut	N	Alınabilecek en düşük puan	Alınabilecek en yüksek puan	X	Ss
Empatik eğilim	Toplam puan	24	20	100	68,21	11,264
Aile birliğini önemseme	Saygı	24	8	40	31,97	4,562
	Sevgi	24	7	35	28,46	4,358
	İletişim	24	4	20	16,79	3,078
	Sadakat	24	3	15	13,40	1,929
	Toplam puan	24	22	110	90,62	10,807

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğitim düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu görülmektedir. Aile Birliğini Önemseme Ölçeği puanları incelendiğinde, saygı, sevgi ve toplam aile birliğini önemseme puanının orta seviyenin üzerinde olduğu, iletişim ve sadakat düzeylerinin ise yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

1. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemeleri Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 14. Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemseme Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puanlarının Arasındaki İlişkinin İncelenmesine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Aile birliğini önemseme ölçeğinin alt boyutları					
	Saygı	Sevgi	İletişim	Sakadat	Aile birliğini önemseme toplam puan
	,131*	,341**	,259**	,111	,286**
Empatik eğilim	,050	,000	,000	,096	,000
	224	224	224	224	224

Tablo incelendiğinde, empatik eğilim ile saygı ($r=,131$; $p<0,05$), iletişim ($r=,259$; $p<0,05$), aile birliğini önemseme toplam puanı ($r=,286$; $p<0,05$) arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu, empatik eğilim ile sevgi arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu ($r=,341$; $p<0,05$), empatik eğilim ile sadakat arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı ($r=,111$; $p>0,05$) görülmektedir.

2. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Saygı Değeri Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 15. Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemseme Saygı Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	B	T	p
Sabit	28,344	1,863	-	15,215	,000
Empatik eğilim	,053	,027	,131	1,972	,049
$r=,131$			$R^2=,017$		
$F(1, 222)=3,89$			$p<0,05$		

Empatik eğilim düzeyi ile saygı düzeyi arasında pozitif ve düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=,131$; $p<0,05$). Empatik eğilim düzeyi saygı düzeyini %1,7 oranında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir ($R^2=,017$; $p<0,05$). Bir başka deyişle, empatik eğilim düzeyi saygı düzeyindeki değişimin %1,7'sini açıklayabilmektedir. Empatik eğilim düzeyindeki 1 birimlik değişim saygı düzeyinde ,131 birimlik değişime neden olmaktadır ($\beta=,131$).

3. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Sevgi Değeri Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 16. Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemseme Sevgi Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	B	t	P
Sabit	19,465	1,688	-	11,3	,000
Empatik eğilim	,132	,024	,341	5,401	,000
$r=,341$			$R^2=,116$		
$F(1,222)=29,27$			$p<0,05$		

Empatik eğilim düzeyi ile sevgi düzeyi arasında pozitif ve düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=,341$; $p<0,05$). Empatik eğilim düzeyi sevgi düzeyini %11,6 oranında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir ($R^2=,116$; $p<0,05$). Bir başka deyişle, empatik eğilim düzeyi sevgi düzeyindeki değişimin %11,6'sını açıklayabilmektedir. Empatik eğilim düzeyindeki 1 birimlik değişim sevgi düzeyinde ,341 birimlik değişime neden olmaktadır ($\beta=,341$).

4. Öğrencilerin Empati Eğilimleri İle Aile Birliğini Önemsemenin Bir Alt Boyutu Olan Sadakat Değeri Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 17. Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemseme Sadakat Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	B	t	P
Sabit	12,096	,790	-	15,319	,000
Empatik eğilim	,019	,011	,111	1,671	,096
r=,111			R ² =,012		
F(1, 222)=2,79			p>0,05		

Empatik eğilim düzeyi ile sadakat düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=,111$; $p>0,05$). Empatik eğilim düzeyi sadakat düzeyini %1,2 oranında etkilemektedir ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir ($R^2=,012$; $p<0,05$). Bir başka deyişle, empatik eğilim düzeyi sadakat düzeyindeki değişimin %1,2'ini açıklayabilmektedir. Empatik eğilim düzeyindeki 1 birimlik değişim sadakat düzeyinde ,111 birimlik değişime neden olmaktadır ($\beta=,111$).

5. Öğrencilerin empati eğilimleri ile aile birliğini önemsemenin bir alt boyutu olan iletişim değeri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Problemine ilişkin bulgular;

Tablo 18. Empatik Eğilimin Aile Birliğini Önemseme İletişim Alt Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	β	t	P
Sabit	11,968	1,225	-	9,771	,000
Empatik eğilim	,071	,018	,259	3,990	,000
r=,259			R ² =,067		
F(1, 222)=15,92			p<0,05		

Empatik eğilim düzeyi ile iletişim düzeyi arasında pozitif ve düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (r=,259; p<0,05). Empatik eğilim düzeyi iletişim düzeyini %6,7 oranında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir (R²=,067; p<0,05). Bir başka deyişle, empatik eğilim düzeyi iletişim düzeyindeki değişimin %6,7'sini açıklayabilmektedir. Empatik eğilim düzeyindeki 1 birimlik değişim iletişim düzeyinde ,259 birimlik değişime neden olmaktadır (β =,259).

6. Öğrencilerin empati eğilimleri kardeş sayısı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir? Problemine ilişkin bulgular;

Tablo 19. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğilim Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
Toplam puan	Üç ve altı	88	68,42	11,67	,114	,892
	Dört	38	67,42	11,23		
	Beş ve üstü	98	68,34	11,01		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek empatik eğilime üç veya daha az kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük empatik eğilime ise dört

kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,114$; $p > 0,05$]

7. Öğrencilerin Empati Eğilimleri Karşı Cinsten Kardeşi Olma Değişkenine Göre Anlamlı Farklılık Göstermekte Midir? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 20. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Empatik Eğilim Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı cinsiyetten kardeş	N	X	Ss	T	P
Toplam puan	Var	170	68,04	10,62	-,407	,684
	Yok	54	68,76	13,18		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olmayanların empatik eğilim düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = -,407$; $p > 0,05$].

8. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri kardeş sayısı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir? Problemine ilişkin bulgular;

Tablo 21. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Toplam Puan Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
Toplam puan	Üç ve altı	88	91,57	11,00	,576	,563
	Dört	38	89,74	9,76		
	Beş ve üstü	98	90,10	11,06		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek aile birliğini önemseme düzeyine üç veya daha az kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük aile birliğini önemseme düzeyine ise dört kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,576$; $p > 0,05$].

9. Öğrencilerin Aile Birliğini Önemsemelerinin Alt Boyutları (Sevgi, Saygı, İletişim, Sadakat) Kardeş Sayısı Değişkeni Açısından Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte Midir? Problemine İlişkin Bulgular;

Tablo 22. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Saygı Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
Saygı	Üç ve altı	88	32,30	4,52	,471	,625
	Dört	38	31,47	4,54		
	Beş ve üstü	98	31,87	4,63		

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek saygı düzeyine üç veya daha az kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük saygı düzeyine ise dört kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin saygı düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,471$; $p > 0,05$].

Tablo 23. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sevgi Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
Sevgi	Üç ve altı	88	28,45	4,60	,129	,879
	Dört	38	28,16	4,18		
	Beş ve üstü	98	28,58	4,24		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek sevgi düzeyine beş ve üstü kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük sevgi düzeyine ise dört kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin sevgi düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,129$; $p > 0,05$].

Tablo 24. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme İletişim Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
İletişim	Üç ve altı	88	17,23	2,78	2,086	,127
	Dört	38	16,97	2,89		
	Beş ve üstü	98	16,33	3,35		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek iletişim düzeyine üç veya daha az kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük iletişim düzeyine ise beş ve üstü kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin iletişim düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,127$; $p > 0,05$].

Tablo 25. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sadakat Düzeylerinin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Kardeş sayısı	N	X	Ss	F	P
Sadakat	Üç ve altı	88	13,59	1,68	,869	,421
	Dört	38	13,13	2,17		
	Beş ve üstü	98	13,33	2,04		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde en yüksek sadakat düzeyine üç veya daha az kardeşi olanların sahip olduğu, en düşük sadakat düzeyine ise dört kardeşi olanların sahip olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin sadakat düzeylerinin sahip oldukları kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$F_{(2, 221)} = ,869$; $p > 0,05$].

10. Öğrencilerin aile birliğini önemsemeleri karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılaşmakta mıdır? Problemine ilişkin bulgular;

Tablo 26. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Toplam Puan Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı cinsiyetten kardeş	N	X	Ss	t	P
Toplam puan	Var	170	90,29	10,77	-,790	,430
	Yok	54	91,63	10,96		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olmayanların aile birliğini önemseme düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = -,790$; $p > 0,05$].

11. Öğrencilerin aile birliğini önemsemelerinin alt boyutları (sevgi, saygı, iletişim, sadakat) açısından karşı cinsten kardeşi olma değişkenine göre anlamlı farklılaşmakta mıdır? Problemine ilişkin bulgular;

Tablo 27. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sadakat Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı cinsiyetten kardeş	N	X	Ss	t	P
Sadakat	Var	170	13,36	1,95	-,448	,654
	Yok	54	13,50	1,86		

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olmayanların sadakat düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin sadakat düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama

durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = -0,448$; $p > 0,05$].

Tablo 28. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme İletişim Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı	N	X	Ss	t	P
	cinsiyetten kardeş					
İletişim	Var	170	16,80	3,14	,085	,933
	Yok	54	16,76	2,91		

Tablo 28 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olanların iletişim düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin iletişim düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = ,085$; $p > 0,05$].

Tablo 29. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Sevgi Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı	N	X	Ss	t	P
	cinsiyetten kardeş					
Sevgi	Var	170	28,37	4,16	-,543	,588
	Yok	54	28,74	4,95		

Tablo 29 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olmayanların sevgi düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan

öğrencilerin sevgi düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = -0,543$; $p > 0,05$].

Tablo 30. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Aile Birliğini Önemseme Saygı Düzeylerinin Karşı Cinsiyetten Kardeşi Olup Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Alt boyut	Karşı cinsiyetten kardeş	N	X	Ss	t	P
Saygı	Var	170	31,76	4,61	-1,223	,222
	Yok	54	32,63	4,38		

Tablo 30 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerde karşı cinsiyetten kardeşi olmayanların saygı düzeyinin daha yüksek olduğu, ancak araştırmaya katılan öğrencilerin saygı düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşi olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir [$t = -1,223$; $p > 0,05$].

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın bulguları neticesinde elde edilen sonuçlara ve bu sonuçlar bağlamında geliştirilmiş olan önerilere yer verilmiştir.

1. Sonuçlar

Araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğilim düzeylerine ilişkin tanımlayıcı bulgular değerlendirildiği zaman öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin orta seviyenin üstünde (tablo x) bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasının temelinde araştırmaya katılan çocukların olumlu ebeveyn tutumları ile yetiştirilmelerinin yattığı düşünülebilir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda ebeveyn tutumlarının empatik eğilim gelişimi üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir (Cornell ve Frick, 2007: Arzeen ve diğerleri, 2012: Boydak, 2019: Avcı, 2017: Çetin ve Güngör-Aytar, 2012: Parsak, 2015: Uysal, 2016: Sayın, 2010: Yazıcı, 2018: Soenens ve diğerleri, 2007: Kanat-Maymon ve Assor, 2010:). Salı'ya (2013:) göre de, aile yapısı ile aile yapısı içerisinde ebeveynlerin çocuklarına yönelik tutum ve davranışları kişilik gelişimini önemli düzeyde etkilemektedir. Hatta yaşamın ilk başından itibaren ebeveyn tutumları kişilik gelişiminin temel taşı oluşturmaktadır. Aile tutumunun olumlu olması kişilik gelişimini olumlu yönde etkilerken, olumsuz aile tutumuna sahip ailelerde yetişen çocuklarda kişilik gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu süreçte ebeveyn tutumlarına göre şekillenen davranışlardan birisi de empatik eğilimdir. Avcıbaşı (2018) tarafından yapılan çalışmada da ebeveynlerin çocuklarına sağladıkları sosyal desteğin empatik eğilim ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin ailelerinden aldıkları sosyal destek düzeyi yükseldikçe empatik eğilimlerinin de arttığı tespit edilmiştir. Şirin ve diğerleri (2018) tarafından yapılan araştırmada ise çocuklarda aile içi ilişkilerin empatik eğilim üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmada aile içi ilişkilerin empatik eğilim gelişimini etkilediği, destekleyici ebeveyn tutumunun hakim olduğu ailelerde yetişen çocukların empati becerilerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Literatürde yer alan benzer çalışmalarda da ortaokul öğrencilerinde empatik eğilim düzeyinin yüksek olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Çakır (2016) tarafından yapılan çalışmada ortaokul öğrencilerinin empatik eğilimlerinin bazı sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 400 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin orta seviyede olduğu rapor edilmiştir. Çubukçu ve Girmen (2009) tarafından yapılan araştırmada ise ilköğretim çağındaki öğrencilerde empatik eğilim düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun temelinde yatan nedenlerin başında ilköğretim ders müfredatının empatik eğilimi geliştirmeye yönelik bir yapıda olması gösterilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular ile literatürde yer alan araştırma bulguları değerlendirildiği zaman Türkiye de ilkokul öğrencilerinin empatik eğilimlerinin orta düzeyde olduğu göze çarpmaktadır. Bunun temelinde yatan nedenlerin başında çocukların benzer sosyo-kültürel çevrelerde ve benzer ebeveyn tutumlarına göre yetişmelerinin geldiği düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme alt boyutlarına ilişkin puanları değerlendirildiği zaman öğrencilerin sevgi, saygı ve toplam aile birliğini önemseme düzeylerinin orta seviyenin üzerinde bulunduğu, bunun yanında sadakat ve iletişim düzeylerinin yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre ilkokul öğrencilerinde aile birliğini önemseme düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir.

Literatürde yer alan benzer çalışmalarda da Türk toplumunda çocukların aile birliği önemseme alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının yüksek olduğu, bu kapsamda çocukların sevgi, saygı, iletişim ve sadakat düzeylerinin genellikle yüksek bulunduğu rapor edilmiştir. Ortaokul öğrencileri üzerinde bu konuda yapılan bir çalışmada ebeveyn görüşlerine göre çocukların aile birliğini önemseme düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmış, yaş ortalaması 10-11 olan çocukların ebeveynleri üzerinde yürütülen çalışmada ebeveyn görüşlerine göre çocukların büyük bir bölümünün sevgi ve saygı değerine sahip oldukları tespit edilmiştir (Taner-Derman, 2013: 1375).

Literatüre yer alan bazı çalışmalarda ise çocukların aile birliğini önemseme davranışlarının düşük düzeyde olduğu, bunun temelinde aile içi ilişkiler ile sosyal

çevrede karşılaşılan problemlerin yattığı belirtilmiştir. Bayırlı (2018: 219) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada ebeveyn görüşlerine göre çocukların aile birliğine önem verme düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ebeveyn görüşlerine göre çocukların bir bölümünün aile bireylerine yönelik saygısız davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir. Aynı çalışmada özellikle haksızlığa uğramış olan çocuklarda saygısız davranışlar sergilenme düzeyinin daha yüksek olduğu vurgulanmıştır.

Araştırmada elde dilen bulgular ile literatürde yer alan çalışma bulguları değerlendirildiği zaman ortaokul çağında bulunan çocukların aile birliğini önemseme ve aile birliğini önemseme alt boyutlarına ilişkin tutumlarının yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bunun temel nedenlerinin başında Türk toplumunda çocukların aile değerleri benimsetilerek yetiştirilmelerinin yattığı düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile aile birliğini önemseme durumları arasındaki ilişki incelendiği zaman öğrencilerin empatik eğilimleri ile bazı aile birliğini önemseme alt boyutları arasında anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, empatik eğilim düzeyi ile aile birliğini önemseme toplam puanı, aile birliğini önemseme saygı ve iletişim alt boyutları arasında pozitif ve düşük yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Empatik eğilim düzeyi ile aile birliğini önemseme sevgi alt boyutu arasında ise yine düşük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulgulara göre, araştırmaya katılan çocuklarda empatik eğilim düzeyi arttıkça aile birliğini önemseme düzeyi ile sevgi, saygı ve iletişim düzeylerinde de anlamlı bir artış meydana geldiği söylenebilir. Buna karşılık araştırmaya katılan öğrencilerde empatik eğilim düzeyi ile aile birliğini önemseme sadakat alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir.

Literatürde yer alan benzer çalışmalarda da empatik eğilim düzeyi yüksek olan çocuklarda aile birliğini önemseme düzeyinin yüksek olduğu, bunun yanında empatik eğilimi yüksek olan çocuklarda aile içinde ve sosyal yaşamda istenmeyen davranışlar (çatışma, saldırganlık, kıskançlık, saygısızlık vb.) sergilenme düzeyinin düşük olduğu belirtilmektedir (Şahin ve Akbaba , 2010: 339; Rehber ve Atıcı, 2009: 323; Lovett ve

Sheffield, 2007: 1; Mayberry ve Espelage, 2006: 1; de Wied ve diğerleri, 2010: 97; Eisenberg ve diğerleri, 2010: 143). Ortaokul öğrencileri üzerinde bu konuda yapılan bir çalışmada empatik eğilim düzeyi yüksek olan çocukların aile içinde istenmeyen davranış biçimlerini sergileme düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Taner-Derman, 2013: 1376). Yapılan benzer bir çalışmada çocukların aile birliğine yönelik tutum ve davranışlarının empatik eğilim ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmada çocukların aile işlevlerine (iletişim, sosyal roller, duygusal tepki verme, davranış kontrolü, genel işlevler) ilişkin tutum ve davranışları ile empatik eğilim düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda empatik eğilim düzeyi yüksek olan çocukların aile için rol ve işlevlerini yerine getirme düzeylerinin yüksek olduğu vurgulanmıştır (Mete, 2005: 107).

Ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan diğer bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile değer algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin aile içi değer algıları ile empatik eğilimleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş, bu kapsamda empatik eğilimi yüksek olan öğrencilerin aile içi değer algılarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yüca, 2018: 67). Öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilimleri ile aile işlevleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 105 erkek ve 103 kız olmak üzere toplam 208 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilimleri ile aile ilişkileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin empatik eğilimleri arttıkça aile içi ilişki becerilerinin de yükseldiği bulunmuştur (Yüksel, 2009: 153).

Araştırmada elde edilen bulgular ile literatürde yer alan çalışma sonuçları değerlendirildiği zaman empatik eğilim düzeyi ile çocukların aile birliğini önemseme durumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun temelinde yatan nedenlerin başında empatik eğilim düzeyi yüksek olan çocukları aile içindeki rol ve sorumlulukları yerine getirme becerilerinin yüksek olması, sosyal çevrede başka insanların haklarına saygılı olmaları gibi nedenlerin yattığı düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerde empatik eğilimin aile birliğini önemseme saygı alt boyutu üzerindeki etkisi incelendiği zaman empatik eğilim düzeyinin saygı değerini %1,7 düzeyinde etkilediği, söz konusu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulguya göre, empatik eğilim düzeyinin saygı değerini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği söylenebilir. Bilindiği gibi saygı değeri aile içi ilişkilerde bireylerin birbirinin haklarını göz ardı etmeden yaşamalarını ifade etmektedir (Tarhan, 2019: 1). İnsanlar genellikle saygı görmeyi beklerken, karşıdaki insana da saygı gösterme eğilimindedirler (Tepe ve diğerleri, 2014: 66). Bu noktada bireyin saygı değerine sahip olabilmesi için iyi bir empati becerisine sahip olması, kendisine saygı gösterilmesini beklerken başkalarına karşı da saygılı olması gerekmektedir. Bu kapsamda empatik eğilimin saygı değeri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmasının literatür ile uyumlu bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerde empatik eğilimin aile birliğini önemseme sevgi alt boyutu üzerindeki etkisi incelendiği zaman empatik eğilim düzeyinin sevgi değerini %11,6 düzeyinde etkilediği, söz konusu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulguya göre, empatik eğilim düzeyinin sevgi değerini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği söylenebilir. Bilindiği gibi empatik eğilim düzeyi yüksek olan bireyler başka insanlar hakkında sevgi besleme becerisi yüksek bireylerdir. Bunun temelinde empatinin sevgi besleme becerisini geliştirmesi yatmaktadır ((Tarhan, 2019: 1). Bu kapsamda öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin sevgi değerini olumlu yönde etkilemesinin literatür ile uyumlu bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerde empatik eğilimin aile birliğini önemseme sadakat alt boyutu üzerindeki etkisi incelendiği zaman empatik eğilim düzeyinin sadakat değerini %1,2 düzeyinde etkilediği, söz konusu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulguya göre, empatik eğilim düzeyinin sadakat değerini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği söylenebilir. Bunun temelinde empatik eğilim ile sadakat olgusunun iç içe bir kavram olmasının yattığı düşünülebilir. Çünkü sadakat değeri bireyin içten ve samimi bir biçimde dostluk kurabilmesini ifade etmektedir (TDK, 2020). Bireyin içten ve samimi dostluklar

kurabilmesinin, diğerk bir ifade ile sadakat düzeyi yüksek birey olabilmesinin de iyi bir empatik eğilim düzeyi ile mümkün olacağı söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerde empatik eğilimin aile birliğini önemseme iletişim alt boyutu üzerindeki etkisi incelendiği zaman empatik eğilim düzeyinin iletişim değerini %6,7 düzeyinde etkilediği, söz konusu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulguya göre, empatik eğilim düzeyinin iletişim değerini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği söylenebilir. Bilindiği gibi iletişim olgusu insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en temel beceriler arasında gelmektedir. İnsanlar iletişim sürecinde karşısındaki insanı empati yapmadan, önyargıları ön planda olarak dinledikleri zaman iletişimin sağlıklı olması mümkün değildir (Aytekin, 2018). Bunun yanında literatürde yer alan çalışmalarda empatik eğilimi yüksek olan bireylerin iletişim becerilerinin de yüksek olduğu, çocukluk çağından itibaren empatik becerilerin geliştirilmesinin iletişim becerisinin gelişimine de katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Salı, 2013:). Yaş ortalaması 13-15 aralığında olan çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmada empatik eğilim ile duygularını sözel olarak ifade edebilme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya çocukların empatik eğilimleri arttıkça duygularını ifade etme becerilerinin de yükseldiği tespit edilmiştir (Gürsoy, 2015). Öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen benzer bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile aile içi ilişki becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri arttıkça aile içi ilişki becerilerinin de yükseldiği belirlenmiştir (Yüca, 2018). Bu kapsamda yapılan bu çalışmada empatik beceri düzeyi yüksek olan öğrencilerin iletişim değerine sahip olma düzeylerinin de yüksek olmasının literatür ile uyumlu bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırmada elde edilen bulguların aksine yapılan bazı çalışmalarda empatik eğilimin bazı değer algıları üzerinde önemli bir belirleyici olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Lise öğrencileri üzerinde bu konuda yapılan bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile iletişim ile yakından ilişkili olan kendini ifade etme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile kendini ifade edebilme, diğerk bir ifadeyle iletişim

kurabilme becerileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir (Mete, 2005). Bu çalışma bulgularının bizim çalışma bulgularımız ile paralellik göstermemesinin temelinde araştırmaların farklı öğrenim düzeylerindeki öğrenciler üzerinde yapılmasının, bunun yanında araştırmalarda kullanılan ölçüm araçlarının farklı olmasının yattığı düşünülebilir.

Araştırmada kardeş sayısı değişkenine göre ele alındığı zaman araştırmaya katılan öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin kardeş sayılarına göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde bu konuda yapılan benzer çalışmalarda da kardeş sayısına göre çocukların empatik eğilim düzeylerinin farklılaşmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Yaş ortalamaları 10-11 olan çocuklar üzerinde bu konuda yapılan bir çalışmada aile içi unsurların empatik eğilim üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmanın sonunda çocukların kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği rapor edilmiştir (Taner-Derman, 2013). Ortaokul öğrencileri üzerinde yürütülen benzer bir çalışmada ilköğretim beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin empatik eğilimlerinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 412 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin sahip olunan kardeş sayısı değişkenine göre farklılaşmadığı bulunmuştur (Durlanık, 2019). Ortaokul öğrencileri üzerinde yürütülen benzer bir çalışmada da çocuklarda empatik eğilimi etkileyen psiko-sosyal ve sosyo-demografik değişkenlerin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 4. ve 5. sınıflarda öğrenim gören 274 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilimlerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (Küçükkarahöz ve diğerleri, 2011). Yaş ortalaması 8-11 aralığında bulunan çocuklar üzerinde yürütülen diğer bir araştırmada çocukların kardeş sayılarına göre empatik eğilimlerinin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya katılan çocuklar kardeş sayılarına göre (1 kardeş, 2 kardeş, 3 ve üzeri kardeş) gruplara ayrılmıştır. Araştırmanın sonunda çocukların empatik eğilim düzeylerinin kardeş sayılarına göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği rapor edilmiştir (Şirin ve diğerleri, 2018). Literatürde yer alan bu çalışma sonuçlarının bizim araştırmamızda elde edilen bulgular ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Ortaöğretim öğrencileri üzerinde yürütülen diğer bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilimlerini etkileyen unsurların incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 100 ortaöğretim öğrencisi katılmış, öğrenciler 1-2 kardeş, 3-4 kardeş, 5 ve üzeri kardeş şeklinde gruplara ayrılmış, çalışmanın sonunda öğrencilerin empatik eğilimlerinin kardeş sayılarına göre anlamlı farklılık göstermediği rapor edilmiştir (Köse, 2019). Durlanık (2019) tarafından ortaokul öğrencileri üzerinde yürütülen diğer bir çalışmada öğrencilerin kardeş sayısı değişkenine göre empatik eğilim düzeylerinin anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan bulguların aksine literatürde yer alan bazı çalışmalarda empatik eğilimin kardeş sayısı değişkenine göre farklılaştığı bulgularına ulaşılmıştır. Sayın (2010) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri ile ilişkini değişkenlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu çalışmaya İstanbul ili merkezinde yer alan ilçelerde 2009-2010 eğitim öğretim yılında 4. ve 5. Sınıflarda öğrenim gören 360 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın sonunda çocuklarda kardeş sayısı ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuş, bu kapsamda çocukların kardeş sayıları arttıkça empatik eğilim düzeylerinin de yükseldiği bulunmuştur. Gürsoy (2015) tarafından yapılan çalışmada 13-15 yaş grubundaki çocuklarda empatik eğilimi etkileyen demografik değişkenlerin incelenmesi amaçlanmış, araştırmada kardeş sayısına göre çocukların empatik eğilimlerinin anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiş, 1 ve 2 kardeşe sahip olan çocuklar ile kıyaslandığı zaman 4 kardeşe sahip olan çocuklarda empatik eğilim düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çakır (2016) tarafından yapılan çalışmada ortaokul öğrencilerinin empatik eğilimlerinin ele alındığı çalışmada da öğrencilerin empatik eğilim düzeylerini etkileyen demografik değişkenlerin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 400 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin kardeş sayısı değişkenine göre empatik eğilim düzeylerinin anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiş, elde edilen bulgulara göre kardeş sayısı arttıkça öğrencilerin empatik eğilimlerinin de yükseldiği bulunmuştur. Avcı (2017) tarafından yapılan çalışmada 9-11 yaş aralığında bulunan çocuklarda empatik eğilim düzeyini etkileyen unsurların

incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 634 çocuk katılmıştır. Araştırmanın sonunda çocukların empatik eğilimlerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada kardeş sayısı beş üzerinde bulunan çocuklarda empatik eğilim düzeyinin kardeş sayısı bir ve iki olan çocuklardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada öğrencilerin karşı cinsten kardeşe sahip olma durumlarına göre empatik eğilimlerinin anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde bu konuda yapılan bazı çalışmalarda karşı cinsten kardeşe sahip olmanın empatik eğilim üzerindeki etkilerinin ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmekle beraber, cinsiyet değişkenine göre yapılan çalışmalarda empatik eğilimin cinsiyete göre farklılaştığı bulgularına ulaşılmıştır. Taner-Derman (2013) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada 10-11 yaş grubunda bulunan çocukların empatik eğilimlerini etkileyen aile içi unsurların incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 3199 çocuk katılmış, çalışmanın sonunda erkek çocuklar ile kıyaslandığı zaman kız çocuklarının empatik eğilim düzeylerinin daha yüksek olduğu rapor edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme saygı düzeylerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde yer alan benzer çalışmalarda da değer algılarının (Çalışkan ve diğerleri, 2017) ve toplumsal değer yargılarına aykırı davranışlar sergileme düzeylerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularına ulaşılmıştır (Çoban, 2012). Bu kapsamda elde edilen bulguların literatür ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Bilindiği gibi aile yapısı çerisinde kardeş sayısı arttıkça bireyin sosyal ilişki kurduğu kişi sayısı da artmaktadır. Bu durumun bireyin sosyal gelişimini olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Literatürde yer alan çalışma bulguları da bu görüşü desteklemektedir (Avşar, 2013). Buna karşılık araştırmada öğrencilerin saygı değerine ilişkin bulguların kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemesinin temelinde son yıllarda kardeş sayısı ve aile bireyleri arasındaki ilişkilerden ziyade saygı değerinin birçok dışsal unsurdan etkilenmesinin yattığı düşünülebilir. Ebeveynler üzerinde bu konuda yapılan bir çalışmada ebeveyn görüşlerine göre

öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada geçmiş yıllarda çocukların saygı değerine daha fazla sahip oldukları, buna karşılık günümüzde çocukların başka insanlara saygı gösterme düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada günümüz çocuklarının yeterli düzeyde saygılı olmamalarının temelinde kitle iletişim araçları, teknolojik gelişmeler ve aile üyeleri ile yeterli vakit geçirmeme gibi nedenlerin geldiği rapor edilmiştir (Bayırlı, 2018). Bunun yanında araştırmaya katılan çocuklarda kardeş sayısı değişkenine göre saygı değeri algılarının anlamlı farklılık göstermemesinin diğer bir nedeni olarak öğrencilerin benzer ebeveyn tutumları ile yetiştirilmelerinin yattığı düşünülebilir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda da saygı değerinin oluşmasında ve şekillenmesinde ebeveyn tutumlarının önemli bir etkiye sahip olduğu rapor edilmiştir (Gürçay, 1993).

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme sevgi düzeylerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde yer alan benzer çalışmalarda da sevgi değerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularına ulaşılmıştır (Turan ve Yılmaz, 2019). Aile birliğini önemseme düzeyinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemesinin temelinde ebeveynlerin tüm çocuklarına aynı sevgiyle yaklaşmalarının, bunun yanında çocuk yetiştirme sürecinde çocuklar arasında ayrımcılık yapmamalarının yattığı düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme iletişim düzeylerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bilindiği gibi çocukların aile dışındaki yaşamlarında sergiledikleri saygılı ve seviyeli iletişim becerilerini aile içinde de sergilemeleri beklenmektedir (Bayırlı, 2018). Araştırmada öğrencilerin iletişim düzeylerinin kardeş sayısına göre anlamlı farklılık göstermemesinin temelinde araştırmaya katılan çocukların benzer sosyo-kültürel aile yapısı içinde yetiştirilmiş olmalarının yattığı düşünülebilir. Literatürde bu konuda yapılan benzer bir çalışmada da 13-15 yaş grubunda bulunan çocukların kendilerini ifade etme becerilerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (Gürsoy, 2015). Bu kapsamda elde edilen bulguların literatür ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Bilindiği gibi kardeşler arasındaki ilişkiler zihinsel becerilerin yanında dil becerilerini ve sosyal gelişimi olumlu yönde etkilemektedir (Ahmetoğlu, 2004). Bunun temelinde yatan nedenlerin başında ebeveynlerden sonra çocukların sosyal ilişkilerinin kardeşleri ile devam etmesi gelmektedir. Çocuklar kardeşleri ile oyun oynarken oyunun kurallarına uyma ya da oyuncaklarını paylaşma gibi eylemlerde bulunmakta, dolayısıyla kardeşleri ile sürekli iletişim ve etkileşim halinde olmaktadır (Mutlu, 2013; Akt. Arı, 2019). Bu kapsamda yapılan bu araştırmada öğrencilerin iletişim becerilerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuş olsa da çocuklarda kardeş sayısının artmasının iletişim becerilerini olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme sadakat düzeylerinin kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda ortaokul öğrencilerinde kardeş sayısı değişkenine göre öğrencilerin sadakat değerine ilişkin tutumlarının ele alınmadığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan bu çalışmada öğrencilerin sadakat değerine sahip olma durumlarının kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemesinin temelinde gelişim dönemleri itibarıyla öğrencilerin hala ailelerine bağlı olmalarının, özerkleşme sürecine yeni girmelerinin, buna paralel olarak ailelerine sadakat gösterme düzeylerinin yüksek olmasının yattığı düşünülebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme toplam puan düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Bilindiği gibi değerlerin oluşmasında ve şekillenmesinde aileyi meydana getiren üyeler arasındaki ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Kardeşler arasındaki ilişkiler ve ebeveyn çocuk iletişimi değerlerin oluşmasında önemli birer belirleyicidir. Bunun yanında kardeşler arasındaki ilişkilerde ebeveynlerin sağladıkları sosyal ortam değer gelişimini etkilemektedir (Demirutku, 2017). Bu noktada karşı cinsten kardeşe sahip olma durumlarına göre öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeylerinin farklılık göstermemesinin temelinde ebeveynlerin kız ve erkek çocuklarına sosyalleşme sürecinde sundukları ortam ve imkânların benzerlik göstermesinin yattığı düşünülebilir. Bunun yanında ebeveynlerin çocuk yetiştirme

sürecinde kardeşler arasında ayrımcılık yapmamalarının da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Buna karşılık literatürde karşı cinsten kardeşe sahip olmamanın sosyal gelişimi olumsuz yönde etkilediğine dair görüşler de mevcuttur. Kulaksızoğlu'na (2004) göre, çocuğun sürekli aynı cinsten kardeşe sahip olması sosyalleşme süreçlerini olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Akt. Sarıkaya, 2015).

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme toplam puan düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemesinin diğer bir nedeni olarak ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecinde çocukların cinsiyetlerine göre geleneksel yetiştirme yöntemlerinden yararlanmalarının yattığı düşünülebilir. Bu konuda yapılan bir çalışmada okul öncesi dönemden itibaren ebeveynlerin oyuncak seçiminde kız ve erkek çocuklara cinsiyetlerine uygun oyuncaklar aldıkları, bu durumun da çocukların geleneksel kalıp yargılarına göre hareket etmelerine zemin hazırladığı belirtilmiştir (Aktaş, 2011; Akt. Kantoğlu ve diğerleri, 2018).

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme sadakat düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Literatürde yer alan çalışmalarda ortaokul öğrencilerinin sadakat düzeylerinin karşı cinsten kardeşe sahip olma değişkenine göre ele alınmadığı görülmektedir. Bu kapsamda literatürde bu konuda yeni çalışmalar yapılması gerektiği söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme iletişim düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda ise karşı cinsten kardeşe sahip olmanın sosyal gelişimi, buna paralel olarak iletişim becerilerini geliştiren bir unsur olduğu belirtilmektedir. Cassidy ve diğerleri (2005) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada karşı cinsten kardeşe sahip olan çocukların zihinsel becerilerinin daha fazla geliştiği, bakış açısı kavrama becerilerinin yüksek olduğu, buna paralel olarak sosyal yönlerinin aynı cinsten kardeşe sahip çocuklardan daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme sevgi düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasının temelinde ebeveynlerin kız ve erkek çocuklarına yeterli sevgi göstermelerinin, bunun yanında çocuklarına sevgi gösterirken cinsiyet ayrımcılığı yapmamalarının yattığı düşünülebilir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda ebeveynlerin çocuklarına sevgi gösterirken cinsiyet ayrımcılığı yapmalarının ya da bir çocuğu diğer kardeşlerinden daha fazla sevmenin çocuklarda psiko-sosyal gelişim sorunlarına zemin hazırlayacağı belirtilmektedir (Özensel, 2004).

Araştırmaya katılan öğrencilerin aile birliğini önemseme saygı düzeylerinin karşı cinsiyetten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Aile içi ilişkiler kapsamında değerlendirildiği zaman toplumsal yapı içerisinde kardeşlerin sürekli etkileşim halinde oldukları bilinmektedir (Özensel, 2004). Bu kapsamda zaman içerisinde sürekli etkileşim halinde bulunan kardeşler arasında birbirinin fikirlerine ve kararlarına saygı duyma becerisinin kazanılması beklenen bir sonuçtur. Kardeşlerin birbirine karşı saygılı davranmaları da zamanla topluma karşı saygılı davranma becerisini temelini attığı söylenebilir. Yapılan bu çalışmada saygı değerinin karşı cinsten kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemesinin temelinde çocukların yetiştirilme tarzlarının yattığı, ebeveynlerin kız ve erkek çocukları saygılı birer birey olarak yetiştirmeye çalışmalarının yattığı düşünülebilir.

Sonuç olarak, ilkokul öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri ile aile birliğini önemseme durumlarının ele alındığı bu çalışmada öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin orta seviyede olduğu, buna karşılık aile birliğini önemseme düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiği zaman öğrencilerde empatik eğilim düzeyi ile aile birliğini önemseme toplam puanı, aile birliğini önemseme saygı ve iletişim alt boyutları arasında pozitif v düşük yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu bulguların literatür ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırmada empatik eğilimin aile birliğini önemseme üzerindeki etkileri değerlendirildiği zaman empatik eğilimin aile birliğini önemseme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre empatik eğilimin aile birliğini önemseme saygı alt boyutunu %1,7 düzeyinde, sevgi alt boyutunu %11,6 düzeyinde, sadakat alt boyutunu %1,2 düzeyinde, iletişim alt boyutunu ise %6,7 düzeyinde etkilediği tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlara göre ilkökullük öğrencilerinde empatik eğilimin aile birliğine yönelik değerleri etkileye bir unsur olduğu görülmüştür.

Araştırmada öğrencilerin kardeş sayılarına ve karşı cinsten kardeşe sahip olma durumlarına göre empatik eğilimlerinin anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bunun yanında öğrencilerin aile birliğini önemseme saygı, sevgi, iletişim ve sadakat düzeylerinin hem kardeş sayısı hem de karşı cinsten kardeşe sahip olma durumlarına göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularına ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulguların literatür ile paralellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2. Öneriler

1. Büyüme ve gelişme sürecinde çocuklar çevresel ve aile içi unsurlardan etkilenmektedir. Bu kapsamda ortaokul öğrencilerinin empatik eğilimleri ile aile birliğini önemseme düzeylerinin bazı çevresel (yerleşim yeri, coğrafi bölge vb.) ve aile içi unsurlara (ebeveyn tutumu, ebeveyn-çocuk etkileşimi, aile gelir düzeyi, ebeveyn eğitim düzeyi vb.) göre ele alındığı çalışmalar yapılabilir.

2. İlkokul öğrencilerinin empatik eğilimleri ile aile birliğini önemseme düzeylerine ilişkin olarak daha geniş kapsamlı araştırma bulgularına ulaşılabilmesi için daha büyük örneklem grupları ile benzer çalışmalar yapılabilir.

3. Empatik eğilim ile aile birliğini önemseme değerleri eğitim ile öğrencilere aktarılabilir. Hatta ilkökul ve ortaokul ders müfredatlarında öğrencilerin empatik eğilimlerini ve aile birliğini önemseme değerlerini geliştirmeye yönelik kazanımlar bulunmaktadır. Bu noktada öğrencilerin empatik eğilimlerini ve aile birliğini önemseme düzeylerini geliştirmeyi amaçlayan eğitim programlarının öğrenciler üzerindeki etkilerine yönelik deney ve kontrol gruplu çalışmalar yapılabilir.

4. Empatik eğilim bireyin bilişsel süreçleri ile yakından ilişkili bir olgu olduğu için birçok bilişsel ve zihinsel unsurun empatik eğilim ile yakından ilişkisi bulunabilir. Bu kapsamda ilkokul öğrencilerin bilişsel ve zihinsel bazı olguların (saldırganlık, yalnızlık, stres, kıskançlık vb.) empatik eğilim ile ilişkisinin ele alındığı çalışmalar yapılabilir. Böylece o öğrencilerinde empatik eğilimi etkileyen bilişsel unsurlara ilişkin olarak geniş kapsamlı bulgulara ulaşılabilir.

5. Sosyo-demografik değişkenlerin bireyin psikolojik ve sosyal gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda ilkokul öğrencilerinde sosyo-demografik bazı değişkenlerin (yaş, cinsiyet, doğum sırası, öğrenim görülen sınıf düzeyi vb.) empatik eğilim ve aile birliğini önemseme düzeyi ile ilişkisinin ele alındığı çalışmalar yapılabilir.

6. ilkokul öğrencilerinde aile birliğini önemsemeye ilişkin değer algılarının gelişmesi sadece aile içi ilişkiler açısından değil, aynı zamanda toplumsal açıdan da önemli bir yere sahiptir. Çünkü aile birliğini önemseme değerlerine (sevgi, saygı, sadakat, iletişim) sahip olan öğrenciler ilerleyen yıllarda toplum içinde kabul gören, kendisine ve topluma faydalı bireyler olacaktır. Bu noktada ilkokul öğrencilerine aile birliğini önemseme değerlerini öğretmeye yönelik eğitim programları hazırlanabilir. Uygulanan farklı eğitim programlarının öğrencilerin değer yargılarını hangi düzeyde etkilediğine yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ACUN, İsmail; YÜCEL, Cemil; ÖNDER, Ahmet; TARMAN, Bülent; "Değerler: Kim Ne Kadar Değer Veriyor?", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1, 2013, s.180-197.
- ACUN-KAPIKIRAN, Necla; "Öğretmen Adaylarının Empatik Eğilim ve Kendini Ayarlama Açısından İncelenmesi" *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26,26, 2009, s. 81-91.
- AFZALUR, Rahim M. et al; "A model of emotional intelligence and conflict management strategies: A study in seven countries", *International Journal of Organizational Analysis*, 10,4, 2002, s. 1-30.
- AĞIZ, Mustafa; "Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlerle Kütahya İli Menkıbelerinde Geçen Değerlerin Karşılaştırılması", (Danışman: Doç. Dr. Baykal Biçer), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- AHMETOĞLU, Emine; "Zihinsel Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Değerlendirilmesi", (Danışman: Prof. Dr. Neriman Aral), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.
- AKBABA, Sırrı; *Ahlak ve Gelişimi*, Y. Özbay, S. Erkan (edt), Eğitim Psikolojisi, Ankara, Pegem, 2009.
- AKBAŞ, Banu ve TEMİZ, Gülay; "60-66 Aylık çocukların empati beceri düzeylerinin anne empati beceri düzeyi açısından incelenmesi", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5,2, 2015, s.106-112.
- AKBAŞ, Banu; TEMİZ, Gülay; "60-66 Aylık Çocukların Empati Beceri Düzeylerinin Anne Empati Beceri Düzeyi Açısından İncelenmesi", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 2, 2015, s. 106-112.
- AKBAŞ, Oktay; "Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sınıf İçi Güven Düzeylerinin Belirlenmesi" *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25,2, 2005, s. 275-292.
- AKÇAY, Gürkan; "Çocuklar Empati Kurmayı Nasıl Öğreniyorlar", <https://bilimfili.com/cocuklar-empati-yapmayi-nasil-ogreniyor>, Erişim Tarihi: 19.02.2020.
- AKDEMİR, Sultan; "Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Programındaki Değerlerle İlgili Görüşleri Ve Bunların Kazandırılmasına İlişkin Uygulamaları", (Danışman: Prof. Dr. Muammer Celalettin Muşta), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- AKTAŞ, Gül, "Farklı Sosyoekonomik ve Kültürel Özelliklere Sahip Ailelerde Kız Çocuklarına İlişkin Aile İçi Kültürel Tanımlamalar", (Danışman: Prof. Dr. Esra

- Burcu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- AKTEPE, Vedat ve YEL, Sema; "İlköğretim Öğretmenlerinin Değer Yargılarının Betimlenmesi: Kırşehir İli Örneği" *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7,3, 2009, s.607-622.
- AKTEPE, Vedat; "5. Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Değerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Performans Görevi Uygulaması." *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23,4, 2015, s. 1511-1534.
- AKTO, Akif ve AKTO, Semra; "Okul Öncesi Değerler Eğitiminde Kullanılan Yöntem Ve Teknikler (Nitel Bir Araştırma)", 2017.
- AKYILDIZ, Murat; "Özgüven Duygusu Marka Bağlılığını Gerçekten Artırır Mı?" *Ege Akademik Bakış*, 10,3, 2010, S.933.
- AKYOL, Aysel Köksal; ÇİFTÇİBAŞI, Hale Koçer.; "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Empatik Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi", *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 21, 2005, s. 13.
- ALLPORT, G. W, *The Person in Psychology*, Boston, Beacon Press, 1968.
- ALUŞ, Yadigar ve SELÇUKKAYA Suzan; "Türk ailesinde mutluluk algısı ve değerleri." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1,2, 2015, 151-175.
- ANEJA, Neena; "The importance of value education in the present education system & role of teacher", *International Journal of Social Science and Humanities Research* 2, 3, 2014, s.230-233.
- ANTONOPOULOU, Katarina; ALEXOPOULOS, Dimitrios A. VE MARİDAKİ-KASSOTAKİ, Katerina ; "Yunan Gençlerde Baba Ebeveynlik Tarzı, Empati Ve Benlik Saygısı Algıları." *Evlilik Ve Aile Değerlendirmesi*, 48,3, 2012, S.293-309.
- Arı Rafia; "Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi", (Danışman: Doç. Dr. Mukaddes Sakallı Demirok), Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ARI, Refia; "Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Anne Ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi", (Danışmanı Doç. Dr. Mukaddes Sakallı Demirok) Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez 2019.
- ARTA, Dodaj; SESAR, Kristina; BARISIC Marijana ; PANDZA Maja Et Al; "The Effect Of Empathy On Involving In Bullying Behavior" *Paediatrics Today*, 9,1, 2013, s.91-101.
- ARZEEN, Saima; BUSHRA, Hassan and MUHAMMAD Naveed Riaz. "Perception of Parental Acceptance and Rejection in Emotionally Empathic and Non-

- Empathic Adolescents." Pakistan Journal of Social & Clinical Psychology, 9, 3, 2012.
- ATEŞ, Öznur Tulunay; "Türkiye’de Değerler Eğitimi Uygulamalarının Öğrencilere Kazandırılması İstenen Olumlu Özellikler Üzerindeki Etkisi", *Journal Of Values Education*, 15, 34, 2017, s.41-60.
- AVCI, Ercan; “Anne-Babaların Tutumları İle İlkokul Kademesindeki Çocukların Empati ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ramazan Sak), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- AVCI, Ercan; “Anne-Babaların Tutumları İle İlkokul Kademesindeki Çocukların Empati Ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ramazan SAK), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- AVCIBAŞI, Deniz Demet;”Examining The Relationship Between 7th and 8th Grade Middle School Students’ Perceived Social Support and Empathy Levels”, (Danışman: Ssoc Prof. Yelkin Diker Coşkun), Yeditepe University Institute of Educational Sciences, Master Thesis, 2018.
- AVŞAR, Aslı Handan; “Ergen bireylerde sosyal beceri düzeyinin kardeşli ve tek çocuk olma açısından incelenmesi”, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sema Karakelle), İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- AYDIN, Adeviye ve HİÇDURMAZ, Duygu; "Kişilerarası duyarlılık ve hemşirelik", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7, 1, 2016, s.45-49.
- AYDIN, Mehmet Zeki; “*Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*”. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005.
- AYDOĞDU, Fatih; "Erzincan Değerler Eğitimi Projesinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 2, 2017, s.1-9.
- AYTEKİN, Halil; “*İnsan İlişkileri ve İletişim*”, Ankara, Pegem, 2018.
- BAHAR, Mete; “Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Empatik Becerileri İle Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, (Danışman: prof. Dr. Ferda Aysan), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- BAŞEĞMEZ, Derya Acar; “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Değer Öğretimine İlişkin Görüşleri” (Danışmanı: Doç. Dr. Kemal Oğuz Er), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- BATANOVA, Milena; LOUKAS, Alexandra; "Unique And Interactive Effects Of Empathy, Family, And School Factors On Early Adolescents’ Aggression." *Journal Of Youth And Adolescence*, 43, 11, 2014, S.1890-1902.

- BAYIRLI, Hakan; “Hayat Bilgisi Dersi Bağlamında Değerler Eğitimi: Aile Birliğine Önem Verme” (Danışman: Doç. Dr. Sevgi Coşkun Keskin), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- BEENA, Indrani; "Importance of value education in modern time", Education India journal, A quarterly refereed journal of dialogues in education, 3, 2012, s.2278-2435.
- BİLGE, Yıldız; BİLGE, Yusuf "Empati Eğitim Programının Empatik Eğilim Düzeyi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Sağlık Meslek Lisesi Örneği." *Journal Of International Social Research*, 10, 52, 2017.
- BİTTİ, Maunah; "The Contribution of Family and Community Education in Realizing the Goals of School Education", Learning, 4, 2, 2019, s.292-301.
- BOYDAK, Şeyma; “Özel Yetenekli Ortaokul Öğrencilerinin Mükemmeliyetçiliklerinin, Empati Düzeyleri Ve Algılanan Anne Baba Davranış Biçimleri İle İlişkisinin İncelenmesi”, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Bölükbaşı Macit), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- BOZGEYİKLİ, Hasan; DERİN, Sümeyye ve TOPRAK, Emre; "Üniversite öğrencilerinin mesleki değer algıları", Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2, 1, 2016, s.139-156.
- BRIEN, Ed O; SARA H. Konrath, DANİEL, Grün, and HAGEN, Anna Linda; “Empathic concern and perspective taking: Linear and quadratic effects of age across the adult life span”, Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 68, 2, 2012, s.168-175.
- CAN, Özge; “Dördüncü ve Besinci Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi Uygulamalarına ilişkin Görüşler”, (Danışman: Prof. Dr. Özcan Demirel), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- CANATAN, Ayşe; "Toplumsal değerler ve yaşlılar." *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1,1, 2008, s.62-71.
- CARAVİTA, Simona; PAOLA Di Blasio ve SALMİVALLİ, Christina; "Empati ve sosyal statünün zorbalığa karışması üzerindeki benzersiz ve etkileşimli etkileri" Sosyal kalkınma, 18,1, 2009, s.140-163.
- CASTİLLO, Ruth; SALGUERO, J.M; FERNÁNDEZ-BERROCAL P, Balluerka, N; “Effects Of An Emotional Intelligence Intervention On Aggression And Empathy Among Adolescents”, Journal Of Adolescence, 36,5, 2013, S.883-892.
- CHRİSTOV-MOORE, Leonardo; A.SİMPSON, Elizabeth; COUDE, Gine; GRİGAİTYTE, Kristina and LOCOBANİ, Marco, "Empati: beyindeki ve davranıştaki cinsiyet etkileri", Sinirbilim ve Biyolojik Davranış İncelemeleri, 46, 2014, s.604-627.

- CLAUDIA, De Figueiredo; SEQUEIRA, Rodrigues and DIAS, Filomena Valadão; "Families: Influences in Children's Development and Behaviour, from Parents and Teachers' Point of View", Online Submission, 2,12, 2012, s.693-705.
- ÇAKIR Emine; "Ortaokul Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri İle Çatışma Çözme Davranışları Arasındaki İlişki". (Danışman: Doç. Dr. Ebru Oğuz), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- ÇAKIR, Emine; "Ortaokul Öğrencilerinin Empratik Eğilim Düzeyleri ile Çatışma Çözme Davranışları Arasındaki İlişki", (Danışman: Doç Dr. Ebru Oğuz), Okan Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- ÇALIŞKAN, Emir Feridun; YASUL, Ali Fuad, ve ULAŞ, Abdulhak Halim; "Öğretmen adaylarının sosyal değer algıları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi", *Education Sciences*, 12, 4, 2017, s. 133-146.
- ÇAVDAR, Murat; "İlköğretim Öğretmenlerinin Bireysel Değerlerinin Çok Boyutlu İncelenmesi", Danışman: Doç. Dr. Halil Ekşi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- ÇELİKKAYA, Tekin ve SEYHAN, Osman; "Değerlerin kazanılmasındaki etkili faktörler (Öğrenci görüşleri)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 36, 2016, s.167-191.
- ÇELİKKAYA, Tekin; FİLOĞLU, Simge; ÖKTEM, Nur Sema; "Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi Uygulamalarının Öğretmenler Tarafından Uygulanma Düzey" *Journal Of Social Studies Education Research*, 4, 1, 2013, s.21-147
- ÇETİN; Ceren Nilgün, ve AYTAR, Abide Güngör; "İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeyleri ile algıladıkları anne baba tutumlarının incelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20, 2, 2012, s. 473-488.
- ÇETİNBAŞ, Emin; "Sınıf Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine Yönelik Yeterliliklerinin İncelenmesi", (Danışman: Prof.Dr. Şerafettin Karakaya), Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- ÇEVİK-KARATEKİN, Kübra Nur; "Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri İle Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", (Danışman: Prof. Dr. Gülden Uyanık Balat), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- ÇOBAN, Sevgi; "Sosyal çevrenin etkilerinin çocukların suç ve problemli davranışları ile ilişkileri" (Prof. Dr. Tülin İçli), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- ÇOBAN, Sevgi; "Sosyal Çevrenin Etkilerinin Çocukların Suç Ve Problemli Davranışları İle İlişkileri", (Danışman: Prof. Dr. Selin İçli), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- ÇUBUKÇU, Zühal, ve GİRMEN, Pınar; "İlköğretim Öğrencilerinin Empati Becerisine Sahip Olma Düzeyleri", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 34, 370, 2009, s.15-21.

- DARRİCK, Jolliffe; FARRINGTON, P. David; "Temel Empati Ölçeğinin geliştirilmesi ve onaylanması." *Ergenlik Dergisi*, 29, 4, 2006, s.589-611.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail H; TOKDEMİR, Muhammet Ahmet; "Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: Amaç, işlev ve içerik", *Değerler eğitimi dergisi*, 6,15, 2008, s.69-88.
- DEMİRHAN, İşcan Canay; "İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği", (Danışman: Prof. Dr. Nuray Senemoğlu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- DEMİRUTKU, Kürşat; "Değerlerin Edinilmesinde Ailenin Rolü", Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile Eğitim Programı Kitapçığı, Ankara, 2017.
- DEMİRUTKU, Kürşat; "Değerlerin Edinilmesinde Ailenin Rolü", T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara, Artı Medya, 2017.
- DERMAN, Meral-Taner; "Çocukların empati beceri düzeylerinin ailesel etmenlere göre belirlenmesi." *International Journal of Social Science* 6.1, 2013, s.1365-1382.
- DEVECİ, Handan ve SELANİK-AY, Tuğba; "İlköğretim Öğrencilerinin Günlüklerine Göre Günlük Yaşamda Değerler", *Journal Of International Social Research* 1,6, 2009.
- DİNÇYÜREK, Sibel; "Üniversite Öğrencilerinin Empatik Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" *Marmara Coğrafya Dergisi*, 10.
- DOĞANAY KOÇ, Esra; "Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 60 Ay Ve Üzeri Çocukların Anne Bağlanma Stillerinin; Empatik, Duygusal Ve Sosyal Beceri Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi", (Danışman: Doç. Dr. Gülümser Gültekin Akduman), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- DÖKMEN, Üstün; "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanarak Ölçülmesi Ve Psikodrama İle Geliştirilmesi" *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2, 1988, s.1-2.
- DURLANIK, Hatice Kübra; "Orta Çocukluk Döneminde Algılanan Ebeveyn Tutumları, Aile Aidiyeti ve Empatik Eğilimler Arasındaki İlişkiler ve Bunların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ersin Uzman), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- EKİCİ, Yaşar; GÜNHAN, Fatma; ŞEBNEM, Gizem Anılan; "Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri", *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 11, 2017, s. 3.
- EKİNCİ, Hurşit; "Değerler Eğitimi: Duyarlı Olmak", <https://www.hursitekinici.com/2016/12/29/degerler-egitimi-duyarli-olmak/> Erişim Tarihi: 12.12.2019.

- ERDOĞAN, İrfan; “İletişimi Anlamak”, Ankara, Pozitif, 2011.
- ERDOĞAN, Mehmet; “Oy Verme Yaklaşımlarının Siyasal Liderin İtibar Değeri Üzerindeki Etkisi”: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, (Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Güllüpınar), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- FİCHTER J; “Sosyoloji Nedir?”, (Çev. N. Çelebi), Konya, Toplum Yayınları, 1990.
- FİNDLAY, Leanne; GİRARDİ, C. Alberta and ROBERT J. Coplan; "Erken çocukluk döneminde empati, sosyal davranış ve sosyal anlayış arasındaki bağlantılar", Erken Çocukluk Araştırması, 21, 3, 2006 s.347-359.
- FRİCK ,Paul; AMY H Cornell, "Duygusal-Duygusuz Özellikler Ve Ciddi Davranış Problemlerine Gelişimsel Yollar", Gelişim Psikolojisi, 39, 2, 2003, S.246.
- GADASSİ, Reuma Nilly Mor, and Eshkol Rafaeli, "Depression and empathic accuracy in couples: An interpersonal model of gender differences in depression", Psychological Science, 22, 8, 2011 s.1033-1041.
- GARAİGORDOBİL, Maite; "A Comparative Analysis Of Empathy İn Childhood And Adolescence: Gender Differences And Associated Socio-Emotional Variables" International Journal Of Psychology And Psychological Therapy, 9, 2, 2009, s.217-235.
- GİANLUCA, P. ,ALBERİO, BENELLİ, B. ALTOE, G; "Empati Ergenlerin Zorbalık Ve Savunma Davranışlarını Öngörüyor Mu?", Saldırgan Davranış: Uluslararası Saldırganlık Araştırmaları Derneği Resmi Gazetesi, 33, 5, 2007, S.467-476.
- GİNİ, Gianluca, et al; "Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior?.", Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression 33.5, 2007, s.467-476.
- GLEİCHGERRCHT, Ezequiel and DECETY, Jean; "Empathy in clinical practice: how individual dispositions, gender, and experience moderate empathic concern, burnout, and emotional distress in physicians", PloS one, 8, 4, 2013, s.1-12.
- GÖKÇE-ERSOY, Elif; KÖŞGER, Ferdi;"Empati: “Tanımı Ve Önemi ”, Osmangazi Tıp Dergisi, 38, 2, 2016, s.9-17.
- GÖKLER, Rıza; "Empatik Eğilim Ölçeğinin İlköğretim Sekizinci Sınıflar İçin Uyarlanması", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19,19, 2009, S.77-86.
- GÖLDAĞ, Battal; "Öğrencilerin şiddet eğilimi düzeyleri ve değer algıları", TÜBAV Bilim Dergisi, 8,4, 2015, s.1-15.
- GÖMLEKSİZ, Mehmet; CÜRO, Nuri Elif; "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Değerlere İlişkin Öğrenci Tutumlarının Değerlendirilmesi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8,1, 2011, s.95-134.
- GÜMÜŞTEKİN, Nuray; ""Kültür” Kavramı Ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi", 2007.

- GÜNEŞ, Salı; "Erken çocukluk dönemde empatinin gelişimi ve ailenin rolü", *International Journal Of Early Childhood Education Research*, 1,1, 2013, s. 63-92.
- GÜRTUNCA, Aslı; "Çocuklar Ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sema Karakelle), İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- GÜVEN, Aytül; YALÇINKAYA, Münevver; "Öğretmen Adaylarının İletişim Ve Problem Çözme Becerilerine İlişkin Görüşleri", *Ege Eğitim Dergisi*, 1. 1, 2001, s. 13-22.
- HOJAT, Mohammadreza; "Ten Approaches For Enhancing Empathy In Health And Human Services Cultures", *Journal Of Health And Human Services Administration*, 2009 s.412-450.
- IŞIKGÖZ, Mustafa Enes; ESENTAŞ, Melike; IŞIKGÖZ, Mahmut; "Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi Ve Spor Dersine Yönelik Değer Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Batman İl Örneği", *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 4, 4, 2015, s.661-676.
- İLHAN, Turan ve YILMAZER Ayşegül; "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarında Çocuk Sevgisi." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5,10, 2019, s. 269-281.
- İLHAN, Turan; YILMAZER, Ayşegül; "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarında Çocuk Sevgisi." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5.10, 2019, s.269-281.
- İŞCAN, Canay Demirhan; "13-15 Yaş Grubundaki Bireylerde Empatinin Aleksitimi Düzeyleri Üzerindeki Etkisi", (Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Reyhan Saydam), İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- JASON, Barr; ALESSANDRO, Ann Higgins-D; "Adolescent Empathy And Prosocial Behavior İn The Multidimensional Context Of School Culture" *The Journal Of Genetic Psychology*, 168, 3, 2007, s.231-250.
- KABAPINAR, Yücel; *Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek: Çocuk ve Empati*, Ankara, Pegem, 2015.
- KANAT-Maymon; MİCHAL, and Avi Assor; "Perceived maternal control and responsiveness to distress as predictors of young adults' empathic responses", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36,1, 2010, s. 33-46.
- KANTOĞLU ,Aycan; ÇETİN, Nihal Yurteri ve ERDOĞAN, Ayten; "Ergenlerde toplumsal cinsiyet algılarının sosyodemografik özelliklere göre değerlendirilmesi", *Konuralp Tıp Dergisi*, 10,2, 2018, s. 175-187.
- KAPAN, Esmâ; "7. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersindeki Değerleri Kazanma Durumlarının İncelenmesi", (Danışman: Doç. Dr. Nazlı Gökçe), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

- KARALAR, Rıdvan ve KİRACI, Hakan; "Bireysel Değerlerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma." *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2,2, 2010, s.79-106.
- KARASAR, Niyazi; (2011), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- KARATEKİN, Neriman (Edt); EKŞİ, Halil; DURMUŞ, Alpaslan; OTRAR, Mustafa; İŞILAK DURMUŞ, Hatice; KOÇ YILDIRIM, Pınar; "Perese Değerler Eğitimi Öğretmen Kitabı Doğruluk", İstanbul, Edam, 2013.
- KATMAN, Hacı Ali; "Okul Yöneticilerinin Empatik Eğilimlerinin İncelenmesi: Isparta İl Merkezi Örneği", (Danışman: Doç. Dr. Ramazan Erdem), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- KAYA, Alim ve SİYEZ, Diğdem Müge; "KA-Sİ çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: Geliştirilmesi geçerlik ve güvenirlik çalışması." *Eğitim ve Bilim dergisi*, 35, 2010, 156 s.407-415.
- KAYA, Rukiye; "II. Meşrutiyet Sonrası Yazılan İlk Çocuk Şiirleri Kitaplarında Değerler Eğitimi", (Danışman: Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Özdemir), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- KAYMAKCAN, Recep; "Bir Değer Olarak Hoşgörü Ve Eğitimi." *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 2,6, 2007, S.114-119.
- KİMBERLY, Cassidy Wright, et al; "Theory of mind may be contagious, but you don't catch it from your twin." *Child Development* 76,1, 2005, s. 97-106.
- KİMBERLY, Schonert-Reichl; VERONICA, Smith; ANAT, Zaidman-Zait; Clyde Hertzman. "Promoting Children's Prosocial Behaviors In School: Impact Of The "Roots Of Empathy" Program On The Social And Emotional Competence Of School-Aged Children", *School Mental Health*, 4, 1, 2012, s.1-21.
- KÖSE, Derya ve KOLBURAN, Filiz; "Anne baba tutumlarının, çocukta benlik saygısı ve empati gelişimi ile ilişkisinin incelenmesi", *Social Sciences Studies Journal*, 5, 47, 2019, S.5835-5843.
- KÖSE, Derya; "Anne Baba Tutumlarının, Çocukta Benlik Saygısı Ve Empati Gelişimi İle İlişkisinin İncelenmesi" (Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şahide Güliz Kolburan), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- KUÇURADI, İ; *İnsan Ve Değerleri*, Ankara, Özkan Matbaacılık, 2010.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan; "Ergenlik Psikolojisi", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- KURNAZ, Ahmet; ÇİFTÇİ, Ümit ve KARAPAZAR Hilal; "Üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin değer algılarının betimsel bir analizi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11, 26, 2013, s.185-225.
- KÜÇÜK, Lütfi; "Lise Gençliği Değerleri", (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

- KÜÇÜKKARAGÖZ, Hadiye; AKAY, Yasin ve CANBULAT, Tuncay, "Bir grup ilköğretim öğrencisinin bazı psiko-sosyal değişkenlere göre empatik beceri düzeyleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4,2, 2011, s. 88-100.
- LOVETT, Benjamin J, and REBECCA, A. Sheffield, "Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review", *Clinical Psychology Review*, 27,1, 2007, s. 1-13.
- MARY, J. B. "Role of Parents in Inculcating Values." JARIIE http://ijariie.com/AdminUploadPdf/ROLE_OF_PARENTS_IN_INCULCATIN_G_VALUES_c1264.pdf (2016).
- MEGAN ,Schaffer, STEPHANIE, Clark, JEGLIC, Elizabeth L.; "The Role Of Empathy And Parenting Style İn The Development Of Antisocial Behaviors", *Crime & Delinquency*, 55, 4, 2009 s.586-599.
- MEGAN, Mayberry ,L, and DOROTHY L. Espelage, "Associations among empathy, social competence, & reactive/proactive aggression subtypes", *Journal of Youth and Adolescence*, 36,6, 2007, s. 787.
- MEYDAN, Hasan; "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri Ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Beü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1,1, 2014, s.93-108.
- MICHELE, Volbrecht; KATHRYN Lemery-Chalfant; AKSAN, Nazan; CAROLYN Zahn-Waxler and HILL, Goldsmith; "Examining the familial link between positive affect and empathy development in the second year", *The Journal of genetic psychology*, 168, 2, 2007, s.105-130
- MINET, De Wied; CHRISTİNE, Gispén-de Wied, and ANTON, van Boxtel; "Empathy dysfunction in children and adolescents with disruptive behavior disorders." *European Journal of Pharmacology*, 626,1, 2010, s. 97-103.
- MOHAN, Subramaniam and YOUNDT, Mark A; "The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities." *Academy of Management Journal*, 48,3, 2005, s. 450-463.
- MUTLU, Hüseyin; "Engelli Kardeşe Sahip Olan 18-30 Yaş Arasındaki Bireylerin Evliliğe Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", (Danışman: Yard. Doç. Dr. Alev Girli), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- NANCY, Eisenberg Natalie D. Eggum and LAURA , Di Giunta. "Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations", *Social Issues and Policy Review*, 4,1, 2010, s. 143-180.
- NAOMEE, Iffat ; "Role of Families on Early Childhood Development and Education: Dhaka City Perspective", *The International Journal of Social Sciences*, 11, 1, 2013, s.158-169.
- NESLİTÜRK, Seviye; "Anne değerler eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri düzeyine etkisi", (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

- NESLİTÜRK, Seviye; ÖZKA, Neşe; DAL, Sibel; "5-6 Yaş Çocuklarının Değer Kazanım Süreçlerine Anne Değerler Eğitimi Programının Etkisi", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11,3, 2015, s.833-899.
- ÖĞÜZ, Vuslat; "Altı Yaş Grubundaki Çocukların Bakış Açısı Alma Becerileri İle Anne Babaların Empatik Becerilerinin İncelenmesi", (Danışman: Doç. Dr. Aysel Köksal Akyol), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- OLİVER, Salzmann; IONESCU-SOMERS, Aileen and STEGER, Ulrich; "The business case for corporate sustainability: literature review and research options." *European Management Journal*, 23,1, 2005, s. 27-36.
- ÖNDER, Alev; GÜLAY, Hülya; "Annelerin Kabul Red Düzeyi İle Çocuklarının Empati Becerisi." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 22, 2007, s.23-30.
- ÖZBEK, Abdullah; *Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi*, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.50.
- ÖZBEK, Mehmet; "İnsan İlişkilerinde Empatinin yeri ve Önemi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 2005. 568.
- ÖZEN, Rabia; "Türk Toplumundaki Üç Kuşak Annelerin Çocuklarında Olmasını İstedikleri Değerler Ve Değer Sınıflaması", (Danışman Prof. Dr. Handan Asûde Başal), Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- ÖZENSEL, Brtan; "Türk toplumunda çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolü: Konya ili örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2,6, 2004, s. 77-96.
- PALA, Aynur; "Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 23, 2008, s.13-23.
- PALEARİ, Giorgia, TAGLIABUE, Semira and LANZ, Margherita; "Empathic perspective taking in family relationships: asocial relations analysis", *Psychology of empathy*, 2011, s.185-202.
- PARSAK, Betül; "Ebeveyn Tutumları İle Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Davranış Problemleri Arasındaki İlişkide Çocukların Empati Ve Sosyal Beceri Düzeylerinin Rolü", (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Kuzucu), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- PARSAK, Betül; "Ebeveyn Tutumları İle Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Davranış Problemleri Arasındaki İlişkide Çocukların Empati ve Sosyal Beceri Düzeylerinin Rolü", (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Kuzucu), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- REHBER, Elife ve ATICI, Meral; "İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18,1, 2013, s.323-342.

- REHBER, Elife; “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi”, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Meral Atıcı), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- REHBER, Uzm Psi Dan. Elife; ve ATICI, Meral; "İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18,1, 2013, s. 323-342.
- RİTU, Chandra; and SHAİKH, Azimuddin and CHANDRA ,Ritu; "Roles of parents, Guardians and teachers in value education", 1, 2, 2013, s.33-38.
- RİZAN, Mohamad; ARİ ,Warokka; and DEWİ, Listyawati; "Relationship marketing and customer loyalty: do customer satisfaction and customer trust really serve as intervening variables?." *Journal of Marketing Research & Case Studies*, 2014, s. 1-12.
- ROKEACH, Milton, “The Nature of Human Values”, The Free Press, New York, 1973.
- RONİT ROTH-Hanania; MAAYAN Davidov; CAROLYN ,Zahn-Waxler; "8 İla 16 Aylık Empati Gelişimi: Başkaları İçin Erken Endişe Belirtileri", *Bebek Davranış ve Gelişimi*, 34,3, 2011, s.447-458.
- ROOSTİN, Erna, "Family influence on the development of children", *Primary Education Journal of Primary Education*, 2, 1, 2018, s.1-12.
- ROSARİA Del Rey; L. Lazuras, J. Casas, V. Barkoukis; "Empati (Siber) Zorbalık İşleyişini Öngörüyor Mu Ve Yaş, Cinsiyet Ve Milliyet Bu İlişkiyi Nasıl Etkiliyor?", *Öğrenme Ve Bireysel Farklılıklar*, 45, 2016 s.275-281.
- RUECKERT, Linda; BRANCH, Brandon and TİFFANY, Doan; "Are gender differences in empathy due to differences in emotional reactivity?", *Psychology*, 2, 6, 2011, s.574.
- SAĞLAM, H.alil İbrahim; “ *Bir Değer ve Eğitim Merkezi Aile*”, Ankara, Pegem, 2017.
- SALI, Güneş; "Erken Çocukluk Döneminde Empatinin Gelişimi ve Ailenin Rolü”, *International Journal Of Early Childhood Education Research*, 1, 1, 2012, s.63-92.
- SÁNCHEZ, Alba, et al. "Innovation management practices, strategic adaptation, and business results: evidence from the electronics industry." *Journal of technology management & innovation*, 6,2, 2011, s. 14-39.
- SARICA, Rabia; "Yenilenen Ortaöğretim Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Öğretim Programlarının Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi", *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 3, 2018, s.2068-2091.

- SARIKAYA, Açelya; "14-18 yaş arası ergenlerin benlik saygısı ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki", (Danışman: Yrd. Doç. Dr.. İrem Anlı), İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- SARİ, Nurlaela; "The importance of teaching moral values to the students", *Journal of English and Education*, 1, 1, 2013, s.154-162.
- SARMUSAK, D. (2011). İlköğretim öğrencilerinin empatik eğilimleri ve algıladıkları öğretmen tutumlarının öğrencilerin ahlakî değer yargılarına etkisi (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- SAYED, Soliman Hisham; "Customer relationship management and its relationship to the marketing performance." *International Journal of Business and Social Science*, 2,10, 2011, s. 166-182.
- SAYIN, Kamile Beyza; "İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Empati Becerileri İle Anne – Baba Tutumları Arasındaki İlişki", Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oktay Aydın, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- SEARCY, Cory, and DOAA Elkhawas; "Corporate sustainability ratings: an investigation into how corporations use the Dow Jones Sustainability Index." *Journal of Cleaner Production*, 35, 2012, s. 79-92.
- SETH ,Nitin, S. G. Deshmukh, and PREM, Vrat; "Service quality models: a review." *International journal of quality & reliability management*, 22,9, 2005, s. 913-949.
- SEVERİ, Erfan, and KWEK, Choon Ling; "The mediating effects of brand association, brand loyalty, brand image and perceived quality on brand equity." *Asian Social Science*, 9,3, 2013, s. 125.
- SEZER, Adem ve ÇOBAN, Okan; "Ortaokul öğrencilerinin sorumluluk değeri algıları", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2, 1, 2016, s.22-39.
- SHALOM ,Schwartz, H; "Are there universal aspects in the structure and contents of human values?". *Journal of Social Issues*, 50, 4, 1994, s. 19-45.
- SHALOM, Schwartz; "Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*" (pp.1-65). San Diego: Academic Press. 1992.
- SONAY, Gürçay S.; "Çocuk yuvasında ve ailesinin yanında kalan 9-10-11 yaş çocuklarının öz-saygı gelişimini etkileyen bazı faktörler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 3,3, 1993, s. 58-68.
- SURİYACHİNNAVAR, K. "Role of parents, guardians and teachers in value education." *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education (IJARIIE)* 1.2, 2016, s.33-38.

- ŞAHİN, Mustafa ve AKBABA, Sırrı; "İlköğretim Okullarında Zorbalık Davranışlarının Azaltılmasına Yönelik Empati Eğitim Programının Etkisinin Araştırılması1." *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18,1, 2010, s. 331-342.
- ŞİRİN, Ahmet, vd; "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Aile İlişkilerinin Empatik Eğilimlerine Etkisi." *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48,48, 2018, s. 59-72.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, Ankara, Manas Medya, 2010.
- Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (2017). *Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine*, Ankara.
- TARHAN, Nevzat; "Aileyi bir arada tutan değerler!" 2019. <https://www.e-psikiyatri.com/aileyi-bir-arada-tutan-degerler> Erişim tarihi: 22.03.2020.
- TAŞ, Mehmet Ali; "Kültürel Değerler, Psikolojik Sermaye Ve Kariyer Uyum Yeteneği İlişkisine Dair Bir Saha Araştırması", (Danışman: Doç. Dr. Ali Murat Alparslan), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- TAVASSOLİ, Sam, and KARLSSON, Charlie; "Firms’ Innovation Strategies Analyzed and Explained." Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 396, Royal Institute of Technology, CESIS-Centre of Excellence for Science and Innovation Studies 2015.
- TAY, Bayram; YILDIRIM, Kasım; "Sosyal Bilgiler Dersinde Kazandırılması Amaçlanan Değerlere İlişkin Veli Görüşleri", *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9, 3, 2009, s. 1499-1542.
- TDK. (2019). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20.02.2020.
- TEPE, Harun; BAYRAK, Metin; YAVLAL, Nermin (edt); ŞİŞMAN, Sevgi; TÜZÜN, Müjdelan; "Etik Çocuk: Değerler Eğitimi İçin Bir Kılavuz Denemesi", İstanbul, Uluslararası Şeffaflık Derneği, 2014.
- TONGA, Deniz; "Değerlerin davranışlara dönüştürülmesi: Değer eğitiminin Türkiye'deki ailelere uygulanması üzerine bir çalışma", *Eğitim ve Öğrenme Dergisi*, 5, 2, 2016, s.24-37.
- TURAN, Refik; "İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi", Ankara, Pegem, 2017.
- ULUSOY, Kadir; DİLMAÇ, Bülent; *Değerler Eğitimi*, Ankara, Pegem, 2016.
- UYSAAL Veysel; "Gençlerde empati eğilimi, anne-baba tutumları ve dindarlık." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 2016, s. 7-40.
- UYSAAL, Veysel; "Gençlerde empati eğilimi, anne-baba tutumları ve dindarlık." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Din Psikolojisi Özel Sayısı), 2016, s.7-40.
- VELAND, Ramadani and SHQİPE, Gerguri; "Innovations: principles and strategies", *Strategic Change*, 20,3-4, 2011, s. 101-110.

- WİNDOLPH, Sarah Elena; DORLİ; Harms, and STEFAN; Schaltegger;
"Motivations for corporate sustainability management: Contrasting survey results and implementation." *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21,5, 2014, s. 272-285.
- WU PAUL, CS, GARY YEONG-YUH, Yeh, and CHİEH-RU , Hsiao; "The effect of store image and service quality on brand image and purchase intention for private label brands." *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 19,1, 2011, s. 30-39.
- YANG , Ching-Chow; YUNG-TSAN, Jou, AND LAİ-YU, Cheng;"Using integrated quality assessment for hotel service quality." *Quality & Quantity*, 45,2, 2011, s. 349-364.
- YAPICI, Asım; KUTLU, M. Oğuz; BİLİCAN ,F. Işıl.; "Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 42, 2012, s.29-151.
- YAŞAROĞLU, Cihat; "Cooperation and importance of school and family on values education", *European journal of multidisciplinary studies*, 1,2, 2016, s.66-71.
- YAZICI, Yeşim; "Algılanan Ana Baba Tutumlarının Duygusal Empati Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kaan Yılancıoğlu), Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- YEŞİL, Rüştü ve AYDIN, Davut; "Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem Ve Zamanlama", *TSA*, 11, 7, 2007, s. 66-84.
- YILDIRIM, Sevdâ Gülşah ve DEMİREL, Muammer; "Türk Tarihinde Değerler ve Değerler Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5, 1, 2019, s.92-99.
- YILDIZ, Zafer; "Aile Eğitim Programları ve" Din/Değer Merkezli" Aile Eğitimi İhtiyacı." *Journal Of Suleyman Demirel University Institute Of Social Sciences* 22,2, 2015, S.159-183.
- YILMAZ , Nusrettin, "Değerlerin Kaynağı: *Felsefi, Dini ve Ahlaki Temeller*" Karakter ve Değer Eğitimi (Ed. M.Kağan-N. Yılmaz) Ankara, 2019, Pegem Akademi.
- YILMAZ, K. (2013) "Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile bireysel değerleri arasındaki ilişki" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 129-146.
- YILMAZ, Kürşat; "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri İle Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 29, 2013, s.129-146.
- YİĞİTER, Kemalettin, ENGİN, Ali Osman; YAĞIZ, Oktay; "Öğrenme Sürecinde Bireyler Arası İletişim Ve Etkileşim ", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 2007 s.123-157.

- YİĞİTTİR, Süleyman ve ÖCAL, Adem; "İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin değer yönelimleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2010, s.407-416.
- YOO, Hana; XİN, Feng; DAY, Randal D.; "Adolescents' Empathy And Prosocial Behavior İn The Family Context: A Longitudinal Study.", *Journal Of Youth And Adolescence* 42, 12, 2013, s.1858-1872.
- YÜCA, m Nesibe, "5. ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler, Algıladıkları Aile İlişkileri ve Empati Düzeyi Arasındaki Yordayıcı İlişkiler", (Danışman: Prof. Dr. Bülent Dilmaç), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- YÜKSEL, Asuman (Ed) ve KABAPINAR, Yücel "Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek: Çocuk ve Empati.", Ankara, Pegem, 2015.
- YÜKSEL, Asuman ; "İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin empatik becerileriyle aile işlevleri ve benlik kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25,25, 2009, s. 153-165.
- ZAMİL, Ahmad M, "Customer relationship management: a strategy to sustain the organization's name and products in the customers' minds." *European Journal of Social Sciences*, 22,3, 2011, s. 451-459.

EKLER DİZİNİ

A. Empati Eğilim Ölçeği

Sevgili öğrenciler,

Aşağıda, çeşitli durumlarda nasıl davrandığınızı belirteceğiniz cümleler göreceksiniz. Her maddeyi okuyarak ifadelerin karşılarında bulunan boşluklardan sizin için uygun olana "X" işareti koyunuz. İfadelerin herhangi bir doğru cevabı yoktur. *Bu anket bir araştırma içindir. Anketi cevaplayarak araştırmaya yaptığınız katkıya teşekkür ederiz.*

EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ	Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsızım	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1. Çok sayıda dostum var.	( )	( )	( )	( )	( )
2. Film seyredirken bazen gözlerim yaşarır.	( )	( )	( )	( )	( )
3. Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim.	( )	( )	( )	( )	( )
4. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.	( )	( )	( )	( )	( )
5. Başkalarının problemleri, beni kendi problemlerim gibi ilgilendirir.	( )	( )	( )	( )	( )
6. Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim.	( )	( )	( )	( )	( )
7. İnsanların film seyredirken ağlamaları tuhafıma gider.	( )	( )	( )	( )	( )
8. Birisiyle tartışırken bazen dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevaplar üzerinde yoğunlaşır.	( )	( )	( )	( )	( )
9. Çevremde çok sevilen insanım.	( )	( )	( )	( )	( )
10. Televizyondaki filmler mutlu sonla bitince rahatlarım.	( )	( )	( )	( )	( )
11. Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur.	( )	( )	( )	( )	( )
12. İnsanların çoğu bencildir.	( )	( )	( )	( )	( )
13. Sinirli bir insanım.	( )	( )	( )	( )	( )
14. Genellikle insanlara güvenirim.	( )	( )	( )	( )	( )
15. İnsanlar beni tam olarak anlamıyorlar.	( )	( )	( )	( )	( )
16. Girişken bir insanım.	( )	( )	( )	( )	( )
17. Bir yakınımın dertimi anlatmak beni rahatlatır.	( )	( )	( )	( )	( )
18. Genellikle hayatımdan memnunum.	( )	( )	( )	( )	( )

19. Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatırlar.	( )	( )	( )	( )	( )
20. Genellikle keyfim yerindedir.	( )	( )	( )	( )	( )

B. Aile Birliğini Önemseme Ölçeği (Aböö)

Değerli Öğrencim, aşağıda yer alan her bir maddeyi lütfen dikkatlice okuyunuz ve sizi en iyi tanımlayan seçeneği (X) işareti ile işaretleyiniz. Hiçbirini cevapsız bırakmayınız. Sizden beklenen içtenlikle cevap vererek bilimsel bir çalışmaya yardımcı olmanız. Katkılarınız için teşekkür ederim.

① Hiç uygun değil, ② Uygun değil, ③ Biraz uygun, ④ Uygun, ⑤ Tamamen uygun						
1	Ailemizde kararlar birlikte alınır	①	②	③	④	⑤
2	Aile bireylerimiz birbirinin farklı görüşlerine saygı duyar	①	②	③	④	⑤
3	Ailemizdeki herkes birliğimizin önemine inanır	①	②	③	④	⑤
4	Ailemizde hepimiz birbirimize saygı gösteririz	①	②	③	④	⑤
5	Ailemizde hepimiz birbirimize hoşgörü ile yaklaşırız	①	②	③	④	⑤
6	Aile üyelerimiz birbirine karşı çok anlayışlıdır	①	②	③	④	⑤
7	Ailemizde herkes düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilir	①	②	③	④	⑤
8	Ailemizde işler aile üyelerimizin işbirliği ile yapılır	①	②	③	④	⑤
9	Babamın eve gelme zamanını dört gözle beklerim	①	②	③	④	⑤
10	Babamı kapıda güler yüzle karşılarım	①	②	③	④	⑤
11	Annem ile babam birbirlerine güzel sözlerle konuşurlar	①	②	③	④	⑤
12	Babamın sevgisi, yüzünden anlaşılır	①	②	③	④	⑤
13	Annem ile babam sanki birbirleri için yaratılmışlar	①	②	③	④	⑤
14	Babam ev işlerinde anneme yardım eder	①	②	③	④	⑤
15	Babam kibar bir insandır	①	②	③	④	⑤
16	Annemin konuşmaları çok tatlıdır	①	②	③	④	⑤
17	Ailemizde güzel sözlerle konuşmak önemlidir	①	②	③	④	⑤

18	Annem her fırsatta bizi sevdiğini söyler	①	②	③	④	⑤
19	Ailemizde gerektiğinde birbirimizden özür dileriz	①	②	③	④	⑤
20	Dünyada ailemden vazgeçemem	①	②	③	④	⑤
21	Bu ailede dünyaya geldiğim için şanslıyım	①	②	③	④	⑤
22	Hata yaptığımda ailemin beni affeder	①	②	③	④	⑤

Kaynak:

Sağlam, H. İ. (2014). Aile birliğini önemseme ölçeğinin geliştirilmesi ve öğrencilerin aile birliğini önemseme düzeylerinin incelenmesi. *Çağın Sorunları Karşısında Eğitim Sempozyumu Kitabı* (s.363-388). Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Puanlama Yönergesi

Alt boyut ve madde sayısı: 4 alt boyut ve 22 madde

Saygı (8 madde): 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Sevgi (7 madde): 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15

İletişim (4 madde): 16, 17, 18, 19

Sadakat (3 madde): 20, 21, 22

Ölçekte ters madde bulunmamaktadır

Ölçeğin Değerlendirilmesi: Ölçekten alınabilecek minimum puan 22 ve maksimum puan 110'dır. Her bir boyutta ve ölçek toplamında puanın yüksekliği, aile birliğine verilen önemi göstermektedir. Ölçek puanlanırken alt boyutların ve toplam puanın ortalaması alınmaktadır.

C. Kişisel Bilgi Formu

1. Cinsiyetiniz nedir ?

Kız ( ) Erkek ( )

2. Babanızın öğrenim durumu nedir?

Okur Yazar Değil ( ) Okur Yazar ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( )

Lise ( ) Yüksekokul/Fakülte ( ) Lisansüstü ( )

3. Annenizin öğrenim durumu nedir?

Okur Yazar Değil ( ) Okur yazar ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( )

Lise ( ) Yüksekokul/Fakülte ( ) Lisansüstü ( )

4. Annenizin mesleği nedir?

Ev hanımı ( ) Diğer meslekler ( )

5. Babanızın mesleği nedir yazınız ?

Serbest meslek ( ) Diğer meslekler ( )

6. Ailenizin aylık ortalama geliri nedir?

Kötü ( ) Orta ( ) İyi ( ) Çok İyi ( )

7. Kaç kardeşiniz var?

1 ( ) 2 ( ) 3 ( ) 4 ( ) 5 ve üstü ( )

8. Anne babanızın evlilik durumu nedir?

Birlikte yaşıyorlar ( ) Ayrı yaşıyorlar ( )

9. Ailenizde karşı cinsten bir kardeşiniz var mı ?
Var ( )   Yok ( )

10. Aile yapınız nasıldır ?
Geniş Aile ( )   Çekirdek Aile ( )

11. Kaç yaşındasınız?

10 ( )   11 ( )   12 ( )

1. İZİNLER

Bu bölümde çalışma yürütülürken etik kurallara uyulması için hem ölçek kullanımında hem de verilerin toplanması aşamasında talep edilen izinler açıklanmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan iki ölçek (empati eğilim ölçeği, aile birliğini önemseme ölçeği) içinde ölçek sahiplerinde gerekli izinler alınmıştır.

Veri toplama süreci Tutak İlçesinde gerçekleştiği için Tutak Kaymakamlığından ve Tutak İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca veri toplanan tüm okul müdürleri ve sınıf öğretmenlerden izin alınıp bilgilendirme yapılarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir.

